

Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja

**PERCEPCIJE KOMPROMISA
U PROCESU NORMALIZACIJE
ODNOSA IZMEĐU KOSOVA I SRBIJE**

Teška pitanja pred nama

Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja

PERCEPCIJE KOMPROMISA U PROCESU NORMALIZACIJE
ODNOSA IZMEĐU KOSOVA I SRBIJE:

Teška pitanja pred nama

Naslov istraživanja:

Percepcije kompromisa u procesu normalizacije
odnosa između Kosova i Srbije: Teška pitanja pred
nama

Izdavač:

Centar za afirmativne društvene akcije – CASA

Autori:

Ramadan Ilazi, Ognjen Gogić

Editor:

Miodrag Marinković

Ovaj dokument je originalno napisan na
engleskom jeziku

Dizajner:

Bojan Marinković

Štampa (tiraž): 90

Izrada i objavljivanje ovog dokumenta podržani su od strane Fondacije za otvoreno društvo – Zapadni Balkan u okviru projekta „Percepcije kompromisa u procesu normalizacije odnosa između Kosova i Srbije: Teška pitanja pred nama“ i institucionalne podrške programa 'EJA Kosovo' Fondacije za civilno društvo Kosova (KCSF), koji sufinansiraju Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC) i Švedska. Sadržaj ovog dokumenta isključiva je odgovornost NVO CASA i ne odražava nužno stavove OSF-WB, KCSF, SDC ili Švedske.

Godina objavljivanja: 2025

Sadržaj

Uvod	4
Kako kosovski Albanci vide odnose sa Srbijom, dijalog o normalizaciji pod vođstvom EU, kompromisna rešenja i ulogu EU i SAD?	7
Uvod.....	8
Stavovi prema odnosima sa Srbijom i dijalogu o normalizaciji	9
Stavovi prema kompromisnim rešenjima u dijalogu o normalizaciji	15
Stavovi prema ulozi EU i Sjedinjenih Američkih Država u dijalogu o normalizaciji	24
Zaključak.....	27
Attitudes and Perceptions of the Serb Community about Kosovo's Institutional and Legal Framework	29
Ključni nalazi.....	29
Uvod.....	30
Metodologija i dizajn istraživanja	32
Opis uzorka.....	32
Napomene o demografskim podacima	34
Rezultati istraživanja	35
Diskusija	39
Stavovi prema kosovskim institucijama i pravnom okviru.....	40
Diskusija	51
Napuštanje institucija i perspektive povratka	52
Diskusija	59
Završna razmatranja	60
Opšti zaključci	62
Preporuke.....	63
Preporuka izvan ustaljenih okvira razmišljanja:.....	67

Uvod

Kontekst

Dijalog između Kosova i Srbije koji se vodi uz posredovanje Evropske unije, a koji je pokrenut u martu 2011. godine u Briselu, i dalje predstavlja centralni politički proces usmeren ka normalizaciji odnosa između dve strane. Nastao iz konteksta duboko ukorenjenog sukoba između Srba i Albanaca na Kosovu, dijalog je doneo niz značajnih rezultata, uključujući postizanje oko 38 sporazuma, od kojih su mnogi u potpunosti ili delimično sprovedeni. Vremenom je pomogao u rešavanju nekih od najosetljivijih pitanja, naročito u oblastima policije, pravosuđa i lokalne samouprave, i postavio osnove za institucionalnu integraciju opština sa srpskom većinom na severu Kosova u pravni i institucionalni okvir Kosova. Iako je proces često bio predmet kritika i političkog otpora sa obe strane, pokazao se kao produktivna i funkcionalna platforma koja je održavala uključenost strana, dovodila do konkretnih kompromisa i postepeno, ali postojano, pomerala proces normalizacije napred.

Međutim, već duže vreme Briselski dijalog se nalazi u svojevrsnom zastoju, ne napreduje, ali nije ni formalno obustavljen. Pregovaračke strane međusobno se optužuju za kašnjenja i nedostatak posvećenosti, dok komentatori ukazuju na neuspeh Evropske unije da primeni dosledan pritisak ili da se odmakne od strategije „konstruktivne dvosmislenosti“, koja je omogućila da svaka strana tumači postignute dogovore u skladu sa svojim, po pravilu suprotnim, interesima. Slabljenje procesa poklopilo se sa pojavom kontroverzne ideje o razmeni teritorija, koja je jedno vreme delovala kao jedina ozbiljna alternativa evropskoj viziji normalizacije. Oklevanje EU da u to vreme odlučno odbaci takav neuobičajen predlog razotkrilo je manjak odlučnosti, čime je dodatno oslabila njena sposobnost da osigura sprovođenje već dogovorenog. Koji god da su razlozi urušavanja, ostaje činjenica da Briselski dijalog, dugo nakon svog vrhunca, danas više funkcioniše kao bleđa senka nekadašnje produktivne diplomatske inicijative, koju u životu održava pre svega inercija evropskih institucija, a ne autentična politička volja ili jasna vizija kako da se proces dovede do suštinskog zaključka.

Novi zamah

Promenjeni geopolitički kontekst, uključujući rat u Ukrajini i rastuću nestabilnost na Bliskom istoku, dodatno je povećao značaj unutrašnje stabilnosti unutar Evropske unije, koja sve više zavisi od stabilnosti na svojim neposrednim granicama. Kao rezultat toga, Zapadni Balkan, koji se već dugo posmatra kao krhka regija na pragu EU, ponovo dobija strateški značaj, pri čemu se normalizacija odnosa između Srbije i Kosova sve više vidi kao ključni faktor regionalne stabilnosti. U nastojanju da revitalizuje zamrznuti dijalog i dođe do održivih rešenja, EU je, uz podršku Sjedinjenih Američkih Država, početkom 2023. predstavila novi Plan za normalizaciju, u javnosti poznat kao francusko-nemački plan, odnosno Plan EU–Zapadni Balkan. Ovaj predlog postavlja okvir za rešavanje otvorenih pitanja, uključujući međusobno priznavanje zvaničnih dokumenata (pasoša, registarskih tablica, diploma), zaštitu

verskog i kulturnog nasleđa, razmenu stalnih misija i uspostavljanje okvira za samoupravljanje srpske zajednice na Kosovu (ZSO).

Dana 27. februara 2023. godine, premijer Kosova Aljbin Kurti i predsednik Srbije Aleksandar Vučić usmeno su prihvatili plan u Briselu i dogovorili se da ga formalizuju kroz tehnički aranžman. Ovaj sporazum, zvaničnog naziva „Sporazum o putu ka normalizaciji odnosa između Kosova i Srbije“, potvrđen je u Ohridu 18. marta 2023. godine.

Njegova primena je postepeno postala jedan od ključnih uslova za napredovanje i Srbije i Kosova na evropskom putu, kao i za obezbeđivanje kontinuirane političke i finansijske podrške EU i Sjedinjenih Država. Ipak, uprkos velikom značaju i ulozima, to nije bilo dovoljno da zaustavi kontinuirano slabljenje Briselskog dijaloga. Strane nastavljaju sa odlaganjem, izbegavanjem i selektivnim sprovođenjem dogovorenog, dok EU i SAD ponovo oklevaju da primene nivo pritiska potreban da bi se proces održao na pravom kursu. Kao rezultat toga, dijalog ostaje u zastoju. Pozivi iz nove administracije EU da se preispita format i pristup dijalogu postaju sve glasniji, ali za sada nisu ponuđene stvarne alternative. U međuvremenu, jednostrane akcije Prištine na severu, često predstavljene kao koraci ka učvršćivanju suvereniteta, međunarodna zajednica ne doživljava kao doprinos normalizaciji, već kao poteze koji produbljuju jaz i dodatno komplikuju put ka rešenju.

Bez alternativa

Uprkos krhkosti procesa, koju sve više razotkrivaju promenljive političke i geopolitičke okolnosti, plan koji predvodi Evropska unija i dalje ostaje jedini međunarodno podržan okvir za normalizaciju odnosa između Kosova i Srbije. Tokom vremena, međutim, dijalog je otkrio niz strukturnih slabosti. Jedan od najozbiljnijih nedostataka jeste izostanak usaglašenog i koordinisanog stava među zapadnim saveznicima kada je reč o primeni doslednog pritiska na strane u dijalogu. Proces se takođe pokazao izuzetno osetljivim na promene vlasti, naročito na Kosovu, gde se nova administracija koju predvodi „Samoopredeljenje“ otvoreno distancirala od sporazuma koje su zaključile prethodne vlade. Sličan zaokret bi verovatno usledio i u Srbiji, da nije bilo centralizovane političke kontrole i kontinuiteta autoritarne vlasti pod vođstvom Aleksandra Vučića. Dodatnu stagnaciju izazvalo je i slabljenje kredibiliteta politike proširenja EU. Iako je perspektiva članstva dugo predstavljana kao glavni podsticaj za obe strane, širi politički ambijent unutar Unije, obeležen unutrašnjim krizama, ekonomskom neizvesnošću i sve slabijim političkim konsenzusom, značajno je umanjio privlačnost i efikasnost tog obećanja. U suštini, dijalog je ostao bez svog najjačeg instrumenta uticaja.

Ipak, ulozi su i dalje visoki za sve uključene strane, Kosovo, Srbiju i Evropsku uniju. U kontekstu rastućih globalnih i regionalnih bezbednosnih izazova, naročito duž istočnih i južnih granica EU, obezbeđivanje stabilnosti na Zapadnom Balkanu ponovo je dobilo strateški značaj. Za Evropsku uniju, ovaj region nije samo pitanje nedovršenog procesa proširenja, već i ključna tampon zona čija stabilnost štiti šire ekonomske tokove i učvršćuje kredibilitet EU kao sile mira i napretka.

Srbija se u međuvremenu suočava sa sve dubljom unutrašnjom političkom krizom, koja rizikuje dodatnu eskalaciju ukoliko se tenzije na Kosovu nastave bez kontrole. Za srpsku zajednicu na Kosovu, posledice su već konkretne. Aktuelna kriza ubrzava migraciju stanovništva, što dovodi do ozbiljnog gubitka ljudskog kapitala i dodatno slabi ionako ranjive lokalne strukture. Istovremeno, jednostrane akcije kosovskih vlasti na severu, iako naišle na odobravanje u kosovskoj javnosti, nisu donele opipljive međunarodne rezultate. Kosovo nije bliže članstvu u ključnim međunarodnim organizacijama, niti je ostvarilo napredak na evroatlantskom putu. Budući da pet država članica EU i dalje uskraćuje priznanje, dalji pomak se u velikoj meri posmatra kao zavisn od sporazuma koji bi bio potvrđen od strane Beograda, što bi tim državama omogućilo da reše sopstvene unutrašnje dileme vezane za secesiju i teritorijalni integritet.

U ovom kontekstu, potreba za kompromisom je očiglednija nego ikada. Sve strane imaju šta da dobiju dogovorenim rešenjem koje donosi stabilnost i otvara prostor za napredak. Ipak, proces ostaje u zastoju. Posvećenost kompromisu, koja je nekada bila temelj Briselskog dijaloga, postepeno je iščezla. I Priština i Beograd povukli su se u krute političke pozicije, više vođene unutrašnjim pritiscima nego strateškom vizijom. Političke elite sa obe strane i dalje oblikuju javni diskurs tako da odbacuje svaki vid kompromisa, dodatno učvršćujući etničke podele, čineći pomirenje još nedostižnijim.

Ova studija ima za cilj da rasvetli upravo tu dinamiku; kako same zajednice doživljavaju pojam kompromisa u okviru procesa normalizacije. Umesto da se fokusira na ono što svaka strana očekuje da dobije, studija pomera fokus ka onome što svaka strana veruje da mora da ustupi. To je teška tema za obe zajednice, jer se ustupci retko vide kao samostalni činovi, već pre kao transakcije koje moraju biti uzvraćene vidljivim reciprocitetom. Istraživanje pruža jedinstven uvid u to kako građani doživljavaju ključne odredbe evropskog plana, i one jasno izrečene i one koje su prećutno prisutne. Neki nalazi mogu delovati neprijatno u poređenju sa onim što se zvanično promoviše kao prihvatljiv nacionalni narativ, ali to samo odražava duboko ukorenjene stvarnosti koje se ne smeju ignorisati.

Ovi uvidi mogu poslužiti dvostrukoj svrsi. Za Evropsku uniju i Sjedinjene Američke Države, oni predstavljaju osnovu za preispitivanje načina na koji se proces normalizacije predstavlja i komunicira. Za aktere civilnog društva, oni ukazuju na hitnu potrebu za programima koji razbijaju zablude, suprotstavljaju se ukorenjenim stereotipima i doprinose stvaranju informisanijeg i otvorenijeg javnog prostora, u kojem se kompromis ne doživljava kao poraz, već kao zajednička investicija u stabilniju budućnost.

Kako kosovski Albanci vide odnose sa Srbijom, dijalog o normalizaciji pod vođstvom EU, kompromisna rešenja i ulogu EU i SAD?

Ramadan Ilazi

Ključni zaključci

Kada je reč o stavovima kosovskih Albanaca prema Srbiji i dijalogu o normalizaciji odnosa, preovlađuje uverenje da su odnosi sa Srbijom napeti, pri čemu se odgovornost za takvo stanje pripisuje delovanju srpske strane. Istovremeno, postoji spremnost da se odnosi sa Srbijom poboljšaju, ali uz jasan uslov, priznanje nezavisnosti Kosova. Gotovo polovina ispitanika smatra da Kosovo treba da razvija prijateljske odnose sa Srbijom samo ukoliko ona prizna kosovsku nezavisnost. Ovakav uslovljeni stav ukazuje na izvesnu otvorenost za pragmatičan pristup i saradnju, ali uz očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta Kosova. Kosovski Albanci izražavaju dubok skepticizam prema dijalogu o normalizaciji, a većina njih ne veruje da se Kosovo i Srbija zaista kreću ka uspostavljanju normalnih odnosa. Dijalog se ne percipira kao ključni unutrašnjopolitički prioritet. Manji, ali značajan deo ispitanika smatra da bi dijalog trebalo da bude jedan od glavnih zadataka vlade, dok većina daje prednost unutrašnjim pitanjima poput ekonomije, borbe protiv korupcije i unapređenja javnih usluga. Ova hijerarhija prioriteta može odražavati zamor javnosti posle više od decenije bez odlučujućeg pomaka u pregovorima. Kada je reč o sprovođenju sporazuma postignutih u okviru dijaloga pod okriljem EU, kao i spremnosti za kompromis, kosovski Albanci sve procenjuju kroz prizmu reciprociteta. Na pitanje da li bi dogovore iz Brisela trebalo sprovesti, treći najčešći odgovor, pored uslovljavanja recipročnim koracima Srbije, bio je i otvoreno odbacivanje dijaloga. Slična opreznost vidi se i u pogledu samog pojma „kompromis“, društvo je podeljeno na gotovo jednake delove: jedni ga vide kao neophodnost za postizanje mira, drugi kao pretnju suverenitetu, dok treći taj pojam doživljavaju kao nejasan. Zajednički imenitelj jeste princip reciprociteta, ustupci se mogu prihvatiti samo ako su obaveze druge strane proverljive i uravnotežene. Kosovski Albanci izražavaju značajnu zabrinutost zbog zastoja u dijalogu, pre svega zbog potencijalnih posledica po bezbednost i evropske integracije. Velika većina ispitanika je „veoma“ ili „donekle“ zabrinuta zbog neuspeha normalizacije odnosa sa Srbijom. Najčešće navođeni rizici uključuju obnavljanje međuetničkih tenzija, ekonomski pad i blokadu procesa pristupanja EU. Ipak, iako su svesni mogućih negativnih posledica, većina ne podržava normalizaciju po svaku cenu. Drugim rečima, zabrinutost ne znači i безусловnu podršku bilo kom rešenju.

U vezi sa Zajednicom opština sa srpskom većinom (ZSO), ona se u percepciji kosovskih Albanaca prvenstveno doživljava kao bezbednosna pretnja, a ne kao mehanizam unapređenja lokalne samouprave za srpsku zajednicu. Skoro četiri od deset ispitanika ZSO nazivaju direktnom pretnjom suverenitetu i teritorijalnom integritetu Kosova. Ukupno sedam od deset ispitanika ovu temu posmatra pre kao pitanje bezbednosti nego manjinskih prava.

Ipak, većina je spremna da podrži formiranje ZSO, ali isključivo pod određenim uslovima, što ukazuje na prisustvo pragmatičnog pristupa. Ključni zahtevi su ograničene nadležnosti ZSO i formalno priznanje Kosova od strane Srbije. Model ZSO sa isključivo koordinacionom funkcijom u oblastima obrazovanja, zdravstva i kulture nailazi na izvesnu podršku, ali su stavovi javnosti i dalje ambivalentni. Koncept razmene teritorija nailazi na široko odbijanje, građani ga percipiraju kao potencijalni izvor nove nestabilnosti. Ukoliko i ZSO i razmena teritorija budu odbačeni, gotovo polovina ispitanika podržava jačanje međunarodnih savezništava i dublju integraciju u EU kao alternativni pristup. Međutim, ne postoji izvesnost da se takva strategija može ostvariti bez napretka u normalizaciji odnosa sa Srbijom. Predstavljanje ZSO kao „manjeg zla“, tj. kao mehanizma koji bi sprečio teritorijalnu podelu, ne uspeva da pridobije širu podršku. Samo mali broj građana to vidi kao opravdan kompromis. Za većinu, i ZSO i razmena teritorije predstavljaju pretnju suverenitetu, jer oba koncepta doživljavaju kao produžetak srpskog uticaja.

U pogledu uloge EU, kredibilitet Evropske Unije u očima kosovskih Albanaca zavisi pre svega od sposobnosti da obezbedi sprovođenje postignutih dogovora. Nezadovoljstvo ne proizlazi iz same uloge EU, već iz njene percipirane pasivnosti. Mnogi veruju da EU ima legitiman mandat, ali ne i političku volju da obezbedi primenu sporazuma, posebno kada je reč o obavezama Srbije. Ta grupa uslovnih pristalica, koja nije protiv prisustva EU, već traži odgovornost i efikasnost, ključna je ciljana publika za evropske institucije. S druge strane, Sjedinjene Američke Države uživaju visok nivo poverenja. Gotovo četiri petine ispitanika podržava veću ulogu SAD u procesu normalizacije. Sankcije se prihvataju ukoliko su usmerene ka Srbiji, više od polovine građana podržava ovu opciju, pri čemu se ta podrška dominantno odnosi na sankcionisanje Beograda. Istovremeno, značajan deo populacije (između 16 i 28 odsto) je neopredeljen, reč je o građanima koji nisu protiv, već su neinformisani ili zasićeni procesom. Za EU, ova grupa predstavlja priliku, kroz transparentne pokazatelje napretka, javne izveštaje o ispunjenosti obaveza i jasna objašnjenja koristi i posledica, ovaj segment može biti mobilisan kao podrška dijalogu.

Uvod

Više od decenije, počevši od marta 2011. godine, dijalog uz posredovanje Evropske unije predstavljao je glavni okvir za rešavanje otvorenih pitanja između Kosova i Srbije. Danas se taj proces nalazi u zastoju. Ovaj izveštaj analizira stavove kosovske albanske zajednice o dijalogu o normalizaciji, aktuelnom stanju odnosa sa Srbijom, mogućim kompromisima i ulozi Evropske unije kao posrednika, kao i drugih aktera. Izveštaj se oslanja na rezultate istraživanja javnog mnjenja i prikazuje kako kosovski Albanci doživljavaju pomenute procese. Političari se često pozivaju na „mišljenje javnosti“ kako bi opravdali crvene linije ili ustupke, ali su složeni podaci o javnom mnjenju do sada bili retki. Ovo istraživanje popunjava tu prazninu.

Samo jedan od dvadeset kosovskih Albanaca smatra da se Kosovo i Srbija zaista kreću ka normalizaciji odnosa. Ipak, uprkos ovako pesimističnoj oceni, kosovski Albanci ne odbacuju mogućnost dijaloga i saradnje. Kada se pomene pojam „kompromis“, društvo je gotovo

ravnomerno podeljeno između onih koji ga vide kao nužan korak i onih koji ga doživljavaju kao neprihvatljivo popuštanje. Na pitanje šta za njih predstavlja Zajednica opština sa srpskom većinom (ZSO), najveći broj ispitanika je označava kao pretnju suverenitetu i teritorijalnom integritetu Kosova. Ipak, uprkos skepticizmu, ova ideja nije u potpunosti odbačena, što ostavlja prostor za mogući dogovor. Sve u svemu, sedam od deset kosovskih Albanaca posmatra ZSO kroz bezbednosnu, a ne kroz prizmu manjinskih prava.

Kada je reč o demografiji uzorka, među ispitanicima je bilo približno 50% muškaraca i 49% žena. Uzorak je pretežno mlad, 44% ispitanika je u starosnoj grupi od 18 do 29 godina, 30% ima između 30 i 45 godina, 21,5% je staro između 46 i 65 godina, dok je samo 4,4% starijih od 66 godina. Ova raspodela ukazuje na to da rezultati pretežno odražavaju stavove mlađe generacije, koja je aktivnija na društvenim mrežama i digitalno pismenija. Većina ispitanika (59,1%) ima visoko obrazovanje (osnovne, master ili doktorske studije), 33,2% je završilo srednju školu, dok je 7,7% navelo osnovno obrazovanje kao najviši stepen obrazovanja. Ovo govori o relativno obrazovanom uzorku, što može uticati na njihove stavove o političkim i institucionalnim pitanjima. Kada je u pitanju radni status, 46,7% ispitanika je zaposleno, 26% su studenti, 21,7% nezaposleni, a 5,6% su penzioneri. Visok procenat zaposlenih i studenata dodatno potvrđuje mlad i obrazovan profil uzorka.

Analiza je organizovana u pet celina. Prva se bavi percepcijama kosovskih Albanaca o odnosima sa Srbijom i samom dijalogu. Druga razmatra stavove prema glavnim kompromisnim rešenjima koja su u opticaju. Treća osvetljava stavove o ključnim posrednicima, pre svega Evropskoj uniji i Sjedinjenim Američkim Državama. Četvrta analizira rezultate istraživanja i tumači šta oni govore o javnom mnjenju. Peta celina donosi zaključke o tome šta je realno moguće u dijalogu o normalizaciji, s obzirom na ono što kosovski Albanci smatraju prihvatljivim. Ova analiza je isključivo deskriptivna i posmatračka, i ne izražava lični stav niti analitičku poziciju autora.

Stavovi prema odnosima sa Srbijom i dijalogu o normalizaciji

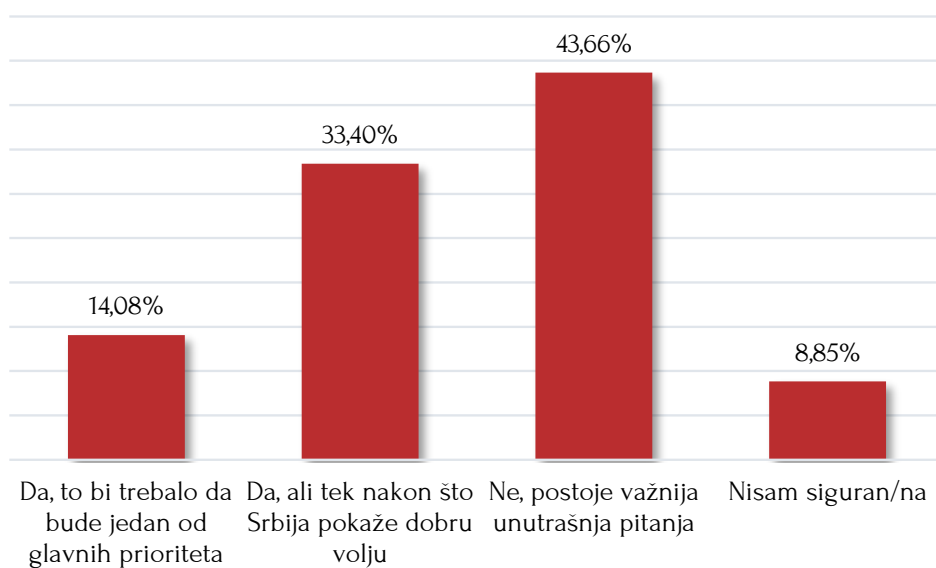
Ovo poglavlje analizira percepcije kosovskih Albanaca o stanju odnosa sa Srbijom i o dijalogu koji vodi Evropska unija, sa ciljem normalizacije odnosa između dve strane. Analiza se zasniva na odgovorima ispitanika u okviru sprovedene ankete. Podaci ukazuju na to da kosovski Albanci dijalog posmatraju sa velikom dozom opreza, kroz prizmu uslovljenosti, nepoverenja i neravnoteže. Iako se priznaje značaj dijaloga, naročito u kontekstu stabilnosti i evropske integracije Kosova, dominantno je mišljenje da proces nema kredibilitet i da ne štiti interese Kosova na ravnopravan način. Istovremeno, rašireno je uverenje da EU favorizuje Srbiju.

Treba li Kosovo da cilja na prijateljske odnose sa Srbijom?

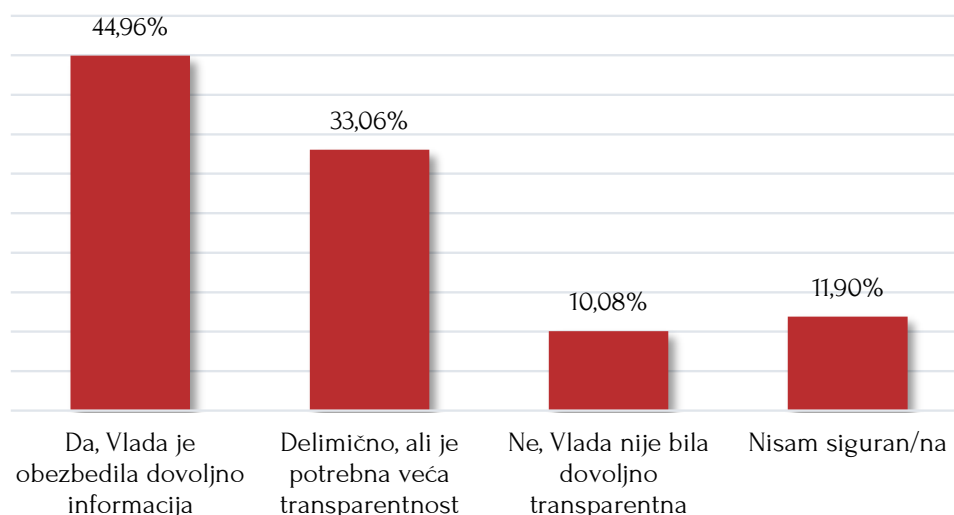
Prema anketi, 48,49% kosovskih Albanaca podržava prijateljske odnose sa Srbijom, ali samo pod uslovom da Srbija prizna nezavisnost Kosova. Manji udeo ispitanika (15,49%) zalaže se za bezuslovno uspostavljanje dobrih odnosa, smatrajući ih važnim za mir i stabilnost. Nasuprot tome, 30,38% ispitanika protivi se unapređivanju odnosa sa Srbijom i zalaže se za jačanje pozicije Kosova nezavisno od Srbije. Manji procenat (5,63%) ostaje neodlučan. Ovakva raspodela ukazuje na uslovnu spremnost za normalizaciju odnosa, sa priznanjem kao ključnim preduslovom.

Da li bi normalizacija odnosa između Kosova i Srbije trebala biti prioritet za vladu Kosova

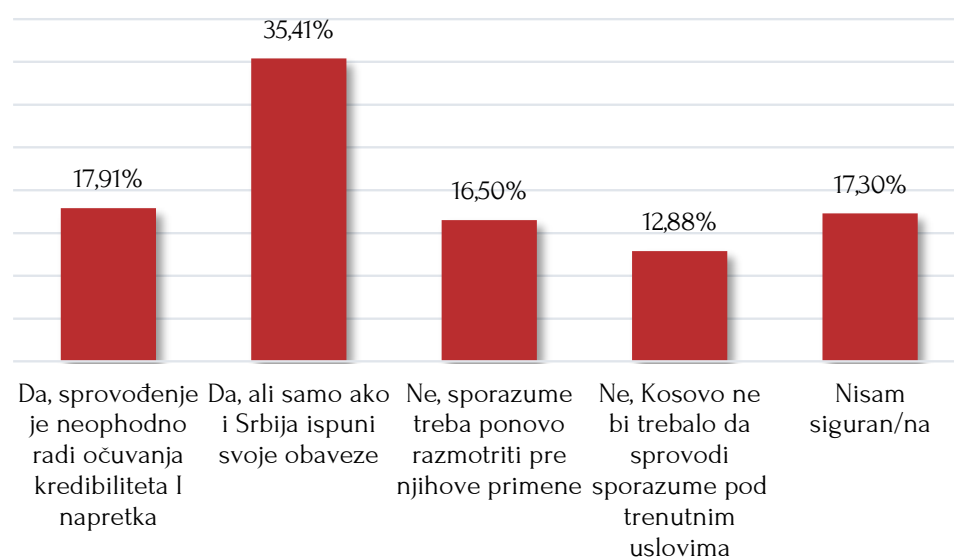
Na pitanje da li bi normalizacija odnosa trebalo da bude prioritet vlade Kosova, samo 14,08% ispitanika smatra da to treba da bude najvažniji zadatak. Veći procenat (33,40%) podržava davanje prioriteta dijalogu, ali samo ako Srbija pokaže dobru volju, što ponovo potvrđuje zahtev za reciprocitetom. Najveći broj ispitanika (43,66%) smatra da su druga unutrašnja pitanja važnija, što sugerise da dijalog, iz ugla javnosti, više ne nudi opipljive koristi.

Da li verujete da je vlada Kosova bila transparentna u vezi normalizacije dijaloga?

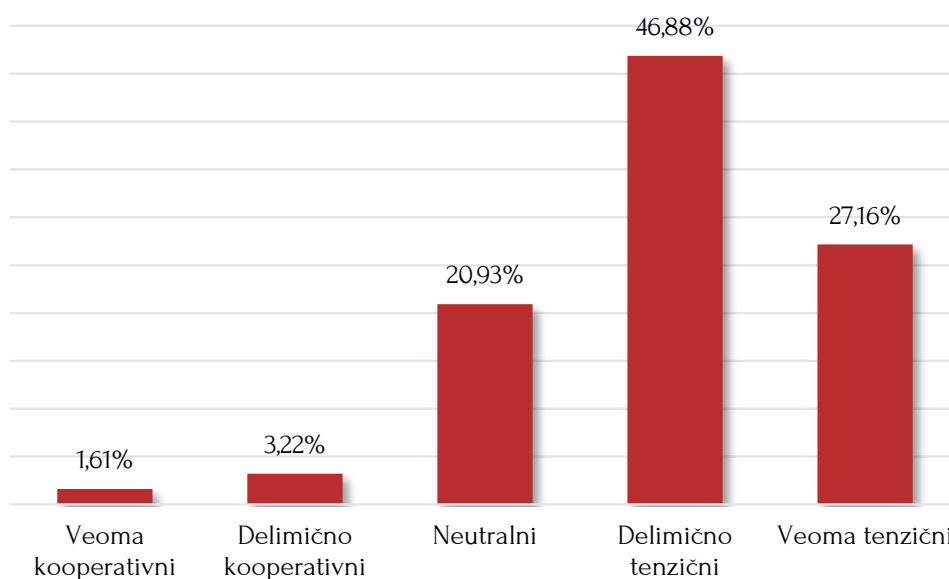
Kada je reč o transparentnosti u vezi sa dijalogom, 44,96% ispitanika smatra da je Vlada Kosova pružila dovoljno informacija, što pokazuje izvesno poverenje u institucionalnu komunikaciju. Ipak, značajan broj (33,06%) veruje da je potrebno više transparentnosti. Samo 10,08% smatra da vlada nije bila dovoljno transparentna, dok je 11,90% neodlučno.

Da li bi trebalo da vlada Kosova primeni sve sporazume koje je postigla u normalizaciji odnosa u Briselu?

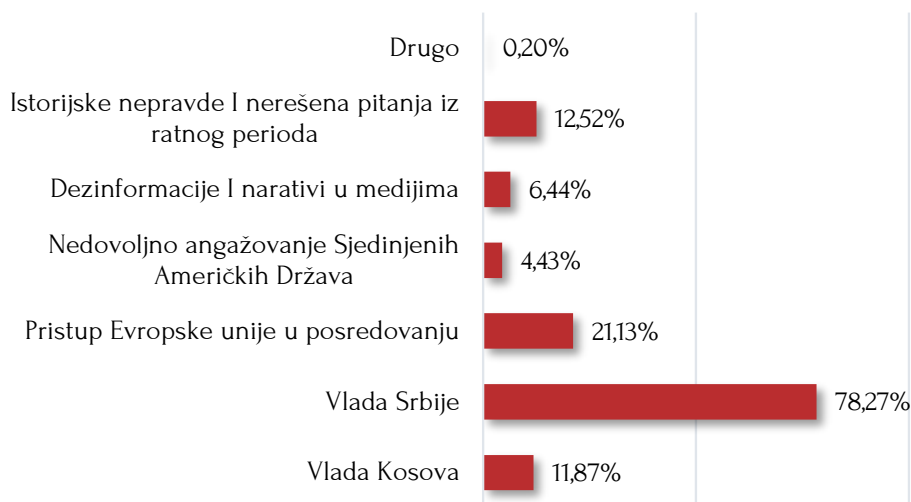
Na pitanje da li bi vlada Kosova trebalo da sprovodi sporazume postignute u Briselu, svega 17,91% podržava sprovođenje u cilju očuvanja kredibiliteta i napretka. Najveći deo ispitanika (35,41%) smatra da sprovođenje treba da se desi samo ako i Srbija ispuni svoje obaveze. Ukupno 29,38% (16,50% + 12,88%) protivi se sprovođenju, jedni zahtevaju reviziju postojećih dogovora, dok drugi potpuno odbacuju njihovu implementaciju. Preostalih 17,30% nije sigurno, što ukazuje da značajan deo javnosti ne raspolaže dovoljnim informacijama da bi doneo konačan sud. Zaključak je da javnost ne podržava jednostranu primenu sporazuma čak ni kada je to uslov za članstvo u Savetu Evrope ili napredak u evropskim integracijama.

Kako bi ste opisali trenutno stanje odnosa između Kosova i Srbije?

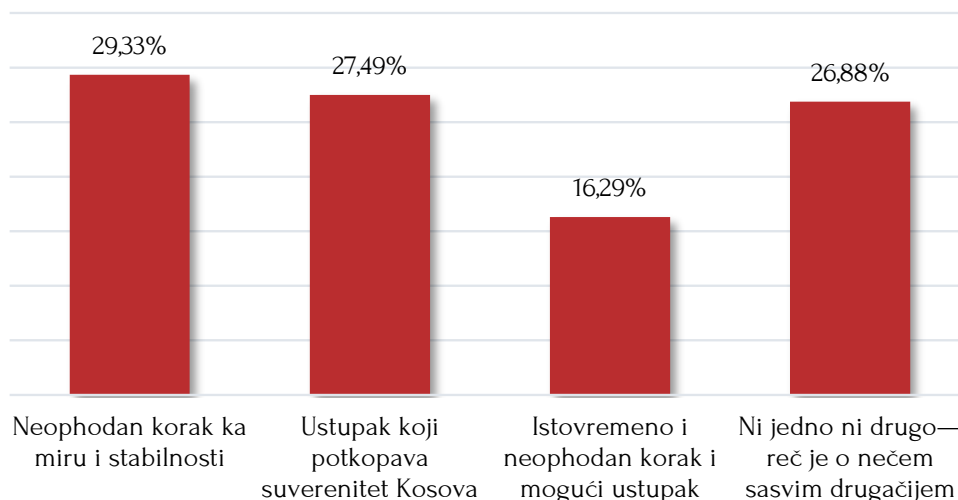
Podaci iz ankete potvrđuju da većina kosovskih Albanaca trenutno odnose sa Srbijom ocenjuje kao nepovoljne. Ukupno 74,04% ispitanika opisuje odnose kao „donekle napete“ (46,88%) ili „vrlo napete“ (27,16%). Samo 4,83% vidi odnose kao „donekle“ ili „veoma“ saradničke, dok 20,93% ima neutralan stav. Ove brojke objašnjavaju oprezne i uslovljene stavove javnosti u vezi sa dijalogom o normalizaciji. Za većinu kosovskih Albanaca dijalog trpi zbog izražene asimetrije.

**Prateće pitanje (ako je 'Delimično tenzični' ili 'Veoma tenzični' izabrano):
Koga prvenstveno smatrate odgovornim za trenutnu tenziju u odnosima Kosova i Srbije?**

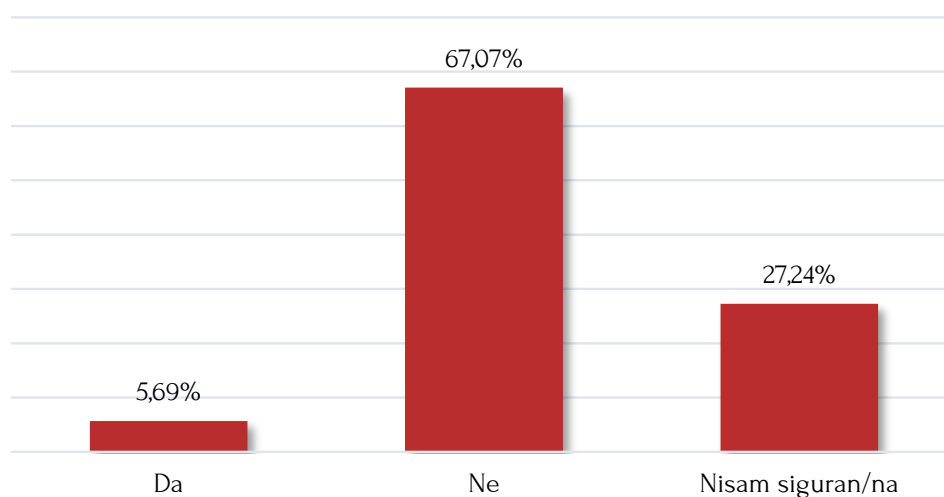
Na pitanje ko snosi glavnu odgovornost za trenutne tenzije u odnosima između Kosova i Srbije, među onima koji su odnose ocenili kao napete, čak 78,27% navodi Vladu Srbije kao glavni uzrok problema. Ovaj rezultat ukazuje na duboko nepoverenje prema Srbiji. Znatno manji broj ispitanika okrivljuje druge aktere, 21,13% ukazuje na pristup EU u posredovanju, izražavajući nezadovoljstvo radom Brisela. Vladu Kosova za trenutne tenzije optužuje svega 11,87% ispitanika, što sugeriše da domaće institucije u očima javnosti uglavnom nisu odgovorne. Nešto više od 12% smatra da koren problema leži u nerešenim pitanjima iz rata, dok su dezinformacije i medijski narativi (6,44%), kao i nedostatak angažmana SAD (4,43%) ređe pominjani.

Kompromis je često neophodan za postizanje mira i saradnje, ali se takođe može videti kao ustupak koji bi mogao da utiče na nacionalne interese. Kako lično tumačite concept “kompromisa” u kontekstu Kosova i Srbije

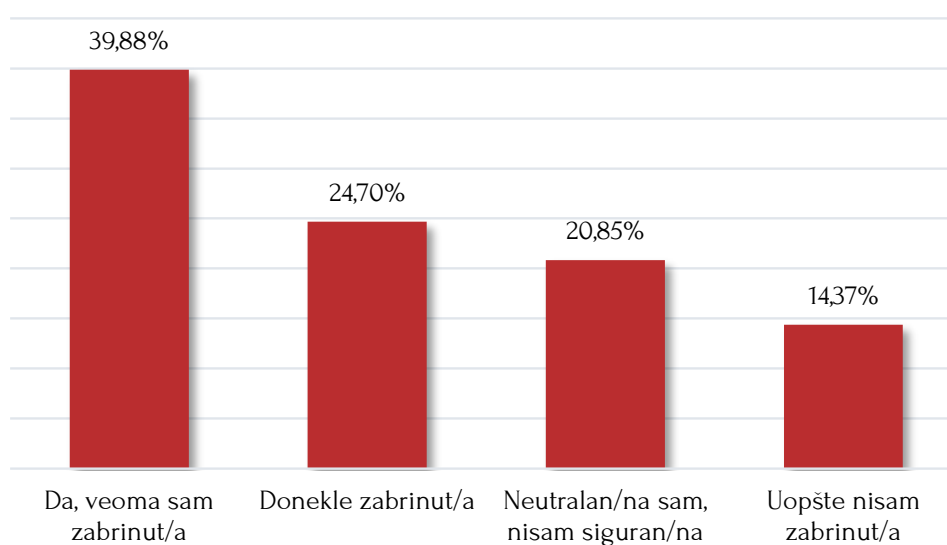
Kada su upitani kako tumače pojam kompromisa u kontekstu odnosa između Kosova i Srbije, odgovori su podeljeni. Nešto više ispitanika (29,33%) kompromis vidi kao neophodan korak ka miru i stabilnosti, dok ih 27,49% smatra da on podrazumeva ustupak koji ugrožava suverenitet. Još 26,88% odbacuje oba tumačenja i vidi kompromis kao nešto treće, dok 16,29% priznaje i njegovu nužnost i njegovu potencijalnu štetnost. Ovi rezultati ukazuju na postojanje ambivalentnih stavova, s jedne strane, javnost uviđa praktične koristi kompromisa, dok s druge izražava bojazan da bi isti mogao da ugrozi suverenitet Kosova.

Da li Srbija i Kosovo napreduju ka normalizaciji međusobnih odnosa?

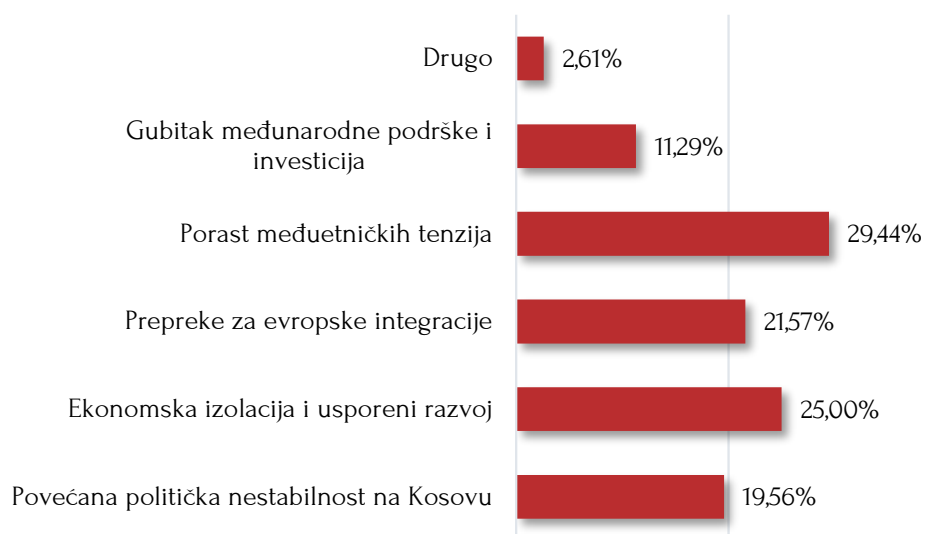
Na pitanje da li se Kosovo i Srbija trenutno kreću ka normalizaciji odnosa, 67,07% ispitanika smatra da ne, dok samo 5,69% veruje u pozitivan pomak. Preostalih 27,24% je neodlučno, što ukazuje na nedostatak poverenja, informacija ili jasnoće u pogledu aktuelnog toka procesa.

Da li Srbija i Kosovo napreduju ka normalizaciji međusobnih odnosa?

Ispitanici su pokazali visok nivo zabrinutosti u vezi sa potencijalnim posledicama neuspeha u normalizaciji odnosa. Gotovo 40% izjavilo je da su „veoma zabrinuti“, dok dodatnih 24,7% izražava umeren nivo zabrinutosti. Zbirno, 64,58% građana vidi rizike u nastavku zastoja ili pogoršanju odnosa sa Srbijom. Međutim, i pored toga, rezultati iz narednih delova izveštaja pokazuju da značajan deo građana i dalje odbacuje konkretne predloge kompromisa, što ukazuje na to da zabrinutost ne podrazumeva automatsku podršku bilo kom rešenju. Samo 14,37% navodi da nije zabrinuto, dok je 20,85% neodlučno.

**Prateće pitanje (ukoliko je izabrano „Zabrinut/a“):
Koje konkretne posledice Vas najviše zabrinjavaju?**

Kao najveći razlog za zabrinutost zbog neuspeha normalizacije, ispitanici najčešće navode porast međuetničkih tenzija (29,44%). Značajan broj takođe ističe rizik od ekonomske izolacije i usporenog razvoja (25,00%), kao i prepreke na putu evropskih integracija (21,57%). Takođe se pominje i politička nestabilnost unutar Kosova (19,56%) i potencijalni gubitak međunarodne podrške i investicija (11,29%).

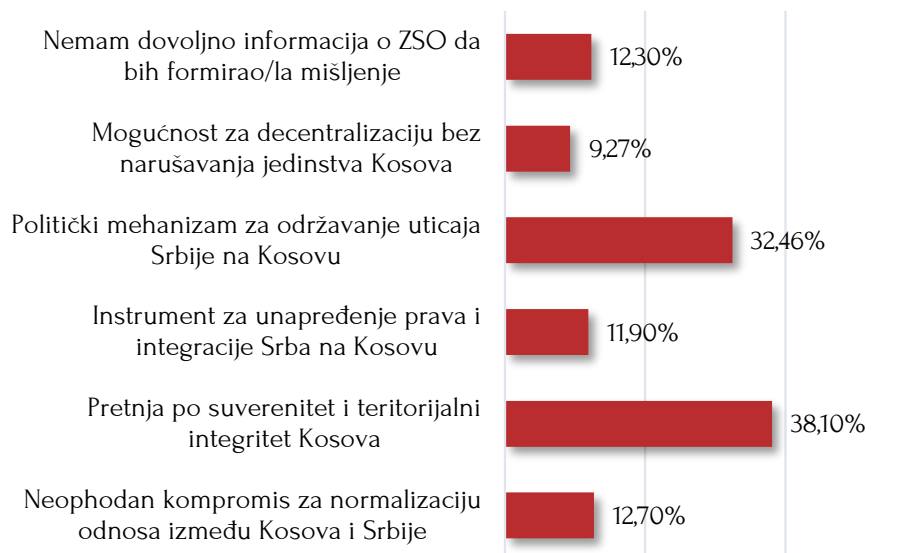
Ipak, ako javnost prepoznaje važnost dijaloga za stabilnost, međuetničke odnose i evropske integracije, onda bi se očekivala i veća spremnost da se podrže konkretna rešenja, što, kako će pokazati naredno poglavlje, uglavnom nije slučaj.

Stavovi prema kompromisnim rešenjima u dijalogu o normalizaciji

U ovom poglavlju analiziraju se stavovi kosovskih Albanaca o kompromisnim rešenjima koja se razmatraju u okviru dijaloga o normalizaciji odnosa sa Srbijom, pre svega u vezi sa Zajednicom opština sa srpskom većinom (ZSO) i idejom razmene teritorija. Podaci ukazuju na to da javnost ne odbacuje samu ideju kompromisa, ali jasno definiše granice prihvatljivosti, koje se zasnivaju na očuvanju suvereniteta i principu reciprociteta. Iako postoji izvesna otvorenost za pregovore, konkretne predloge kao što su ZSO i razmena

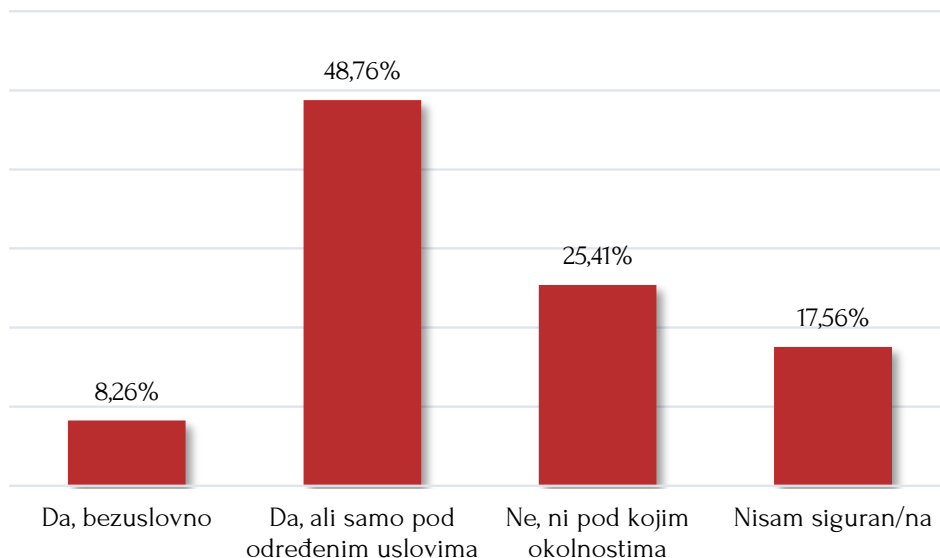
teritorija prati duboka sumnja i strah od unutrašnje destabilizacije, pre svega zbog toga što se percipiraju kao politički instrumenti koji odgovaraju interesima Srbije.

Šta za Vas predstavlja Zajednica opština sa srpskom većinom (ZSO)?

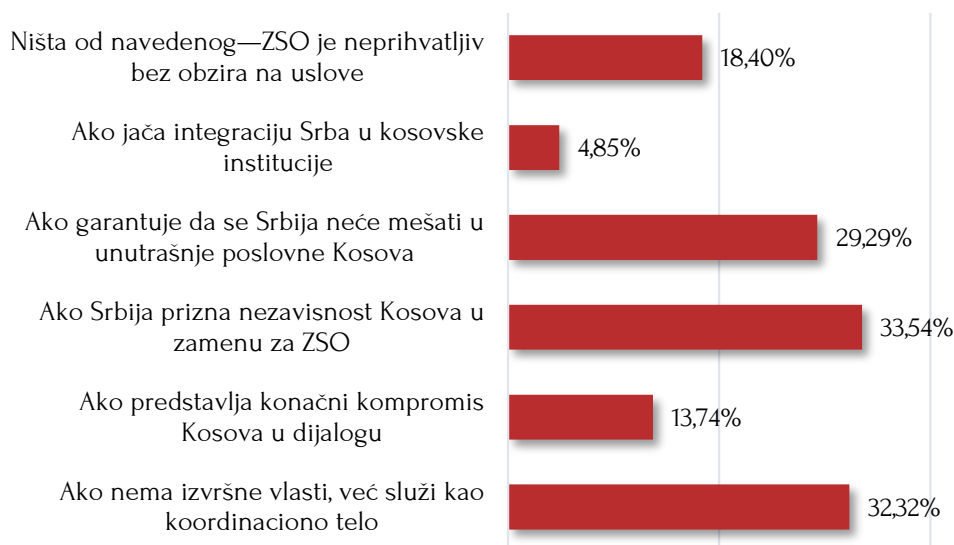
Na pitanje šta za njih predstavlja ZSO, kosovski Albanci u velikoj meri izražavaju skepsu i zabrinutost. Čak 38,10% ispitanika vidi ZSO kao pretnju suverenitetu i teritorijalnom integritetu Kosova, dok 32,46% smatra da je reč o političkom mehanizmu za održavanje srpskog uticaja u zemlji. Ovi rezultati potvrđuju dominantnu percepciju da ZSO nije neutralan instrument integracije Srba na Kosovu, već sredstvo spoljnog mešanja. Samo 11,90% vidi ZSO kao alat za unapređenje prava i integracije srpske zajednice, dok 9,27% smatra da je reč o prilici za decentralizaciju bez narušavanja jedinstva Kosova. Umeren broj ispitanika (12,70%) ZSO vidi kao neophodan kompromis u cilju normalizacije odnosa, dok 12,30% kaže da nema dovoljno informacija da bi zauzelo stav.

Da li Kosovo treba da prihvati formiranje ZSO kao deo procesa normalizacije dijaloga?

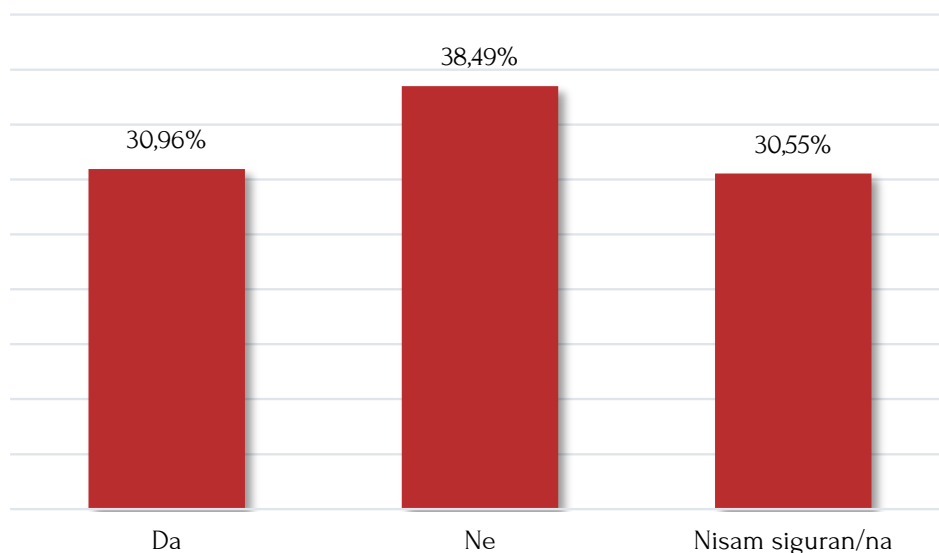
Na pitanje da li bi Kosovo trebalo da prihvati formiranje ZSO kao deo procesa normalizacije, gotovo polovina ispitanika (48,76%) podržava takvu opciju, ali samo pod određenim uslovima. Ovaj podatak odražava oprezni pragmatizam, otvorenost ka kompromisu, ali bez ugrožavanja temeljnih interesa Kosova. Suprotno tome, 25,41% smatra da Kosovo treba da odbije ZSO bez obzira na okolnosti, dok samo 8,26% podržava njeno bezuslovno uspostavljanje. Značajan deo populacije (17,56%) je neodlučan, što ukazuje na neinformisanost ili konfuziju u pogledu uloge i posledica ZSO. Ovi nalazi su u skladu sa ranijim odgovorima koji ZSO prepoznaju pre svega kao pretnju ili instrument srpske politike.

Da li biste razmotrili podršku ZSO pod određenim uslovima, kao što su?

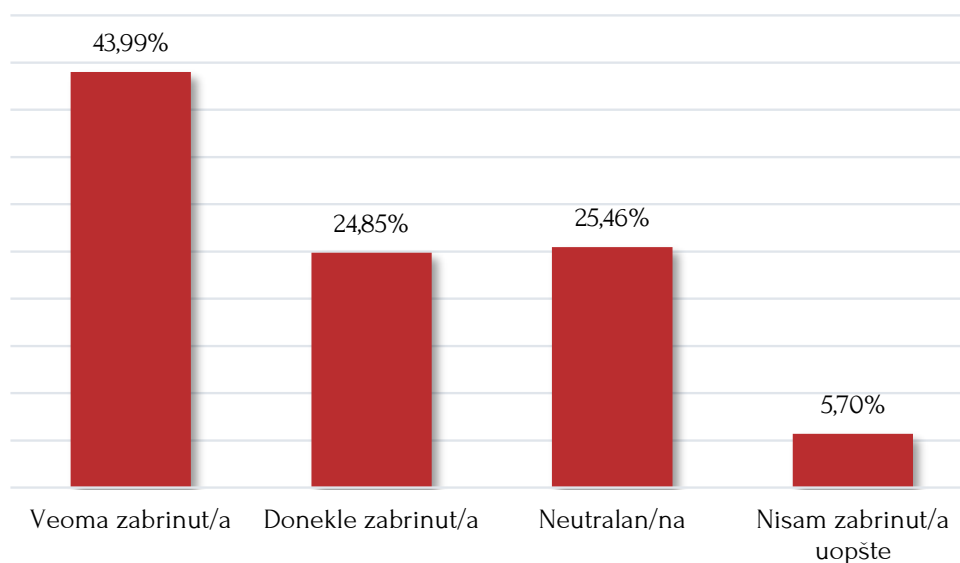
Na pitanje pod kojim uslovima bi podržali formiranje ZSO, kosovski Albanci su naveli nekoliko ključnih ograničenja, fokusiranih na očuvanje suvereniteta, princip reciprociteta i ograničenje ovlašćenja. Najviše podrške dobija opcija da Srbija prizna nezavisnost Kosova u zamenu za formiranje ZSO (33,54%). Sledeća najprihvatljivija varijanta jeste ZSO bez izvršnih ovlašćenja, kao telo koje isključivo ima koordinacionu ulogu (32,32%). Takođe, 29,29% podržava ZSO pod uslovom da garantuje da se Srbija neće mešati u unutrašnja pitanja Kosova. Ovi rezultati ukazuju na mogući okvir za prihvatanje ZSO, kao tehničkog tela sa jasno ograničenim ovlašćenjima. Samo 4,85% ispitanika bi podržalo ZSO ako bi ona doprinosila boljoj integraciji kosovskih Srba u institucije, što pokazuje da sama ideja etničke integracije nije dovoljna motivacija. Ipak, 18,40% ispitanika odbacuje sve uslove i ZSO vidi kao neprihvatljivo rešenje u svakom obliku, dok bi je 13,74% podržalo samo ako bi to bio konačan kompromis u okviru dijaloga.

Da li biste podržali ZSO koja bi olakšavala koordinaciju rada opština u oblastima kao što su obrazovanje, zdravstvo i kulturne aktivnosti, ali bez izvršnih ovlašćenja?

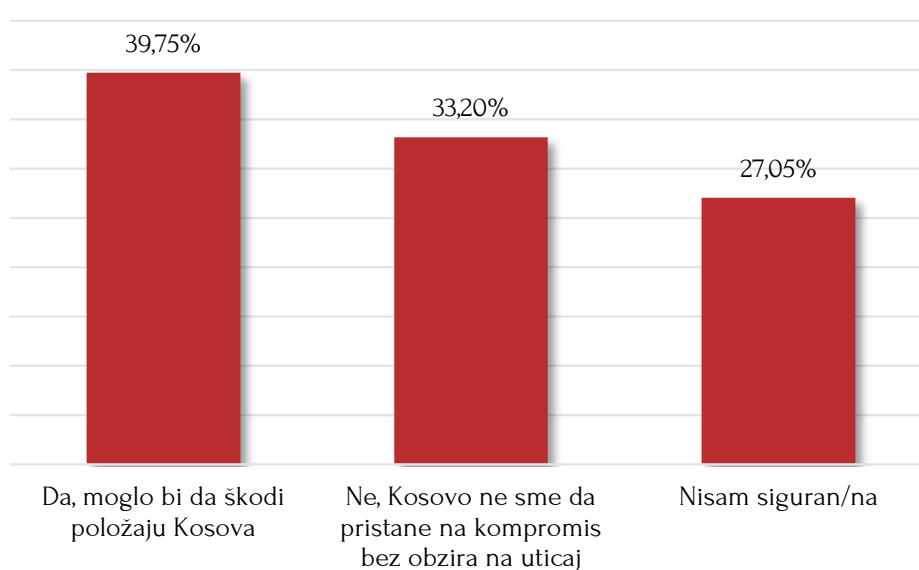
Kada su upitani da li bi podržali ZSO koja bi imala isključivo koordinacionu funkciju u oblastima kao što su obrazovanje, zdravstvo i kultura u opštinama sa srpskom većinom, odgovori su bili podeljeni. Blaga većina (38,49%) se protivi i toj ograničenoj verziji, dok 30,96% podržava ovakav model. Dodatnih 30,55% ispitanika je neodlučno, što je izuzetno visok procenat koji ukazuje na konfuziju, manjak informacija ili duboko nepoverenje. Ovakva podeljenost, uprkos umerenim predlozima, ukazuje da i dalje postoji značajna osetljivost u vezi sa ZSO, čak i kada se ona predstavlja kao administrativno i tehničko telo bez izvršnih ovlašćenja. Pored institucionalnog dizajna, kontekst u kojem bi ZSO bila uspostavljena i poverenje u Srbiju kao aktera predstavljaju ključne faktore u oblikovanju javnog mnjenja.

Koliko ste zabrinuti da bi prihvatanje ZSO-a moglo dovesti do povećane autonomije tih područja, što bi potencijalno moglo destabilizovati Kosovo?

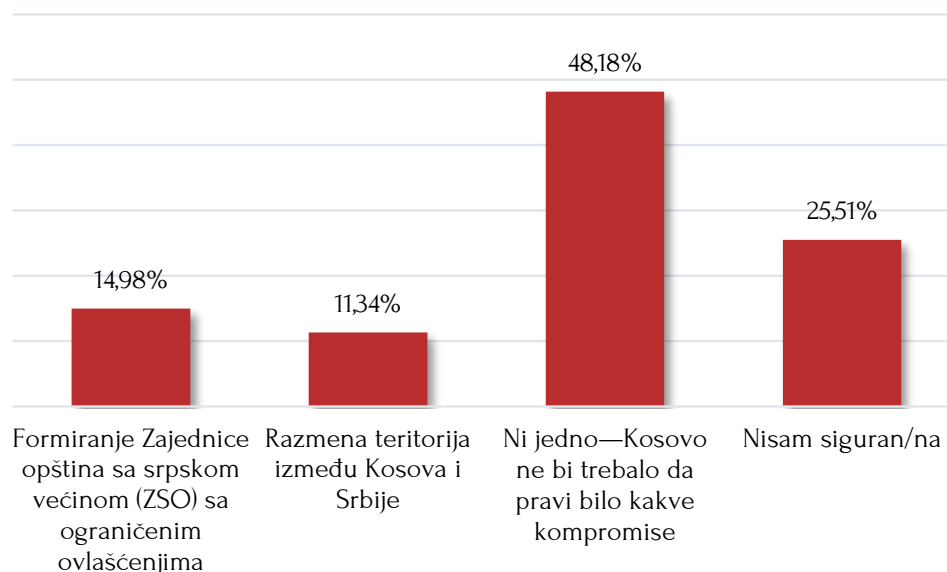
Na pitanje da li ih brine mogućnost da ZSO dovede do veće autonomije opština sa srpskom većinom i time destabilizuje Kosovo, 43,99% ispitanika izjavilo je da je „veoma zabrinuto“, a dodatnih 24,85% „donekle zabrinuto“. Ukupno, gotovo 69% vidi ZSO kao potencijalni rizik po stabilnost zemlje. Nasuprot tome, 25,46% zauzima neutralan stav, dok samo 5,70% ne izražava nikakvu zabrinutost. Ovi rezultati dodatno potvrđuju zašto podrška ZSO zavisi od njenih ovlašćenja i zaštitnih mehanizama, i zašto se u javnosti ona ne doživljava kao tehničko, već politički osetljivo pitanje koje zadire u suverenitet države.

Da li smatrate da bi odbijanje ZSO-a moglo negativno uticati na napore Kosova ka integraciji u Evropsku uniju i međunarodnom priznanju?

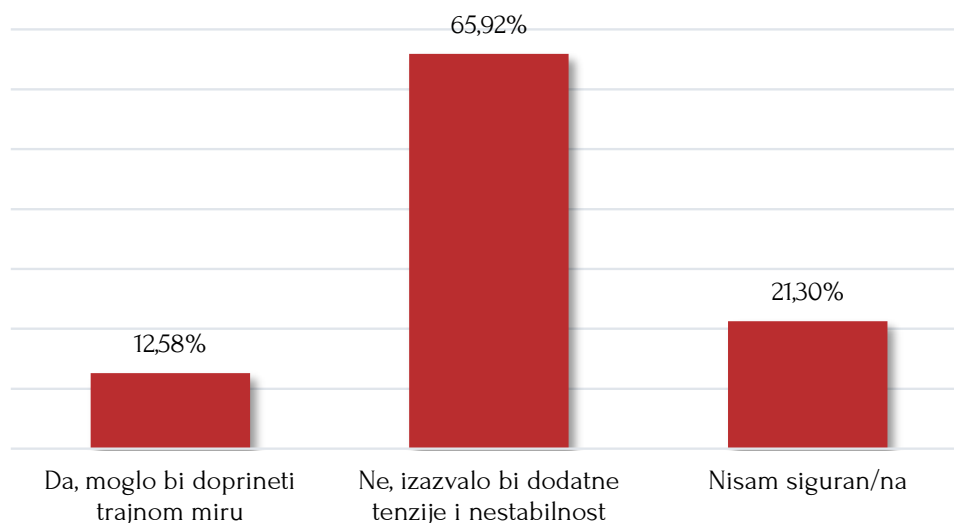
Na pitanje da li bi odbacivanje ZSO moglo negativno uticati na evropske integracije i međunarodni položaj Kosova, 39,75% ispitanika saglasno je sa tim upozorenjem. Ipak, 33,20% smatra da Kosovo ne treba da pravi ustupke, čak ni po cenu gubitka političke i međunarodne podrške. Još 27,05% je neodlučno. Ovi odgovori ukazuju na ključnu dilemu, dok deo javnosti prepoznaje moguće posledice odbacivanja ZSO, značajan broj građana ipak daje prednost zaštiti suvereniteta u odnosu na geopolitičke kalkulacije.

Ako biste morali da izaberete između sledećih opcija, koju biste najviše podržali kao kompromis u procesu normalizacije odnosa između Kosova i Srbije?

Kada su ispitanici upitani da izaberu između konkretnih kompromisnih rešenja, formiranja ZSO sa ograničenim ovlašćenjima ili razmene teritorija, gotovo polovina (48,18%) odbacila je obe opcije. Samo 14,98% podržava formiranje ZSO sa ograničenim ovlašćenjima, dok 11,34% podržava razmenu teritorija. Čak 25,51% ispitanika izjasnilo se kao neodlučno, što ukazuje na široku nesigurnost, nepoverenje prema ponuđenim opcijama i mogući uticaj dezinformacija ili slabog institucionalnog objašnjavanja kompromisa.

Da li smatrate da bi razmena teritorija (na primer, Sever Kosova za Preševsku dolinu u Srbiji) mogla doprineti smanjenju tenzija između Kosova i Srbije?

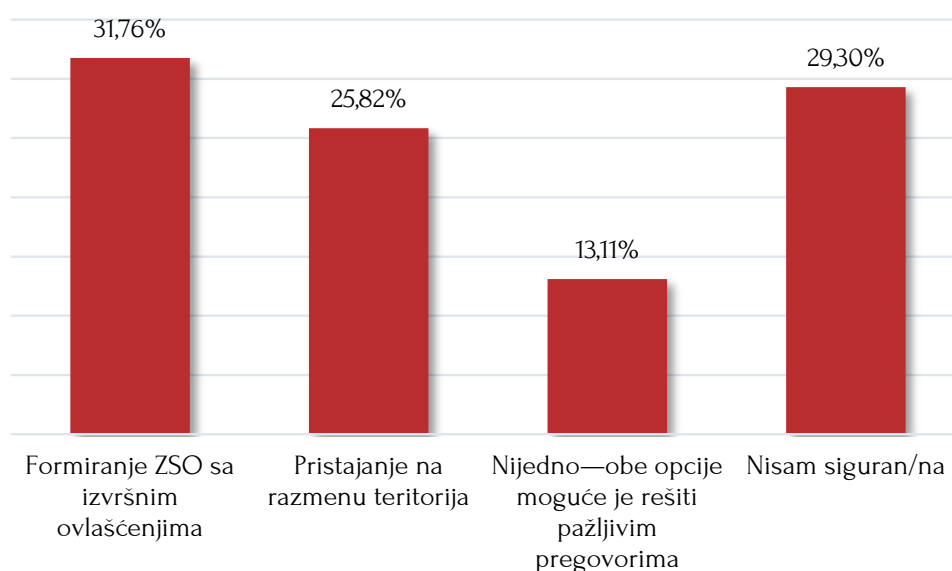
Na pitanje da li bi razmena teritorija , konkretno sever Kosova za Preševsku dolinu , mogla da doprinese rešavanju tenzija, ubedljiva većina (65,92%) odbacuje tu ideju, smatrajući da bi ona dovela do novih sukoba i nestabilnosti. Samo 12,58% podržava ovu opciju u nadi da bi mogla doneti dugoročni mir, dok je 21,30% neodlučno. Ova snažna opozicija potvrđuje da razmena teritorija nema legitimitet među kosovskim Albancima i da se posmatra kao opasno i destabilizujuće rešenje. Rezultati su u skladu s prethodnim analizama u kojima je ova opcija imala najmanju podršku.

Ukoliko Kosovo odbije predloge i za ZSO i razmenu teritorija, koje alternativne pristupe bi trebalo da preduzme kako bi normalizovalo odnose sa Srbijom?

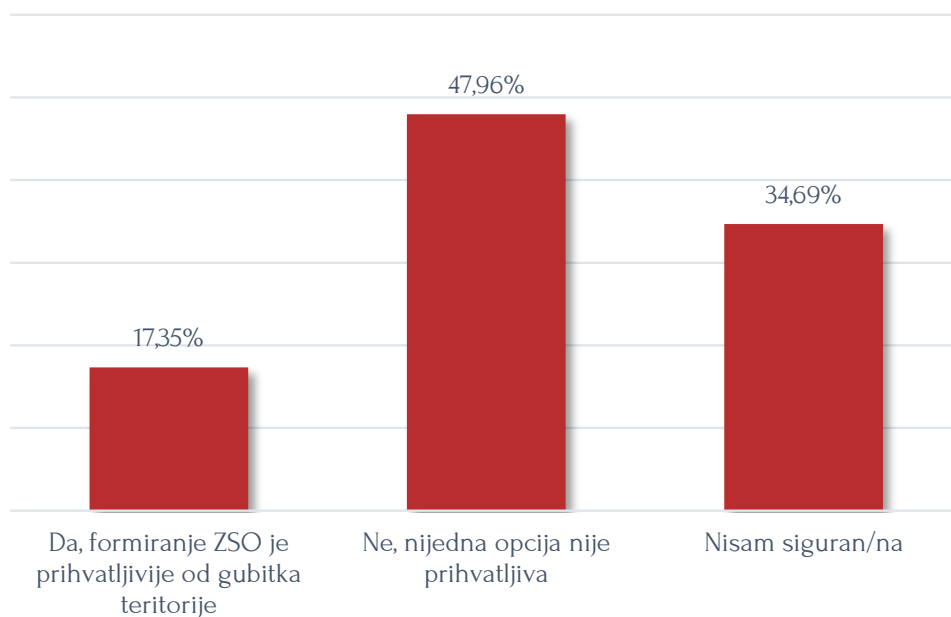
Na pitanje kojim putem Kosovo treba da krene ukoliko se oba predloga , i ZSO i razmena teritorija , odbace, najveći broj ispitanika (47,88%) podržava strategiju jačanja međunarodnih savezništava i dublje integracije u Evropsku uniju. Ovakav stav osvetljava orijentaciju ka spoljnopolitičkom pozicioniranju zasnovanom na principima suvereniteta i međunarodnog priznanja. Značajan procenat (24,44%) zalaže se za pravne i diplomatske napore u cilju dobijanja priznanja od Srbije, dok 21,62% podržava unapređenje ekonomske saradnje bez otvaranja političkih pitanja , pragmatičan pristup koji razdvaja tehničku saradnju od političkih sporova. Samo 11,52% podržava davanje kulturnih i obrazovnih prava Srbima bez formiranja ZSO, što ukazuje na nizak nivo podrške čak i simboličnim ustupcima. Dodatno, 15,35% zagovara održavanje statusa kvo dok se ne otvori nova prilika, a 3,24% bira neku drugu opciju.

Koji od sledećih faktora smatrate većim rizikom po suverenitet Kosova?

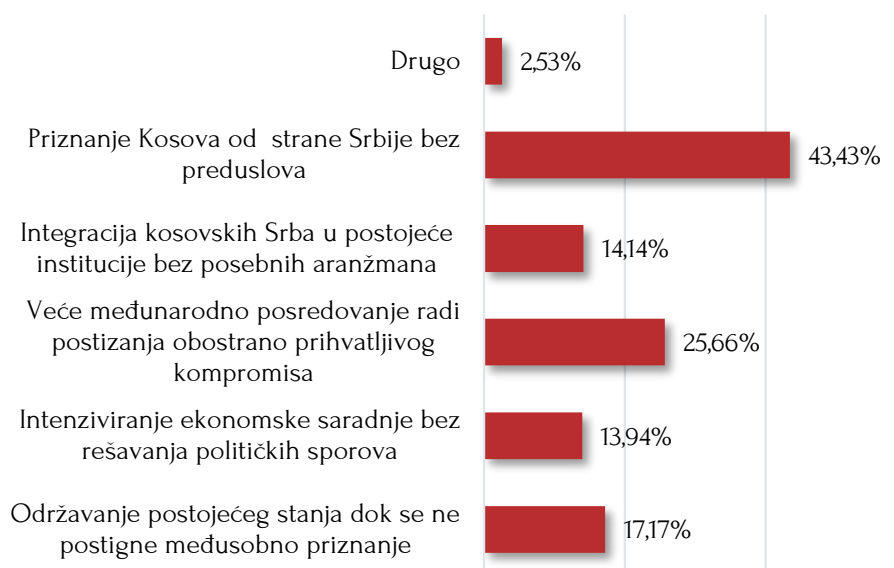
Na pitanje koje od dva rešenja , ZSO sa izvršnim ovlašćenjima ili razmena teritorije , predstavlja veću pretnju suverenitetu Kosova, najviše ispitanika (31,76%) navodi ZSO sa izvršnim ovlašćenjima. To ukazuje da se ZSO u toj formi vidi kao neposrednija i ozbiljnija pretnja unutrašnjem poretku. Nešto manji broj (25,82%) smatra da je razmena teritorija veća opasnost, dok 13,11% smatra da nijedna opcija nije nužno štetna ako se pažljivo pregovara. Značajan procenat (29,30%) je neodlučan, što potvrđuje visoku dozu nesigurnosti i nedostatka poverenja u ceo proces.

Da li biste podržali ZSO ukoliko bi to sprečilo potrebu za razmenom teritorija?

Na pitanje da li bi bili spremniji da prihvate ZSO ako bi to sprečilo razmenu teritorija, gotovo polovina (47,96%) odbacuje obe opcije kao neprihvatljive. Samo 17,35% bi podržalo ZSO kao manje zlo u odnosu na gubitak teritorije, dok je 34,69% neodlučno. Ovi rezultati pokazuju duboku ukorenjenost sumnji i principijelno odbijanje kompromisa koji se doživljavaju kao nametnuti ili štetni. Čak i kada se ZSO predstavi kao „manje zlo“, to nije dovoljno da ubedi javnost u njenu prihvatljivost, što ukazuje da problem nije samo u formi ili sadržaju predloga, već i u dubokom nepoverenju prema celom procesu.

Ukoliko ne podržavate formiranje Zajednice srpskih opština (ZSO) niti razmenu teritorija, koji bi bio alternativni put za odnose između Kosova i Srbije?

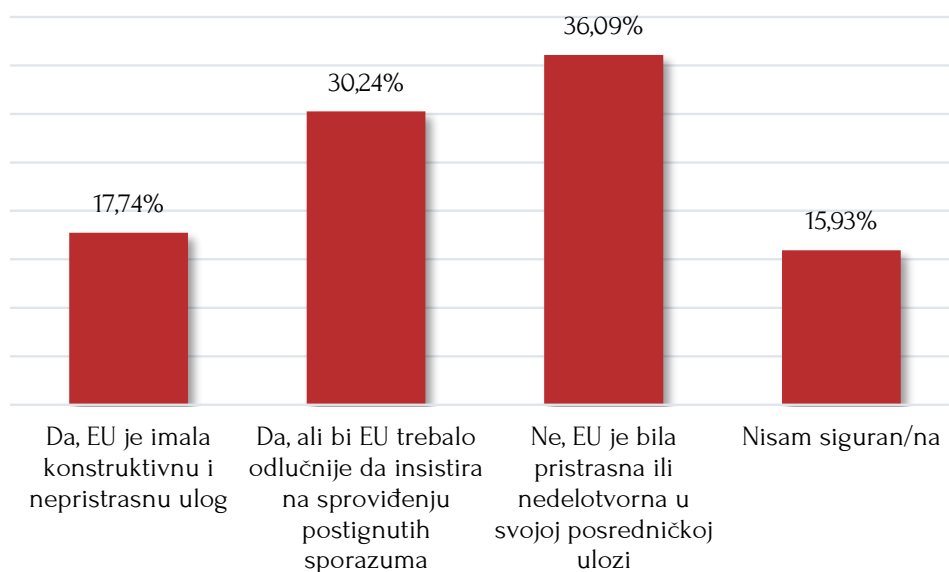

Na kraju, kada su upitani koji bi bio poželjan pravac kretanja u odnosima sa Srbijom ukoliko se odbace i ZSO i razmena teritorija, najviše ispitanika (43,43%) izjavljuje da bi Srbija trebalo da prizna Kosovo bez ikakvih uslova. Ova pozicija ukazuje na snažnu posvećenost očuvanju suvereniteta i ideji da priznanje treba da bude rezultat političkog i pravnog legitimiteta, a ne ustupaka. Dodatnih 25,66% podržava povećano međunarodno posredovanje u cilju pronalaženja prihvatljivog kompromisa, što potvrđuje da deo javnosti i dalje veruje u ulogu spoljnih aktera. Manji broj građana zalaže se za održavanje statusa kvo dok se ne postigne međusobno priznanje (17,17%) i integraciju Srba u postojeće institucije bez posebnih aranžmana (14,14%). Još 13,94% podržava ekonomsko partnerstvo bez rešavanja političkih pitanja, dok 2,53% bira neku drugu opciju.

Stavovi prema ulozi EU i Sjedinjenih Američkih Država u dijalogu o normalizaciji

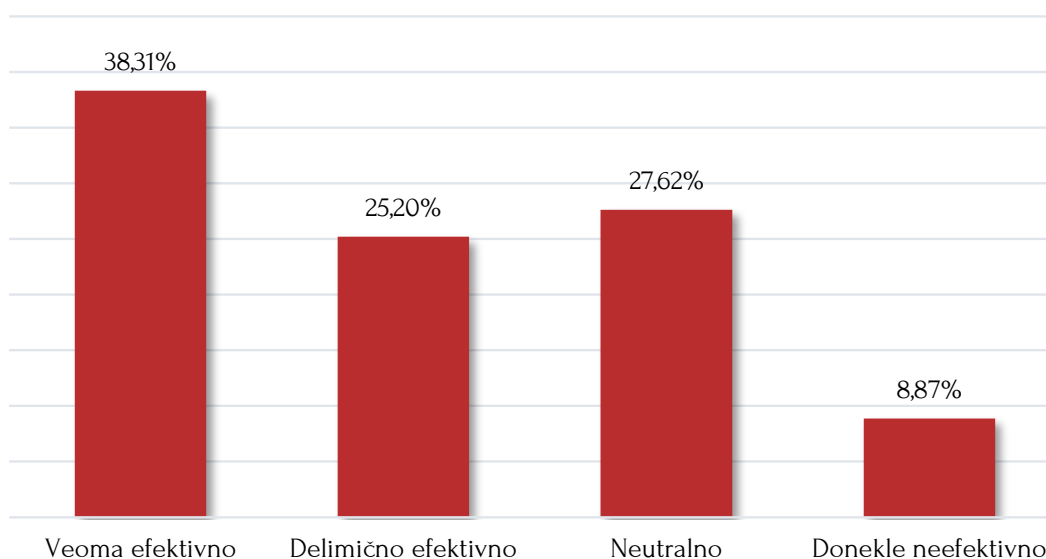
Ovo poglavlje istražuje percepcije kosovskih Albanaca o ulozi Evropske unije (EU) i Sjedinjenih Američkih Država (SAD) u dijalogu između Kosova i Srbije. Podaci ukazuju na jasnu razliku u stepenu poverenja prema ova dva aktera, dok EU sve više gubi kredibilitet u očima javnosti, SAD uživaju široko poverenje i smatraju se pouzdanijim partnerom. Tri ključne teme proističu iz nalaza ovog poglavlja. Prvo, EU se suočava sa deficitom legitimiteta. Mnogi ispitanici smatraju da je uloga Evropske unije u dijalogu ili neefikasna ili pristrasna. Dok deo građana poziva na odlučniji pristup EU u pogledu sprovođenja dogovora, samo 17,74% smatra da je EU bila konstruktivna i nepristrasna. Skepticizam prema EU potiče iz uverenja da Evropska unija ne tretira Kosovo i Srbiju na ravnopravan način i da ne uspeva da obezbedi doslednu primenu obaveza, naročito sa srpske strane. Uloga EU kao posrednika deluje sve manje ubedljivo, osim ukoliko ne pređe sa proceduralnog na rezultatno posredovanje. Drugo, SAD uživaju visoko poverenje i posmatraju se kao neophodna protivteža EU. Više od 63% ispitanika ocenjuje ulogu SAD kao efikasnu, a 78,38% podržava intenzivnije angažovanje Amerike u regionu. Ova ocena poverenja u SAD ogleda se u jasno izraženom javnom mandatu za aktivniju ulogu Vašingtona u dijalogu. Treće, podrška sankcijama kao merama za neuspeh u sprovođenju dijaloga zavisi od percepcije pravednosti. Dok deo javnosti podržava oštriji pristup, to čini samo ukoliko veruje da su mere pravično usmerene, pre svega ka Srbiji.

Da li EU efikasno doprinosi normalizaciji odnosa između Kosova i Srbije?

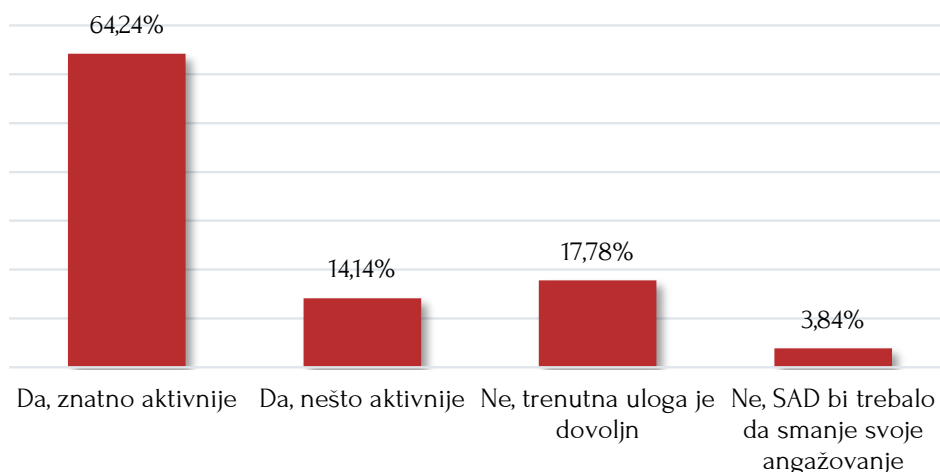
Na pitanje da li EU efikasno pomaže u normalizaciji odnosa između Kosova i Srbije, mišljenja su podeljena, ali naginju ka pesimizmu. Najveći broj ispitanika (36,09%) odgovorio je negativno, navodeći pristrasnost ili neefikasnost EU. Ovaj nalaz osvetljava rastuće nezadovoljstvo ulogom EU, koje proizilazi iz percepcije dvostrukih standarda i slabih mehanizama za sprovođenje dogovora. Još 30,24% daje uslovnu podršku, priznajući ulogu EU, ali tražeći čvršće insistiranje na primeni sporazuma. Samo 17,74% vidi ulogu EU kao konstruktivnu i nepristrasnu, dok 15,93% ostaje neodlučno.

Kako biste ocenili ulogu SAD-a u podršci dijalogu o normalizaciji?

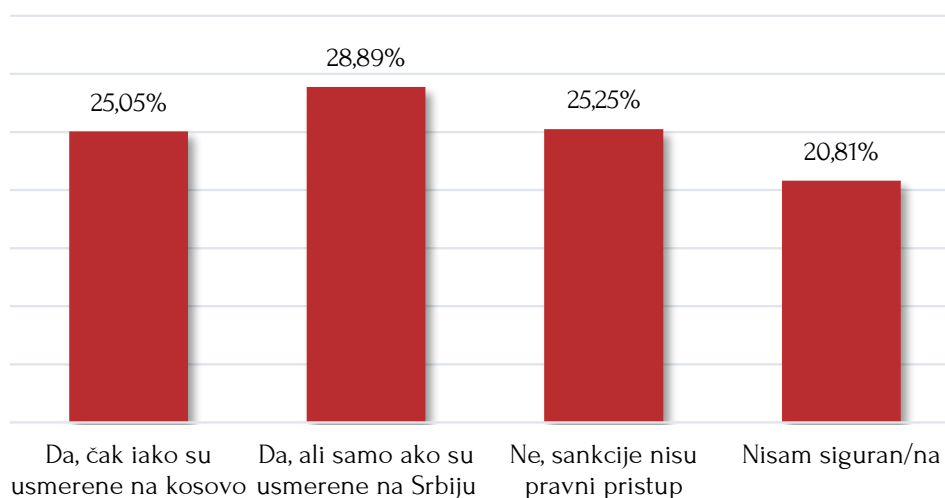
Suprotno tome, kada su upitani da ocene ulogu SAD u podršci dijalogu između Kosova i Srbije, većina ispitanika izražava pozitivan stav. Čak 38,31% ocenjuje američku ulogu kao veoma efikasnu, a dodatnih 25,20% kao donekle efikasnu, ukupno 63,51% pozitivnih ocena. Nasuprot tome, 27,62% zauzima neutralan stav, a samo 8,87% smatra da je američka uloga donekle neefikasna. Niko od ispitanika nije izabrao opciju „veoma neefikasna“, što pokazuje da nema ozbiljnog nepoverenja u SAD, naročito u poređenju sa EU.

Da li biste želeli da Sjedinjene Američke Države imaju aktivniju ulogu u procesu normalizacije odnosa između Kosova i Srbije?

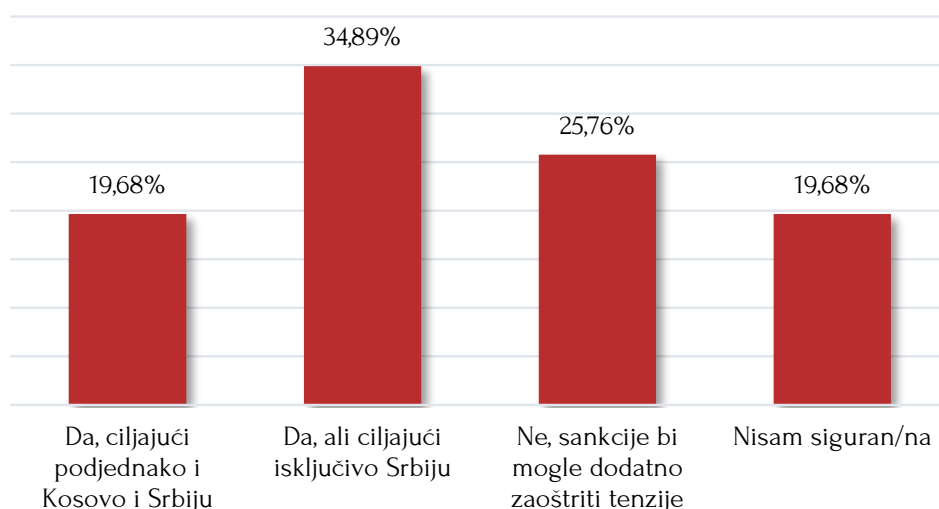
Na pitanje da li bi želeli da SAD imaju aktivniju ulogu u dijalogu, 64,24% ispitanika izjavljuje da žele znatno veću angažovanost Amerike, dok 14,14% podržava blago povećanje angažmana. Zbirno, više od tri četvrtine (78,38%) želi veću prisutnost SAD u procesu. Nasuprot tome, 17,78% smatra da je trenutna uloga SAD dovoljna, a svega 3,84% bi želelo da se američko prisustvo smanji. Ovi rezultati pokazuju snažan javni mandat za aktivniju ulogu SAD u oblikovanju procesa normalizacije.

Da li bi EU trebalo da zauzme stroži stav i uvede sankcije ili kaznene mere za neispunjavanje obaveza iz postignutih sporazuma u dijalogu?

Kada je reč o mogućnosti da EU uvede sankcije ili kaznene mere zbog neispunjavanja dogovora iz dijaloga, javno mnjenje je podeljeno. Najveći broj ispitanika (28,89%) podržava sankcije, ali samo ako su usmerene protiv Srbije, što odražava raširenu percepciju da je Beograd glavni krivac za neuspeh dijaloga. Istovremeno, 25,05% ispitanika je spremno da prihvati oštriji pristup EU čak i ako bi se odnosio i na Kosovo, što ukazuje na segment javnosti koji stavlja akcenat na odgovornost i doslednost, a ne na političke simpatije. Sličan broj ispitanika (25,25%) protivi se uvođenju sankcija, smatrajući da to nije pravi način, dok je 20,81% neodlučno.

Da li bi SAD trebalo da razmotre uvođenje ekonomskih ili političkih sankcija kako bi izvršile pritisak na obe strane radi postizanja normalizacije?

Na pitanje da li bi SAD trebalo da razmotre ekonomske ili političke sankcije radi podsticanja obe strane na napredak u dijalogu, najveći broj ispitanika (34,89%) podržava sankcije usmerene isključivo na Srbiju, što je u skladu sa dominantnim stavom da je Beograd glavna prepreka napretku. Manji broj (19,68%) podržava sankcije usmerene i na Kosovo i na Srbiju, dok ih 25,76% u potpunosti odbacuje, uz obrazloženje da bi takve mere mogle dodatno pogoršati odnose. Još 19,68% ostaje neodlučno. Ovi nalazi potvrđuju ranije izražene stavove u vezi sa EU sankcijama, javnost u načelu podržava međunarodni pritisak, ali pod uslovom da se on percipira kao pravičan i usmeren ka odgovornim akterima.

Zaključak

Javno mnjenje kosovskih Albanaca šalje poruku uravnoteženog pragmatizma: normalizacija odnosa sa Srbijom jeste poželjna, ali uz jasne uslove, priznanje nezavisnosti Kosova i dosledno sprovođenje dogovorenih obaveza. Većina kosovskih Albanaca odnose sa Srbijom karakteriše kao napete, a za takvo stanje uglavnom krivi vlasti u Beogradu. Ipak, skoro dve trećine ispitanika izražava spremnost da podrži prijateljske odnose sa Srbijom, ali tek nakon što ona prizna nezavisnost Kosova. Ova spremnost na otvaranje nove faze odnosa postoji, ali je čvrsto uslovljena.

Unutrašnji prioriteti dodatno oblikuju stavove javnosti. Kosovskim Albancima će dijalog o normalizaciji ostati među važnim političkim temama samo ako pregovori donesu konkretne koristi, poput napretka ka članstvu u EU, novih stranih investicija i kredibilnih bezbednosnih garancija. Refleks reciprociteta dominira svim pitanjima: ZSO je moguća tema pregovora, ali samo u ograničenoj formi, bez izvršnih ovlašćenja, uz garancije o nemogućnosti mešanja Srbije u unutrašnje poslove i u paketu sa formalnim priznanjem nezavisnosti. Ideja razmene teritorija se kategorički odbacuje, dve trećine ispitanika je protiv takvog rešenja.

Ukoliko dijalog nastavi da stagnira, očekuje se da se fokus preusmeri ka spoljnompolitičkoj konsolidaciji, ka intenziviranju integracije u Evropsku uniju i jačanju međunarodnog priznanja putem savezništava.

Evropska unija i dalje ostaje ključni akter u dijalogu. Međutim, samo jedan od šest građana Kosova smatra da EU uspešno obavlja svoju ulogu posrednika, da je i nepristrasna i efikasna. Problem nije u cilju Unije, već u njenoj sposobnosti da taj cilj ostvaruje sa legitimnim rezultatima. S druge strane, Sjedinjene Američke Države uživaju izuzetno visok nivo poverenja, gotovo dve trećine ispitanika ocenjuje njihovu ulogu kao adekvatnu, a čak četiri petine žele veće angažovanje SAD u regionu.

U praksi, moguće rešenje koje bi imalo podršku većine među kosovskim Albancima jeste kompromisno uspostavljanje ZSO, ali u paketu koji bi uključivao garancije za suverenitet Kosova, formalno priznanje od strane Srbije i konkretnu nagradu od strane EU, na primer, napredak u procesu evropskih integracija.

Sumirano, rezultati istraživanja ukazuju na postojanje uskog, ali jasno definisanog prostora za postizanje kompromisa koji bi mogao da dobije širu legitimnost među kosovskim Albancima, pod uslovom da bude pažljivo osmišljen, uverljivo predstavljen i povezan sa opipljivim benefitima za državu i građane. U svakom slučaju, EU mora uzeti u obzir i uticaj dezinformacija, svaki pokušaj nametanja rešenja biće podložan snažnim kampanjama dezinformisanja, kako iznutra, tako i spolja.

Stavovi i opažanja srpske zajednice u vezi kosovskih institucija i pravnog okvira

Ognjen Gogić

Ključni nalazi

- Opšti položaj zajednice percipira se izrazito negativno.

Čak 79.19% ispitanika ocenjuje trenutni položaj srpske zajednice na Kosovu kao loš ili veoma loš, dok samo 7.17% daje pozitivnu ocenu. Stavovi su izraženije negativni kod ispitanika sa Severa Kosova.
- Većina smatra da se položaj srpske zajednice pogoršao i da će se nastaviti pogoršavati.

82.65% ispitanika ocenjuje da se položaj zajednice pogoršao u poslednjim godinama, dok 68.36% očekuje dalje pogoršanje u budućnosti. Ispitanici sa Severa Kosova češće izražavaju uverenje da će se položaj nastaviti pogoršavati, što potvrđuje uočenu tendenciju negativnijih očekivanja u ovom regionu.
- Iseljavanje je identifikovano kao najveći izazov.

61.90% ispitanika odlazak stanovništva vidi kao ključni problem, a zatim slede bezbednosna situacija (55.44%) i ekonomska nesigurnost (43.54%).
- Nepoverenje prema kosovskim institucijama je rasprostranjeno, ali se učešće vidi kao neophodno.

76.87% ispitanika ne smatra da kosovske institucije rade u interesu svih građana, uključujući i Srbe. 56.46% njih ocenjuje da je učešće Srba u institucijama važno za poboljšanje kvaliteta života.
- Učešće u institucijama se ne vidi kao čin priznanja suvereniteta Kosova.

65.99% ispitanika smatra da učešće Srba u kosovskim institucijama ne znači nužno priznavanje suvereniteta Kosova.
- Učešće u institucijama se vidi kao sredstvo za zaštitu interesa zajednice, dok je trenutna situacija neodrživa.

52.04% smatra da bi učešće Srba u institucijama omogućilo uticaj na donošenje odluka i zaštitu interesa zajednice, dok više od polovine ispitanika. 53.40% ispitanika smatra da situacija u kojoj Srbi na severu Kosova nisu deo kosovskih institucija nije održiva.
- Ideja posebnog statusa Srba u okviru kosovskog sistema uživa široku podršku.

63.57% ispitanika podržava tvrdnju da Srbi treba da imaju poseban status u okviru kosovskog sistema.

- Nepoverenje u kosovske institucije ostaje glavna prepreka integraciji.

76.45% ispitanika smatra da je osnovni razlog što Srbi odbijaju da učestvuju u institucijama nedostatak poverenja u njihov rad.

- Izlazak Srba na severu Kosova iz institucija ocenjuje se kao opravdan, ali prepoznaje da je imao negativne posledice.

51.36% ispitanika ocenjuje odluku o izlasku iz institucija kao opravdanu. 94.22% smatra da se položaj zajednice nakon toga pogoršao. Stavovi o opravdanosti izlaska Srba iz kosovskih institucija značajno variraju u zavisnosti od mesta prebivališta. Ispitanici sa Severa Kosova u većoj meri smatraju odluku opravdanom u poređenju sa ispitanicima južno od Ibra.

- Prihvatanje kosovskog pravnog okvira uslovljeno je garancijama za doslednu primenu zakona.

43.54% ispitanika smatra da Srbi treba da prihvate kosovski pravni okvir samo ako se garantuje dosledna primena zakona. 31.74% ističe da bi to bilo opravdano jedino ako Srbi učestvuju u izradi zakona i donošenju odluka.

Uvod

Srpska zajednica na Kosovu nalazi se pred velikim političkim dilemama. U svetlu procesa normalizacije odnosa između Kosova i Srbije, od nje se očekuje da donese niz „teških odluka“. Sprovođenje Evropskog plana iz 2023. godine u praksi znači da bi srpska zajednica na Kosovu trebalo da prihvati realnost funkcionisanja kosovskih institucija i pravnog okvira. U političkom i pravnom smislu, ovo se neretko tumači kao prihvatanje suvereniteta Kosova, što izaziva duboku nelagodu i otpor unutar zajednice. Za Srbe na Kosovu, koji su politički i administrativno i dalje vezani za Srbiju, to otvara niz dilema – kako simboličkih, tako i praktičnih. S obzirom na ove okolnosti, postavlja se ključno pitanje: da li su Srbi na Kosovu spremni da prihvate institucije i pravni okvir Kosova i pod kojim uslovima?

Istraživanje čiji se rezultati predstavljaju u ovom izveštaju sprovedeno je upravo kako bi se odgovorilo na to pitanje. Zadatak istraživanja bio je da obezbedi empirijsku osnovu za razumevanje stavova pripadnika srpske zajednice na Kosovu o složenim političkim, pravnim i institucionalnim pitanjima koja proizlaze iz procesa sprovođenja preuzetih obaveza.

Anketiranjem 300 ispitanika iz srpske zajednice na Kosovu ispitani su njihovi stavovi o opštem položaju zajednice, poverenju u kosovske institucije i pravni poredak, percepciji izlaska iz institucija Srba na severu Kosova tokom 2022. godine, kao i uslovima za potencijalni povratak i učešće u institucijama.

Nalazi istraživanja ukazuju na izraženu ambivalentnost u stavovima pripadnika srpske zajednice prema kosovskim institucijama i pravnom okviru. Nepoverenje prema institucijama je široko rasprostranjeno. Gotovo 77% ispitanika ne veruje da kosovske institucije funkcionišu u interesu svih građana, uključujući i Srbe. Međutim, nalazi pokazuju da istovremeno postoji i prostor za racionalan i praktičan pristup. Prihvatanje kosovskih institucija i pravnog okvira ne doživljava se kao političko priznanje suvereniteta, već kao mehanizam za zaštitu prava zajednice i poboljšanje uslova svakodnevnog života. Više od polovine ispitanika slaže se sa tvrdnjom da je učešće Srba u institucijama važno za poboljšanje uslova života, dok čak 66% smatra da takvo učešće ne mora značiti prihvatanje suvereniteta Kosova. Pored toga, 52% veruje da bi učešće Srba u institucijama omogućilo veći uticaj na odluke i zaštitu interesa zajednice, dok 53% smatra da trenutna situacija u kojoj Srbi na severu Kosova nisu deo institucija nije održiva. Činjenica da skoro 66% ispitanika navodi poboljšanje svakodnevnog života kao glavni razlog za učešće u institucijama dodatno naglašava pragmatičan pristup tom pitanju.

Podrška učešću u institucijama se, međutim, gotovo u potpunosti vezuje za jasno definisane političke i pravne uslove koji prethodno treba da budu ispunjeni. Među njima su najčešće istaknuti: formiranje Zajednice srpskih opština, postizanje političkog dogovora između Beograda i Prištine, međunarodne garancije, jednaka primena zakona i poštovanje prava zajednice. U tom kontekstu, 43.54% ispitanika izražava spremnost da prihvati kosovski pravni okvir ako se garantuje dosledna primena zakona, dok 31.74% to uslovljava direktnim učešćem Srba u izradi zakona i donošenju odluka. Istovremeno, više od 63% podržava ideju da Srbi treba da imaju poseban status u okviru kosovskog sistema, što ukazuje na potrebu za dodatnim institucionalnim mehanizmima zaštite. S druge strane, čak 94% ispitanika smatra da je izlazak Srba na severu Kosova iz kosovskih institucija negativno uticao na položaj zajednice, što dodatno potvrđuje da postoji svest o praktičnim posledicama institucionalne izolacije i potencijalna spremnost na reviziju tog stava ukoliko se ispune ključni preduslovi.

Kako bi se identifikovale unutrašnje razlike unutar srpske zajednice na Kosovu, primenjeni su dodatni statistički testovi (χ^2 test i linearna korelacija) u cilju ispitivanja povezanosti stavova sa sociodemografskim karakteristikama ispitanika. Iako su u većini slučajeva rezultati pokazali jednoobraznu strukturu odgovora bez statistički značajnih razlika, u nekoliko oblasti (poput opravdanosti izlaska iz institucija i percepcije pogoršanja položaja zajednice) utvrđene su značajne razlike u zavisnosti od prebivališta. Ispitanici sa severa Kosova izražavaju negativnije stavove u pogledu poverenja u kosovske institucije i niži nivo podrške učešću u njihovom radu u poređenju sa onima južno od Ibra.

Izveštaj započinje poglavljem o metodologiji istraživanja, nakon čega sledi prikaz demografskih karakteristika ispitanika. Centralni deo dokumenta donosi analizu rezultata istraživanja kroz tri tematske celine: percepcija položaja zajednice i ključnih izazova, odnos prema kosovskim institucijama i pravnom okviru, te stavovi o napuštanju institucija na severu Kosova i potencijalima za povratak i učešće u njihovom radu. U završnim delu izveštaja sumiraju se glavni zaključci i ukazuje na pravac za buduće promišljanje o „teškim odlukama“ koje predstoje.

Metodologija i dizajn istraživanja

Istraživanje je bilo realizovano metodom terenskog anketiranja „licem u lice“. Prikupljanje podataka sprovedeno je u periodu od 1. do 25. marta 2025. godine.

Instrument istraživanja bio je strukturisani upitnik koji se sastojao od 20 zatvorenih pitanja sa unapred ponuđenim odgovorima. Pitanja su bila formulisana tako da omoguće deskriptivnu i komparativnu analizu stavova, kao i utvrđivanje eventualne povezanosti između različitih demografskih karakteristika ispitanika i njihovih uverenja.

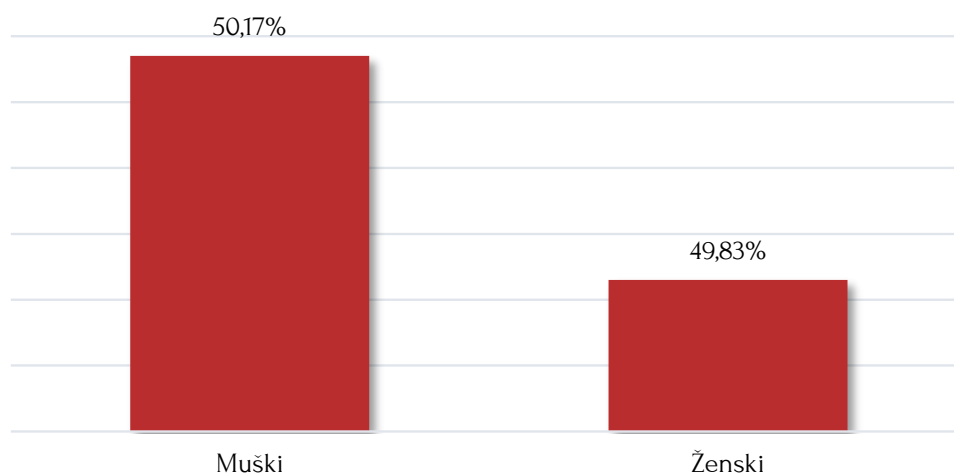
Uzorkom je bilo obuhvaćeno ukupno 300 ispitanika iz srpske zajednice na Kosovu, od čega je 155 ispitanika sa severa Kosova i 145 ispitanika iz srpskih sredina južno od reke Ibar. Uzorak je formiran metodom slučajnog uzorkovanja. S obzirom na nedostatak ažurnih demografskih podataka o srpskoj zajednici na Kosovu, nije bilo moguće sprovesti stratifikovano uzorkovanje prema određenim parametrima. Obezbeđena je relativna ravnoteža prema polu ispitanika.

U analizu su uključeni samo validni i potpuni odgovori. Pored deskriptivne analize podataka, sprovedeni su i osnovni statistički testovi. U cilju identifikovanja razlika u stavovima u odnosu na demografske karakteristike ispitanika korišćen je Pearsonov χ^2 test nezavisnosti. Za ispitivanje povezanosti između odgovora na pitanja izražena putem Likert skale korišćena je Pearsonova korelaciona analiza. Rezultati testova ukazali su na nekoliko statistički značajnih veza koje su dodatno komentarisane u okviru analize. Detaljni statistički nalazi dostupni su na zahtev.

Opis uzorka

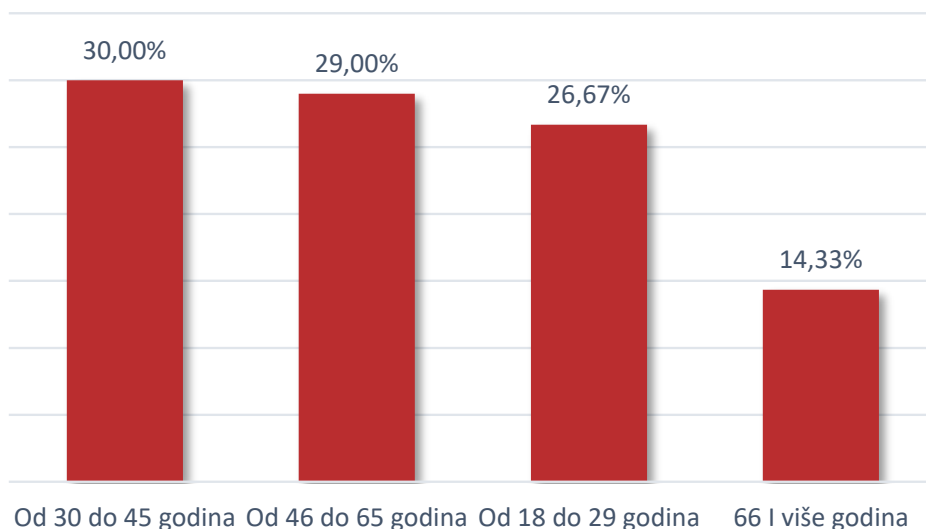
U ovom delu predstavljene su osnovne demografske karakteristike ispitanika. Obuhvaćeni su podaci o polu, uzrastu, obrazovnom nivou i radnom statusu ispitanika. Ovi podaci omogućavaju bolje razumevanje strukture uzorka, čime se stvaraju uslovi za identifikaciju eventualnih obrazaca u formiranju stavova u zavisnosti od generacijskih, obrazovnih i socio-ekonomskih faktora unutar srpske zajednice na Kosovu.

Struktura uzorka prema polu

Polna struktura pokazuje gotovo ravnomernu raspodelu uzorka, pri čemu su 50.17% ispitanika muškarci, a 49.83% žene. Ovakva raspodela doprinosi uravnoteženosti uzorka i omogućava tumačenje rezultata bez značajne pristrasnosti zasnovane na polnim razlikama.

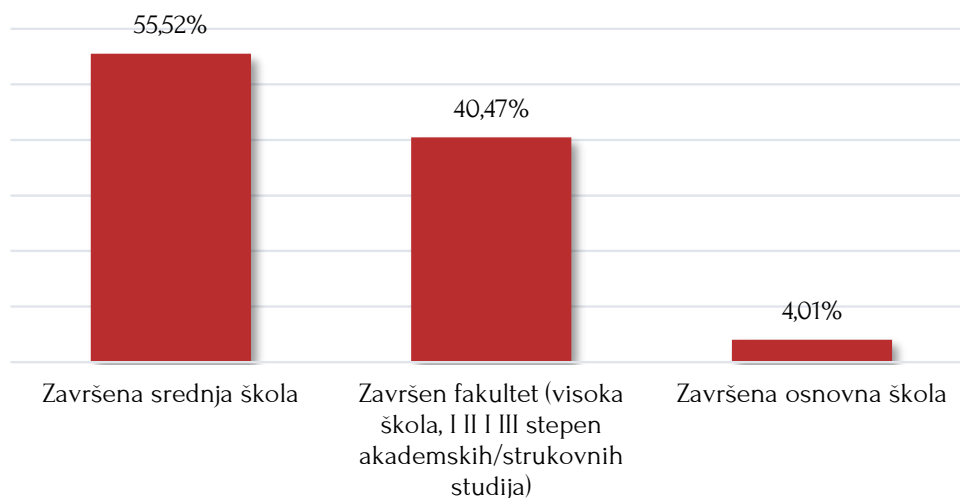
Struktura uzorka prema uzrastu

Starosna struktura uzorka pokazuje da su ispitanici dominantno koncentrisani u radno aktivnim kategorijama. Najveća zastupljenost je među ispitanicima uzrasta između 30 i 45 godina (30,00%) i 46 do 65 godina (29,00%), dok mlađi od 30 godina čine 26,67% uzorka. Najmanje su zastupljeni ispitanici stariji od 66 godina, sa udelom od 14,33%.

Ovakva raspodela uzorka prema uzrastu ispitanika pruža uvide u generacijske razlike u percepciji političkih i institucionalnih pitanja, s fokusom na populaciju koja je najčešće profesionalno i društveno aktivna.

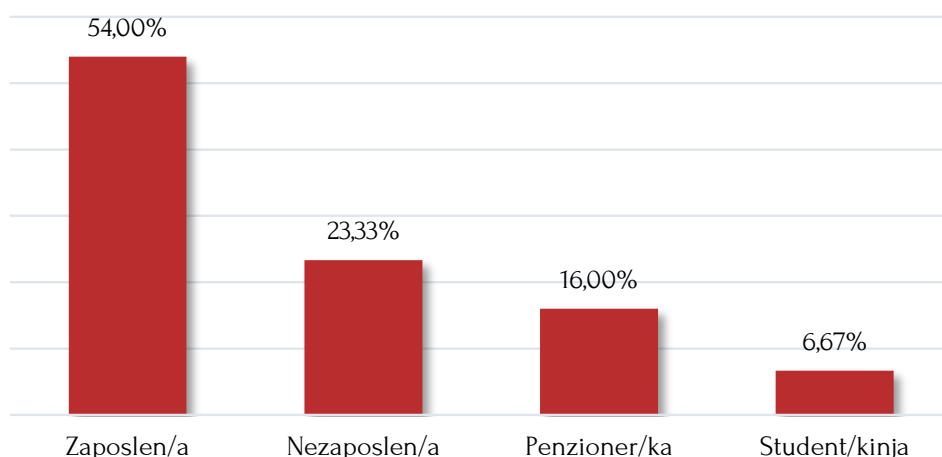
Struktura uzorka prema obrazovanju

Obrazovna struktura uzorka pokazuje da većinu (55.52%) čine ispitanici sa završenom srednjom školom, dok visokoobrazovani ispitanici, sa završenom visokom školom, fakultetom ili postdiplomskim studijama, čine 40.47%. Ispitanici sa završenom samo osnovnom školom čine 4.01% uzorka.

Obrazovni profil ispitanika ukazuje na dominantno učešće srednje i visoko obrazovanih pojedinaca, što može doprineti većoj artikulisanosti stavova i većem interesovanju za politička i društvena pitanja.

Struktura uzorka prema radnom statusu ispitanika

Struktura uzorka prema radnom statusu pokazuje da su zaposleni najzastupljenija grupa, sa 54.00% od ukupnog broja ispitanika. Nezaposleni čine 23.33%, penzioneri 16.00%, dok studenti učestvuju sa 6.67%.

Ovakva raspodela ukazuje na izraženu prisutnost radno aktivne populacije, ali i na značajan udeo ispitanika koji se nalaze van tržišta rada. Time se omogućava uvid u stavove formirane u različitim socio-ekonomskim okolnostima.

Napomene o demografskim podacima

Demografski profil uzorka ukazuje na uravnoteženu zastupljenost polova, širok spektar starosnih grupa, dominantant broj ispitanika sa srednjim i visokim obrazovanjem, kao i izraženu prisutnost radno aktivne populacije. Ovakva raspodela ispitanika omogućava analizu percepcija i stavova iz različitih socijalno-ekonomskih perspektiva, što doprinosi sveobuhvatnijem razumevanju rezultata istraživanja ali i pruža osnovu za upoređivanje razlika u stavovima među različih demografskih kategorija.

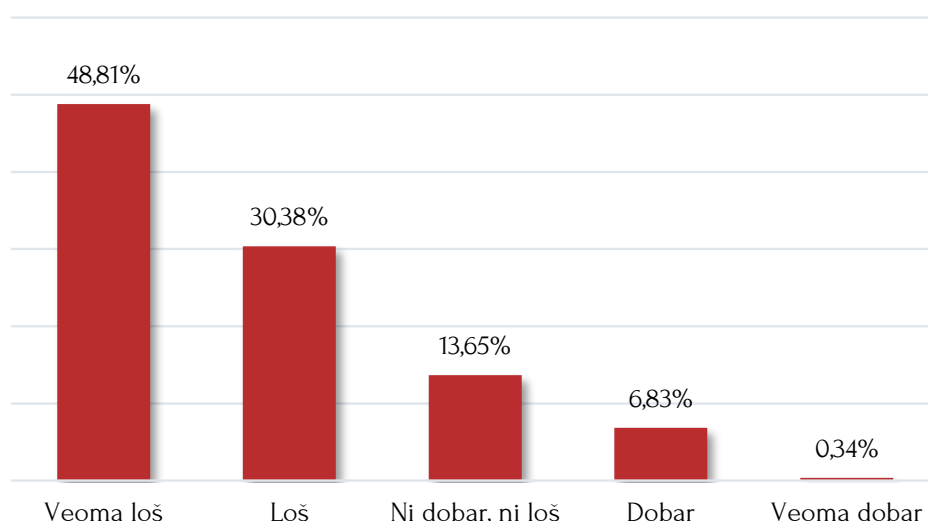
Rezultati istraživanja

U narednim delovima izveštaja predstavljeni su ključni nalazi dobijeni putem anketnog upitnika. Istraživanje je obuhvatilo stavove pripadnika srpske zajednice na Kosovu o opštem položaju zajednice, poverenju u kosovske institucije, spremnosti za učešće u institucijama i odnosu prema pravnom poretku i suverenitetu Kosova. Rezultati su tematski grupisani tako da čine sledeće celine: opšti položaj zajednice, percepciju uslova života i izazova s kojima se zajednica suočava; odnos prema kosovskim institucijama i pravnom okviru; napuštanje kosovskih institucija od strane Srba na severu Kosova 2022. godine i perspektive povratka.

Opšti položaj zajednice

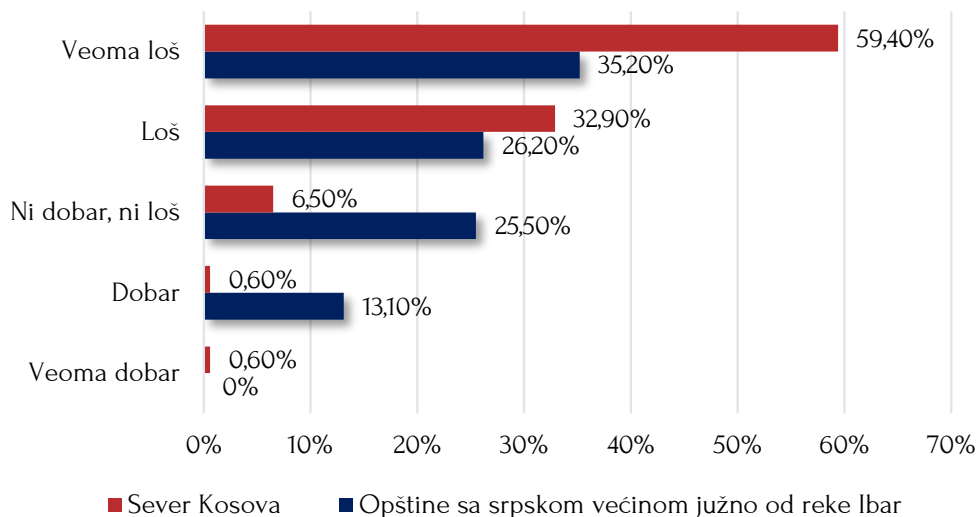
Prva grupa pitanja imala je za cilj da ispita kako Srbi na Kosovu doživljavaju opšte prilike i uslove života svoje zajednice. Ispitalo se kako ocenjuju trenutni položaj zajednice, kakve promene su primetili tokom prethodnih godina, kakva su njihova očekivanja za budućnost, kao i koji su najveći izazovi sa kojima se zajednica suočava.

Kako biste ocenili trenutni položaj srpske zajednice na Kosovu?

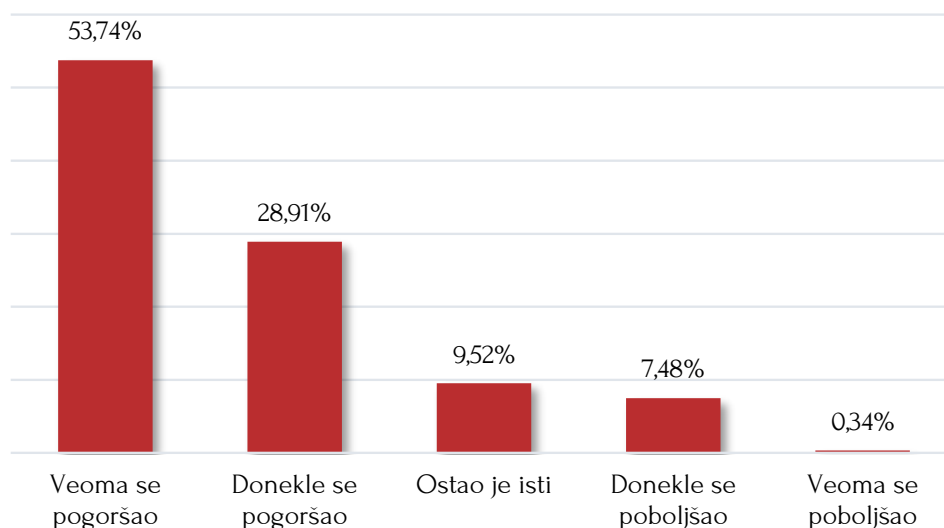

Upitani kako bi ocenili trenutni položaj srpske zajednice na Kosovu, 79.19% ispitanika smatra da je loš. Skoro polovina (48.81%) smatra da je položaj zajednice veoma loš, dok ga dodatnih 30.38% ocenjuje kao loš. Neutralnu ocenu („ni dobar, ni loš“) dalo je 13.65% ispitanika, dok pozitivnu ocenu navodi svega 7.17%, od toga 6.83% kao dobar i samo 0.34% kao veoma dobar.

Distribucija odgovora na ovo pitanje, prema kojoj približno 80% ispitanika izražava nezadovoljstvo, jasno ukazuje na dominantno negativan doživljaj trenutne situacije unutar zajednice. Dodatni statistički testovi ukazuju na statistički veoma značajnu razliku u percepciji u zavisnosti od mesta prebivališta. Ispitanici sa severa Kosova u znatno većem procentu ocenjuju položaj kao veoma loš u odnosu na one iz sredina južne od Ibra (59.40% naspram 35.20%). S druge strane ispitanici iz sredina južno od Ibra koji češće biraju neutralne (25.50 naspram 6.50%) ili blago pozitivne ocene (13.10% naspram 0.60%).

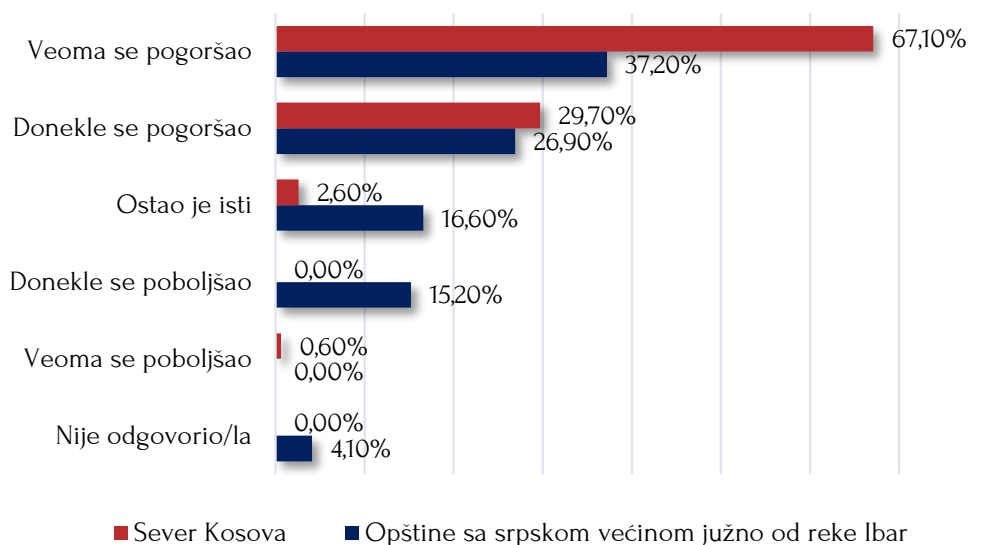
Da li smatrate da se položaj srpske zajednice na Kosovu pogoršao ili poboljšao tokom poslednjih godina?

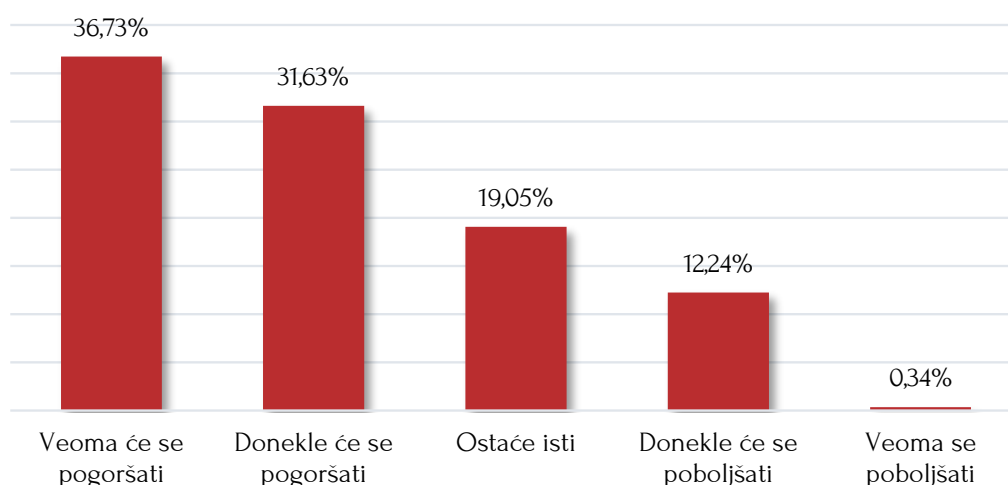
Na pitanje da li smatraju da se položaj srpske zajednice na Kosovu pogoršao ili poboljšao tokom poslednjih godina, više od četiri petine (82.65%) ispitanika izražava stav da se on pogoršao. Čak 53.74% ocenjuje da se položaj veoma pogoršao, dok dodatnih 28.91% smatra da se donekle pogoršao. Stav da se situacija nije promenila ima 9.52% ispitanika, dok svega 7.82% veruje da je došlo do poboljšanja (7.48% donekle, 0.34% veoma).

Prethodni nalazi potvrđuju raširenost osećaja pogoršanja položaja zajednice u poslednjem periodu. U tom pogledu postoje i regionalne razlike. Dodatni testovi ukazuju na postojanje statistički značajne veze između mesta prebivališta i percepcije promene. Čak 67.10% ispitanika sa severa Kosova smatra da se položaj zajednice veoma pogoršao, dok je taj stav prisutan kod 37.20% ispitanika južno od Ibra. Nasuprot tome, gotovo svi odgovori koji ukazuju na poboljšanje položaja dolaze iz južnih sredina. Udeo ispitanika na jugu koji smatraju da se položaj donekle poboljšao čini 15.20%, dok nijedan ispitanik sa severa nije dao takvu ocenu. Ovi nalazi jasno potvrđuju da percepcija promena tokom proteklog perioda

zavisi od lokalnog konteksta i životnih uslova, te da ispitanici sa severa Kosova izražavaju znatno negativnije stavove u odnosu na one južno od Ibra.

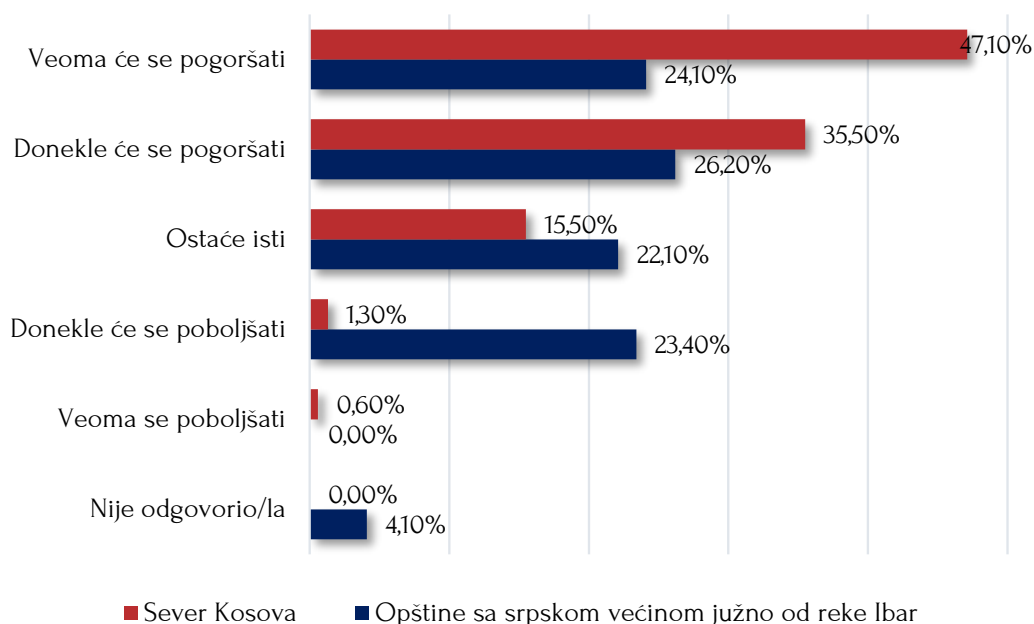
Kako vidite položaj Srba na Kosovu u budućnosti?

Na pitanje kako vidite položaj Srba na Kosovu u budućnosti, odgovori ispitanika ukazuju na dominantno pesimističnu projekciju. Čak 36.73% očekuje da će se položaj zajednice značajno pogoršati, dok 31.63% veruje da će doći do blažeg pogoršanja. Stav da se situacija neće menjati ima 19.05% ispitanika. Optimizam deli svega 12.58%, od toga 12.24% očekuje blago poboljšanje, a tek 0.34% značajno poboljšanje.

Ovi rezultati ukazuju na izražen pesimizam ispitanika u pogledu budućnosti zajednice. Pored toga, postoji i statistički značajna razlika u stavovima ispitanika u zavisnosti od mesta prebivališta. Od ispitanika na severu Kosova, 47.10% očekuje da će se položaj značajno pogoršati, dok je taj udeo niži među ispitanicima južno od Ibra gde 24.10% njih deli isto mišljenje. S druge strane, većina odgovora koji predviđaju poboljšanje položaja zajednice dolazi od ispitanika južno od Ibra. Među njima je 23.40% izrazilo umereni optimizam, dok je

na severu taj udeo manje od 2%. Ovi rezultati potvrđuju da i predstave o budućnosti variraju u zavisnosti od regionalnog konteksta, pri čemu ispitanici sa severa Kosova izražavaju znatno pesimističnija očekivanja u poređenju sa ispitanicima južno od Ibra.

Koji su, po Vašem mišljenju, najveći izazovi sa kojima se srpska zajednica na Kosovu danas suočava?

Kada su bili upitani da odaberu do tri najveća izazova sa kojima se srpska zajednica na Kosovu danas suočava, ispitanici su najčešće isticali sledeće probleme: iseljavanje (61.90%), bezbednosnu situaciju (55.44%), ekonomsku nesigurnost i nezaposlenost (43.54%) i diskriminaciju od strane kosovskih vlasti (36.05%). Visoka učestalost ovih odgovora ukazuje na to da ispitanici najveće izazove prepoznaju u oblastima lične bezbednosti, ekonomske sigurnosti i odnosa Vlade Kosova prema njima koji doživljaju kao diskriminatoran.

Diskusija

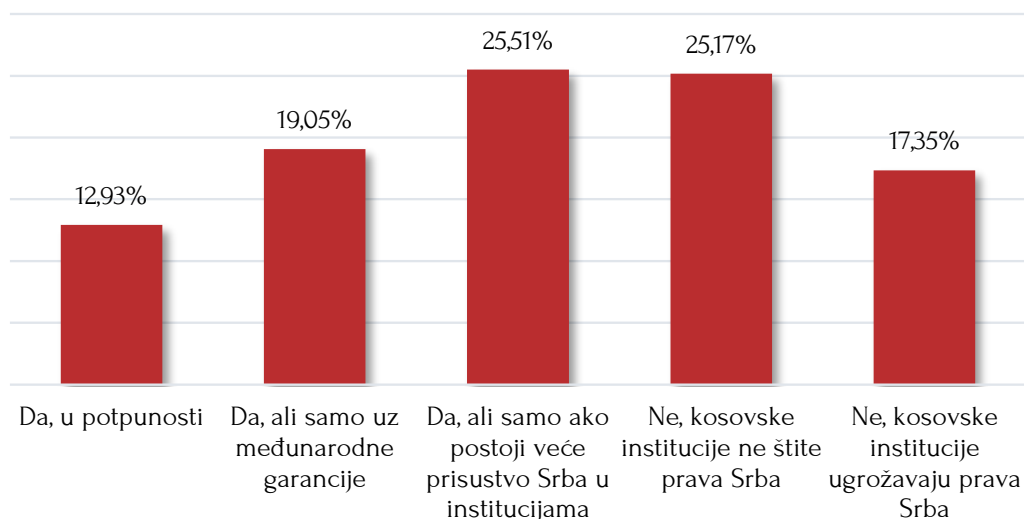
Nalazi iz ove grupe pitanja ukazuju na izrazito negativnu percepciju opštih prilika u kojima se nalazi srpska zajednica na Kosovu. Većina ispitanika ocenjuje trenutni položaj zajednice kao loš, smatra da se situacija pogoršala u prethodnim godinama i očekuje nastavak trenda pogoršavanja u budućnosti. Kao ključni izazovi istaknuti su iseljavanje (kao najčešće označeni problem), nebezbednost i ekonomska nestabilnost. Ovi rezultati odražavaju preovlađujući osećaj nesigurnosti u pogledu svakodnevnog života i budućih perspektiva.

Dodatni statistički testovi pokazuju da percepcije značajno variraju u zavisnosti od mesta prebivališta ispitanika. Ovo potvrđuje da postoji regionalna dimenzija u oceni položaja zajednice. Ispitanici sa severa Kosova u znatno većoj meri ocenjuju položaj zajednice kao veoma loš, izražavaju uverenje da se on značajno pogoršao u poslednjih nekoliko godina i češće predviđaju nastavak negativnih trendova u budućnosti. Nasuprot tome, ispitanici južno od Ibra češće daju neutralne ili blago pozitivne ocene trenutnog stanja, manje uočavaju pogoršanje u prethodnom periodu i u većoj meri izražavaju umeren optimizam kada je reč o budućnosti zajednice. Ove razlike su statistički visoko značajne i potvrđuju da lokalni kontekst snažno oblikuje pogled na i prošlost i sadašnjost, kao i anticipaciju budućeg položaja srpske zajednice na Kosovu.

Stavovi prema kosovskim institucijama i pravnom okviru

Druga grupa pitanja odnosi se na stavove pripadnika srpske zajednice prema kosovskim institucijama i pravnom okviru, sa fokusom na njihovu sposobnost da zaštite prava Srba i omoguće ostvarenje njihovih interesa, kao i na uslove pod kojima bi učešće u tim institucijama bilo prihvatljivo. Posebna pažnja posvećena je tome kako ispitanici doživljavaju učešće u institucijama u kontekstu prihvatanja suvereniteta Kosova. Pitanja su takođe ispitivala motive za učešće u institucijama, stepen poverenja, kao i eventualnu podršku alternativnim institucionalnim okvirima.

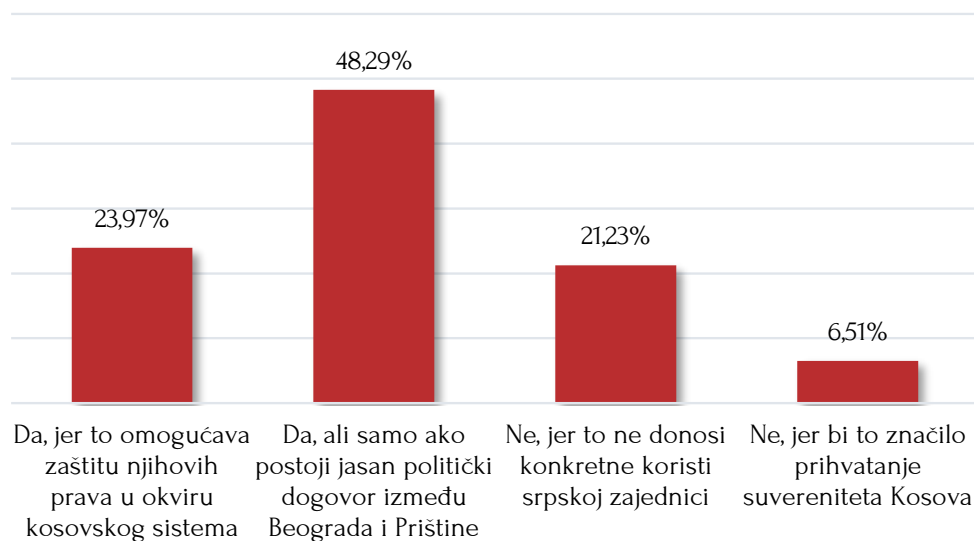
Da li, po Vašem mišljenju, kosovske institucije mogu da zaštite prava Srba na Kosovu?

Upitani da li kosovske institucije mogu da zaštite prava Srba na Kosovu, najveći broj ispitanika, četvrtina njih (25.51%), smatra da bi zaštita prava bila moguća samo ako Srbi u većem broju učestvuju u radu tih institucija. Skoro identičan procenat (25.17%) ocenjuje da kosovske institucije ne štite prava Srba, dok 17.35% veruje da ih čak ugrožavaju. Sa druge strane, 12.93% ispitanika smatra da institucije mogu u potpunosti da obezbede zaštitu prava, a 19.05% da je to moguće, ali samo uz međunarodne garancije.

Rezultati pokazuju da većina ispitanika izražava određeni stepen rezerve kada je reč o sposobnosti kosovskih institucija da zaštite prava Srba. Poverenje, tamo gde postoji, uglavnom je uslovljeno većim institucionalnim prisustvom Srba ili ulogom međunarodnih aktera.

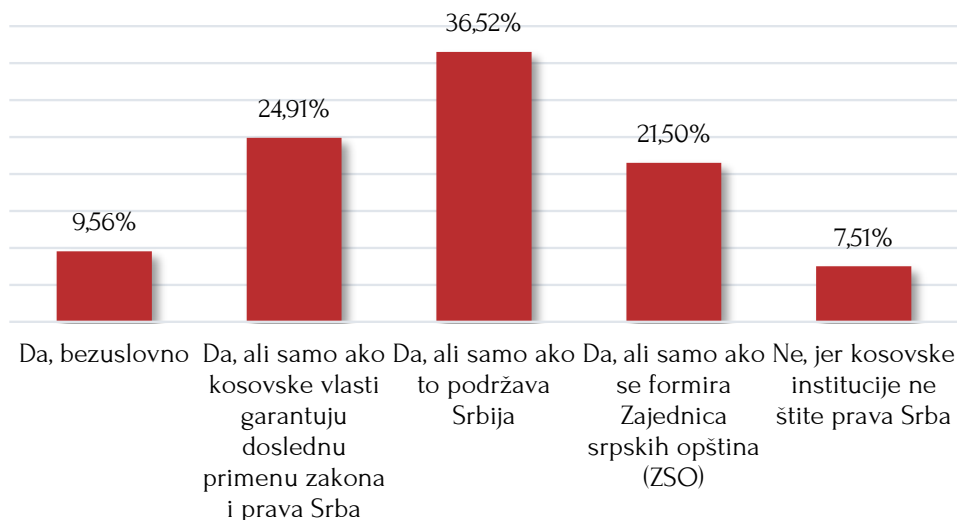
Da li smatrate da je učešće Srba u kosovskim institucijama u interesu srpske zajednice?

Na pitanje da li je učešće Srba u kosovskim institucijama u interesu srpske zajednice, gotovo polovina ispitanika (48.29%) odgovora da jeste ali isključivo ako tome prethodi jasan politički dogovor između Beograda i Prištine. Podršku učešću u institucijama jer to omogućava zaštitu prava u okviru kosovskog sistema izražava 23.97% ispitanika, dok 21.23% smatra da takvo učešće ne donosi konkretne koristi zajednici. Najmanji broj ispitanika (6.51%) odbacuje učešće jer ga tumači kao prihvatanje suvereniteta Kosova.

Odgovori na ovo pitanje ukazuju na to da većina ispitanika ne posmatra učešće Srba u kosovskim institucijama kao u interesu zajednice nezavisno od drugih okolnosti. Umesto toga, najveći deo učešće prepoznaje kao potencijalno opravdano samo ukoliko su prethodno ispunjeni određeni politički uslovi. Procena koristi od učešće Srba u kosovskim institucijama posmatra se u kontekstu šireg političkog dogovora.

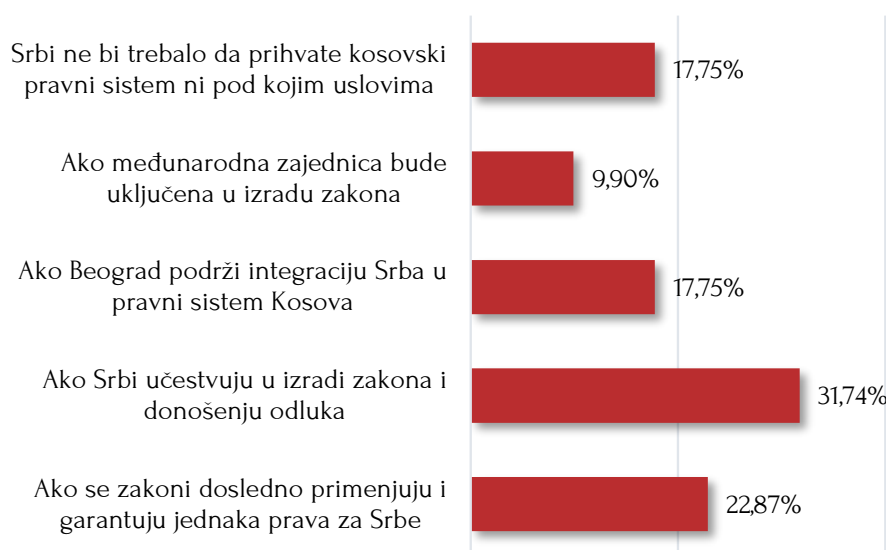
Da li smatrate da Srbi treba da učestvuju u radu kosovskih institucija?

Na pitanje da li Srbi treba da učestvuju u radu kosovskih institucija, najveći broj ispitanika (36.52%) smatra da je učešće prihvatljivo ukoliko postoji podrška Srbije za to. Dodatnih 24.91% uslovljava učešće garancijama kosovskih vlasti za poštovanje prava Srba, dok 21.50% izdvaja formiranje Zajednice srpskih opština kao ključan preduslov.

Većina ispitanika pristupa pitanju učešća u institucijama sa izraženim oprezom, uslovljavajući ga jasnim političkim i pravnim garancijama. Bezuslovnu podršku učešću izražava 9.56% ispitanika, dok ga 7.51% odbacuje zbog nepoverenja u zaštitu prava Srba od strane institucija.

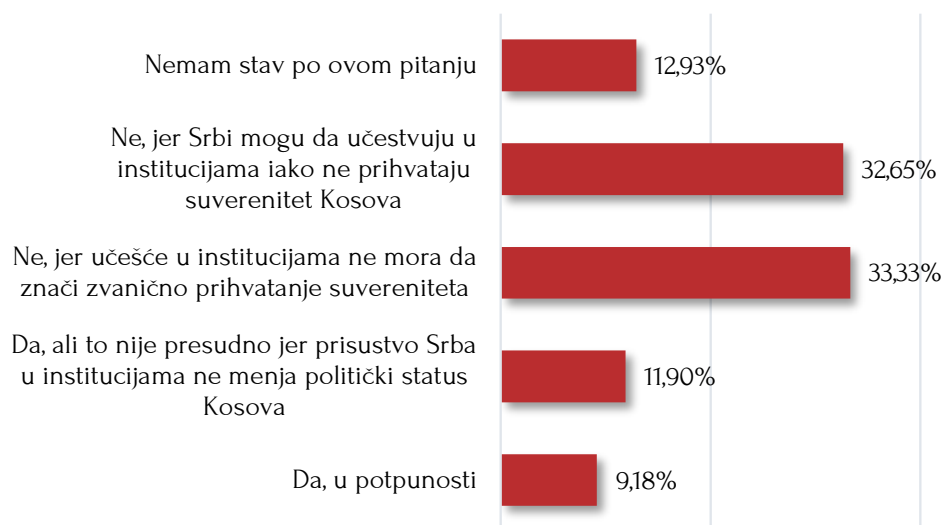
Pod kojim uslovima bi Srbi trebalo da prihvate kosovski pravni okvir?

Na pitanje pod kojim uslovima bi Srbi trebalo da prihvate kosovski pravni okvir, najviše ispitanika (31.74%) navodi da bi to bilo opravdano ako Srbi učestvuju u izradi zakona i donošenju odluka. Slede oni koji ističu potrebu za doslednom primenom zakona i garantovanjem jednakih prava za Srbe (22.87%). 17.75% ispitanika smatra da bi prihvatanje bilo moguće ako Beograd podrži integraciju, dok isto toliko navodi da Srbi ne bi trebalo da prihvate kosovski pravni sistem ni pod kojim uslovima. 9.90% ispitanika navodi kao uslov uključivanje međunarodne zajednice u izradu zakona.

Prethodni odgovori ukazuju na to da se spremnost na učešće Srba u radu kosovskih institucija uglavnom zasniva na postojanju jasnih garancija i podrazumeva prethodno ispunjavanje uslova.

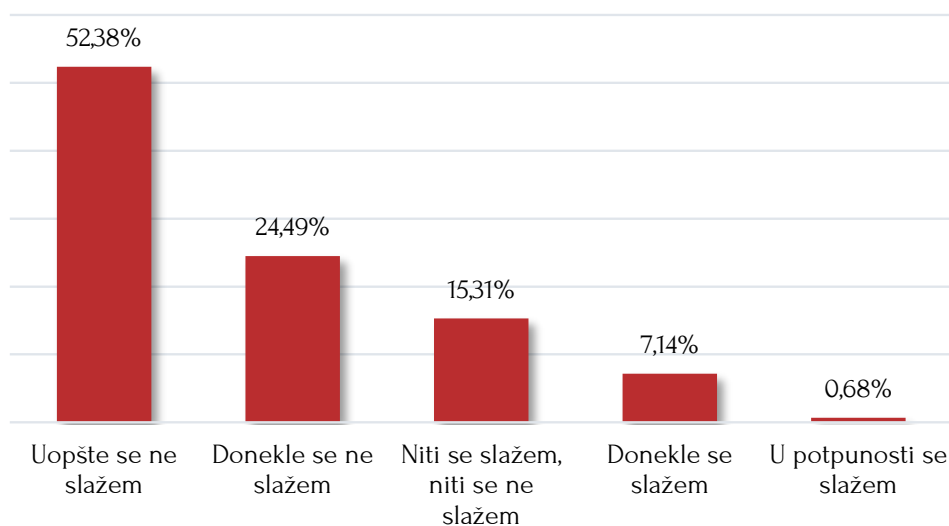
Da li smatrate da učešće Srba u kosovskim institucijama znači prihvatanje suvereniteta Kosova?

Na pitanje da li učešće Srba u kosovskim institucijama znači i prihvatanje suvereniteta Kosova, trećina ispitanika (33.33%) smatra da ono ne mora imati takvo značenje, dok 32.65% navodi da Srbi mogu da učestvuju u institucijama i bez prihvatanja suvereniteta. Dodatnih 11.90% ocenjuje da to pitanje nije presudno jer prisustvo u institucijama ne menja politički status Kosova. Stav da učešće u institucijama podrazumeva prihvatanje suvereniteta Kosova deli 9.18% ispitanika. Neodlučnih je 12.93%.

Odgovori na pitanje pokazuju da većina ispitanika ne izjednačava učešće u kosovskim institucijama sa prihvatanjem suvereniteta Kosova, već ta pitanja posmatra kao odvojena.

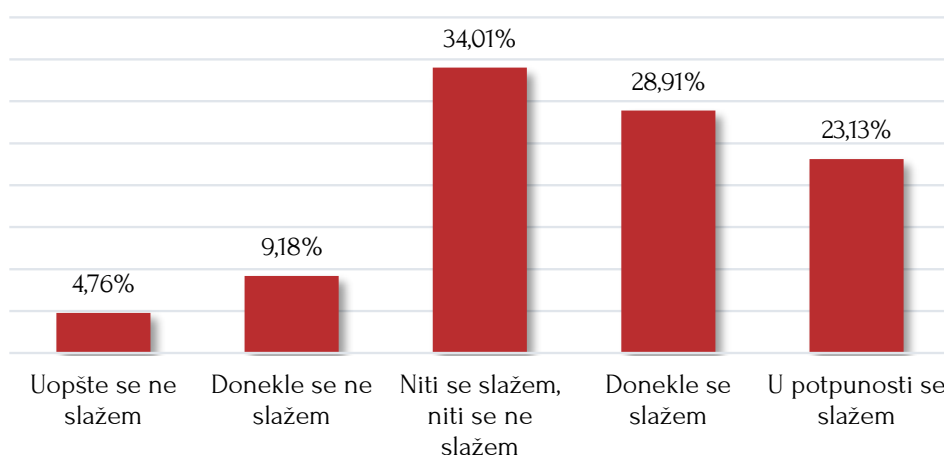
Kosovske institucije funkcionišu u interesu svih građana, uključujući i Srbe.

Saglasnost sa tvrdnjom da kosovske institucije funkcionišu u interesu svih građana, uključujući i Srbe iskazuje svega 7.82% ispitanika (7.14% donekle, a 0.68% u potpunosti). Sa tom tvrdnjom ne slaže se preko tri četvrtine (76.87%) ispitanika. Više od polovine (52.38%) se sa tvrdnjom uopšte ne slaže, dok dodatnih 24.49% izražava delimično neslaganje. Neutralan stav zauzima 15.31%.

Ovi nalazi potvrđuju duboko nepoverenje u institucionalni sistem Kosova. Više od tri četvrtine ispitanika smatra da kosovske institucije ne deluju u interesu svih građana, odnosno da ne štite interese srpske zajednice.

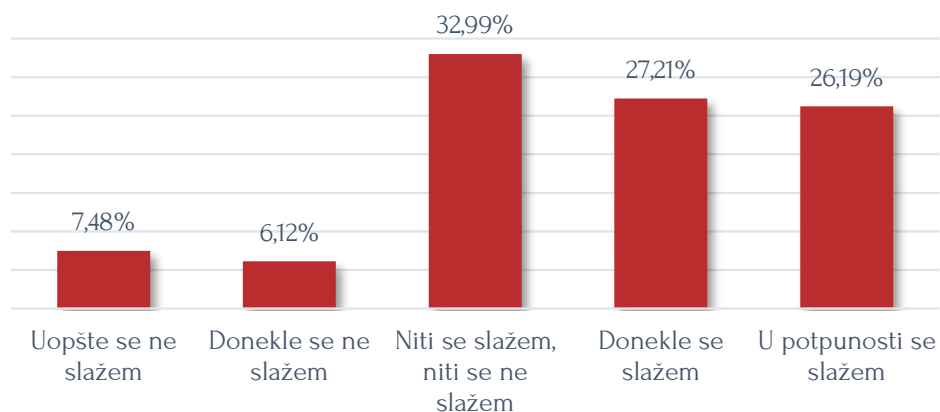
Srbi bi trebalo da učestvuju u radu kosovskih institucija kako bi imali uticaj na odluke koje se donose i zaštitili svoje interese.

Na tvrdnju da Srbi bi trebalo da učestvuju u radu kosovskih institucija kako bi imali uticaj na odluke koje se donose i zaštitili svoje interese, ukupno 52.04% ispitanika iskazuje saglasnost (23.13% u potpunosti, a 28.91% donekle). Neutralan stav izražava 34.01% ispitanika, dok se neslaganje beleži kod manjeg procenta (13.94%).

Rezultati pokazuju da značaj deo ispitanika prepoznaje praktičnu potrebu za prisustvom u institucijama radi zaštite interesa, ali istovremeno postoji izražen stepen rezervisanosti.

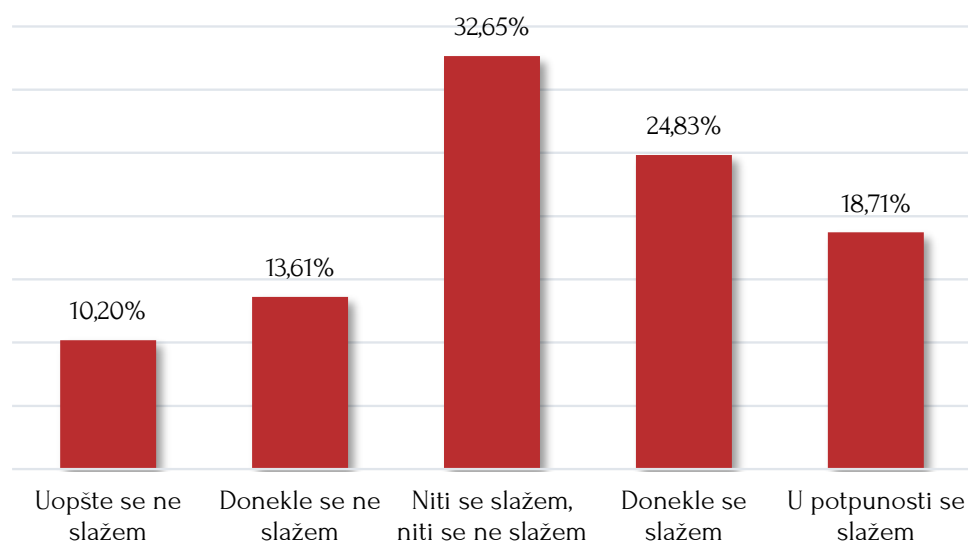
Trenutna situacija u kojoj Srbi na severu Kosova nisu deo institucija nije održiva na duže staze.

Sa tvrdnjom da trenutna situacija u kojoj Srbi na severu Kosova nisu deo institucija nije održiva na duže staze, saglasnost izražava 53.40% ispitanika (27.21% donekle, 26.19% u potpunosti), dok je neutralnih 32.99%. Neslaganje sa tvrdnjom izražava tek 13.60%.

Skoro polovina ispitanika izražava slaganje sa tvrdnjom da je trenutna institucionalna izolacija neodrživa, dok značan deo ispitanika ostaje neutralan. To ukazuje na prisustvo svesti o dugoročnim izazovima sa postojećom situacijom na severu Kosova, iako postoji rezervisanost ka prihvatanju učešća u institucijama.

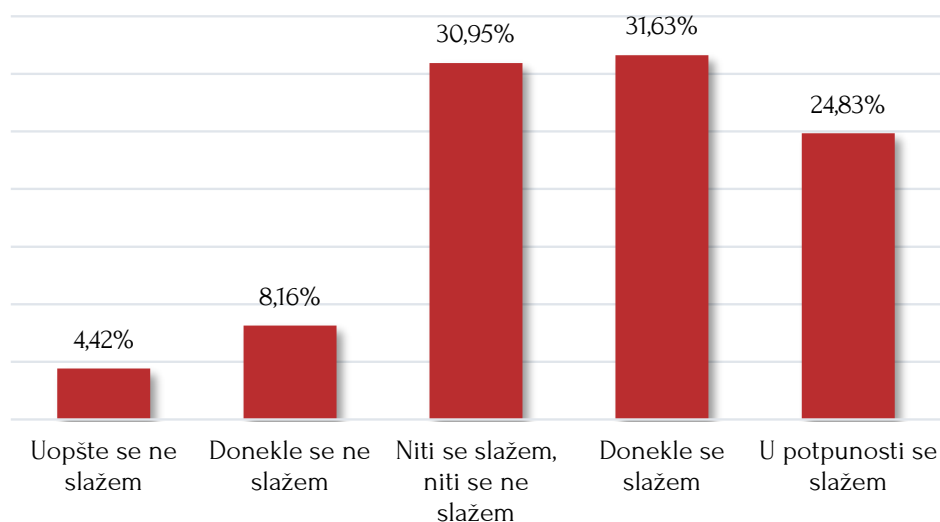
Srbi bi trebalo da prihvate kosovski pravni okvir, ali samo ako se garantuje dosledna primena zakona.

Povodom tvrdnje da bi Srbi trebalo da prihvate kosovski pravni okvir, ali samo ako se garantuje dosledna primena zakona, 43.54% ispitanika iskazuje slaganje, dok 23.81% pokazuje neslaganje. Neutralan stav zauzima skoro trećina ispitanika (32.65%).

Ova raspodela odgovora ukazuje da postoji potencijal za prihvatanje kosovskog pravnog okvira, ali isključivo pod uslovom da se postoji dosledna primena zakona. Visok procenat neutralnih odgovora sugerise da i dalje postoji značajna kolebljivost.

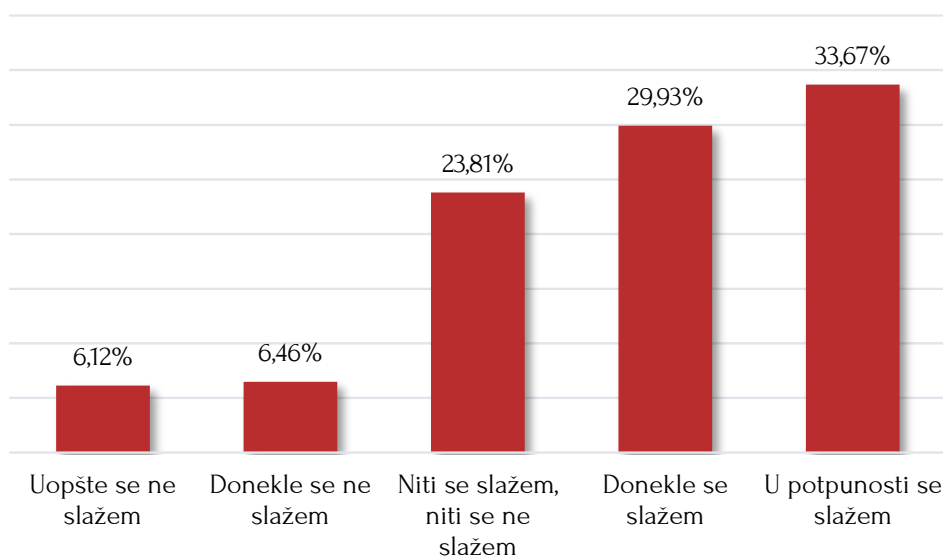
Učešće Srba u kosovskim institucijama neophodno je za poboljšanje kvaliteta života u srpskim sredinama na Kosovu.

Saglasnost sa tvrdnjom da je učešće Srba u kosovskim institucijama neophodno za poboljšanje kvaliteta života u srpskim sredinama na Kosovu izražava ukupno 56,46% ispitanika (31,63% donekle, 24,83% u potpunosti). Neutralan stav zauzima 30,95%, dok svega 12,58% izražava neslaganje.

Ovi rezultati potvrđuju da značajan deo ispitanika prepoznaje direktnu povezanost između učešća u institucijama i efekata na život zajednice. Više od polovine ispitanika učešće u institucijama vidi kao sredstvo za poboljšanje uslova života u srpskim sredinama.

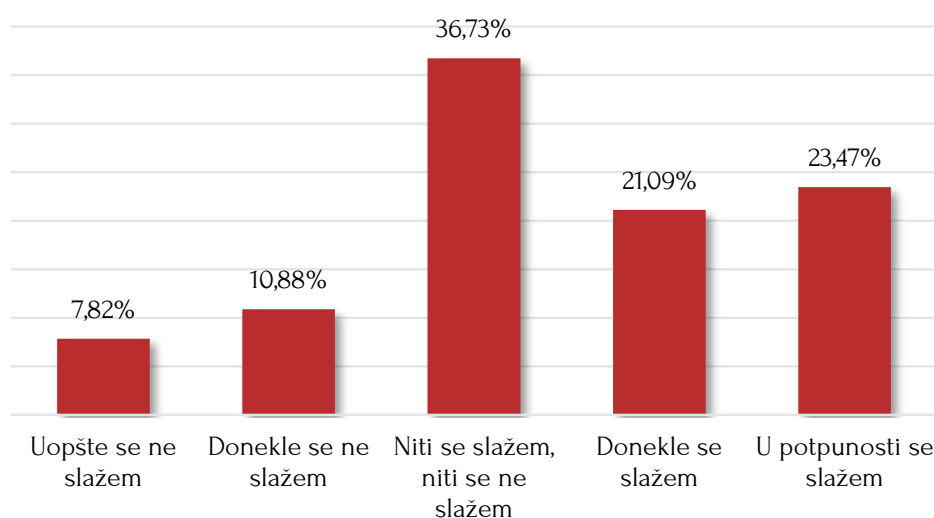
Srbi bi trebalo da imaju poseban status u okviru kosovskog sistema.

Tvrdnja da bi Srbi trebalo da imaju poseban status u okviru kosovskog sistema nailazi na visok nivo slaganja među ispitanicima. Sa tim se u slaže 63.57% njih (u potpunosti 33.67%, a donekle 29.93%). Neutralno je 23.81% ispitanika, dok svega 12.58% izražava neslaganje.

Ovi nalazi ukazuju na široko prisutno uverenje da poseban status srpske zajednice predstavlja neophodan mehanizam zaštite unutar kosovskog sistema. Gotovo dve trećine ispitanika podržava ideju posebnog statusa, što ukazuje na ukorenjeno uverenje da su za stvarnu ravnopravnost potrebne dodatne institucionalne garancije.

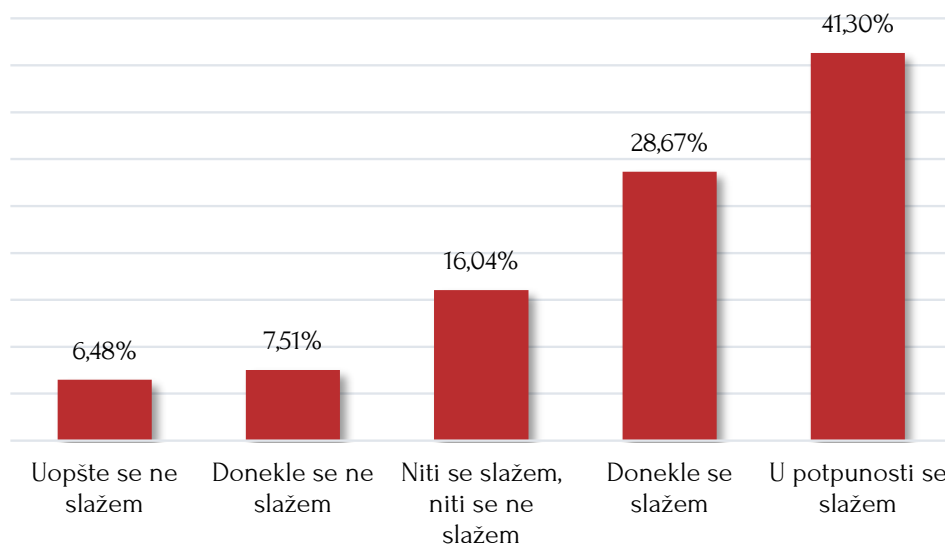
Bez podrške Beograda, Srbi ne treba da prihvate učešće u kosovskim institucijama.

Povodom tvrdnje da bez podrške Beograda, Srbi ne treba da prihvate učešće u kosovskim institucijama, najveći broj ispitanika (36.73%) zauzima neutralan stav. Nešto manje od polovine (44.56%) smatra da Srbi ne treba da učestvuju u kosovskim institucijama bez podrške Beograda. Manje od petine (18.7%) ispitanika smatra da je učešće prihvatljivo i bez podrške Beograda.

Ovakva raspodela ukazuje na postojanje relativne podrške pozicije da bez podrške Beograda Srbi ne treba da učestvuju u kosovskim institucijama, ali i da unutar zajednice postoji izražena neodlučnost po ovom pitanju.

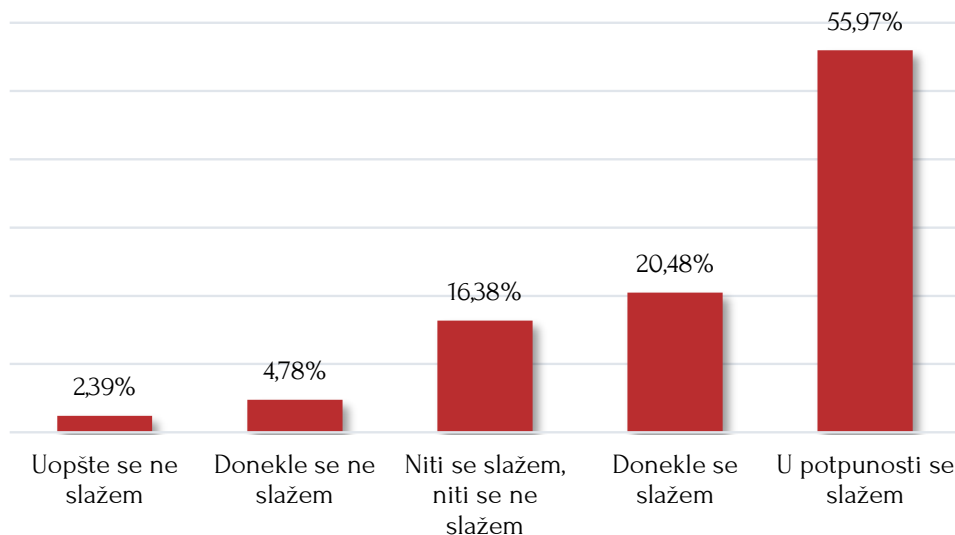
Međunarodna zajednica treba da nadgleda sprovođenje zakona kako bi zaštitila prava Srba.

Sa tvrdnjom da međunarodna zajednica treba da nadgleda sprovođenje zakona kako bi zaštitila prava Srba slaže se gotovo 70% ispitanika, od čega 41.30% u potpunosti, a 28.67% delimično. Neutralnih je 16.04%, dok se 13.99% ne slaže.

Snažna podrška međunarodnom nadzoru nad primenom zakona ukazuje na izraženo nepoverenje u kosovske mehanizme zaštite prava zajednice zbog čega se oslonac traži u međunarodnim garancijama.

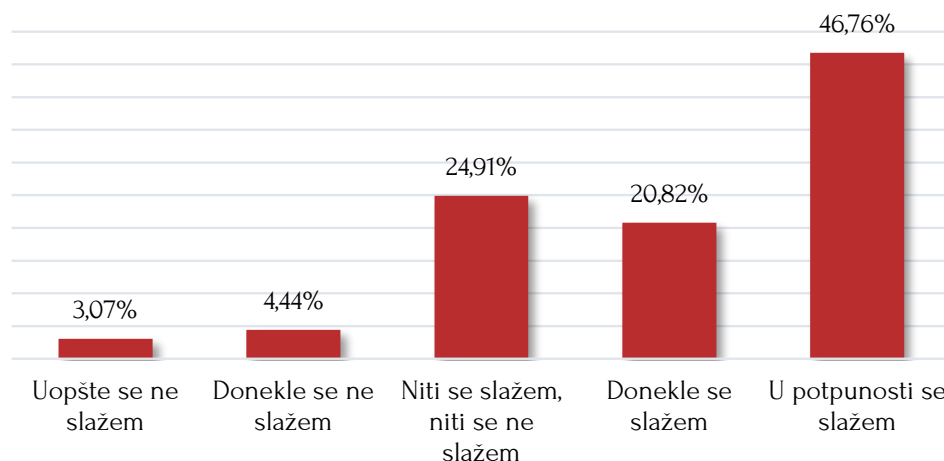
Srbi odbijaju da prihvate kosovske institucije zato što nemaju poverenje u njih.

Saglasnost sa tvrdnjom da Srbi odbijaju da prihvate kosovske institucije zato što nemaju poverenje u njih izražava 76.45% ispitanika (55.97% u potpunosti, a 20.48% delimično). Neutralan stav zauzima 16.38%, dok samo 7.17% izražava neslaganje.

Ovi nalazi potvrđuju da duboko nepoverenje prema kosovskim institucijama predstavlja ključnu prepreku za učešće Srba u njihovom radu. Visok stepen saglasnosti sa ovom tvrdnjom ukazuje da je nepoverenje prepoznato kao glavni uzrok nespremnosti Srba da učestvuju u kosovskim institucijama.

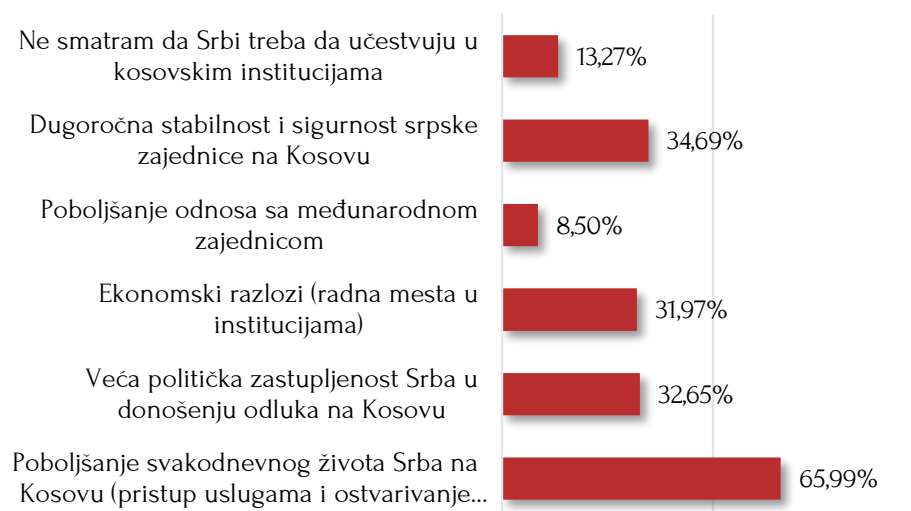
Srbi treba da izgrade sopstvene mehanizme zaštite prava umesto da zavise od kosovskog pravnog sistema.

Na tvrdnju da Srbi treba da izgrade sopstvene mehanizme zaštite prava umesto da zavise od kosovskog pravnog sistema, saglasnost iskazuje ukupno 67.58% ispitanika (46.76% u potpunosti, 20.82% donekle). Neutralno je 24.91% ispitanika, dok svega 7.51% izražava neslaganje.

Ovo rezultati ukazuju na značajnu podršku alternativnim modelima institucionalnog funkcionisanja u koje bi zajednica imala veće poverenje u odnosu na postojeći institucionalni okvir.

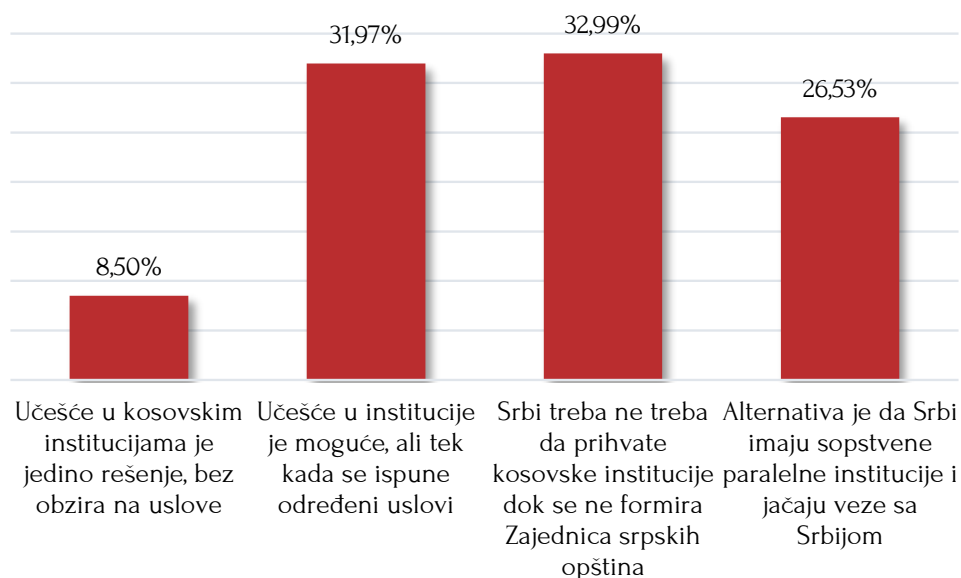
Šta su, po Vašem mišljenju, glavni razlozi zbog kojih bi Srbi trebalo da učestvuju u radu kosovskih institucije?

Upitani da navedu do 2 razloga zbog kojih bi Srbi trebalo da učestvuju u radu kosovskih institucije, gotovo dve trećine ispitanika (65.99%) navodi poboljšanje svakodnevnog života Srba na Kosovu. Drugi razlozi koji su najčešće navođeni vezani su za dugoročnu stabilnost i bezbednost zajednice (34.69%), političku zastupljenost u odlučivanju (32.65%) i ekonomske razloge, poput radnih mesta u institucijama (31,97%).

Ova distribucija pokazuje da većina ispitanika na institucije gleda kao na sredstvo za poboljšanje životnih uslova. Pragmatični pogled je jasno izražen, što može ukazivati na potencijal za prihvatanje učešća u institucijama ukoliko bi ono bio povezan sa konkretnim i opipljivim koristima za zajednicu.

Da li smatrate da je učešće Srba u kosovskim institucijama jedino rešenje ili postoji druga alternativa?

Na pitanje da li je učešće Srba u kosovskim institucijama jedino rešenje ili postoji druga alternativa, skoro trećina (32.99%) ispitanika navodi da Srbi ne bi trebalo da prihvate institucije bez formiranja Zajednice srpskih opština (ZSO). Dodatnih 31.97% ističe da učešće dolazi u obzir samo ako se ispune određeni uslovi, dok 26.53% zagovara jačanje paralelnih institucija i odnosa sa Srbijom. Samo 8.50% smatra da je učešće u kosovskim institucijama jedino rešenje.

Rezultati pokazuju visok stepen uslovljenosti povodom učešća u institucijama i jasno izraženu rezervisanost prema безусловnoj integraciji. Podrška učešću u institucijama uslovljena je višestrukim razlozima, među kojima se ističe formiranje ZSO. Istovremeno, značajan procenat ispitanika koji veruje u alternativna rešenja pokazuje da deo zajednice i dalje vidi srpske strukture kao poželjan institucionalni oblik, što dodatno otežava prihvatanje učešća u kosovskim institucijama.

Diskusija

Nalazi ukazuju na izraženo nepoverenje prema kosovskim institucijama i pravnom okviru, ali i na postojanje pragmatičnih i uslovljenih stavova u vezi sa mogućnošću učešća u njima. Široko rasprostranjeno nepoverenje ne znači automatsko odbijanje učešća, već izraženu potrebu za ispunjavanjem preduslova koji bi takvo učešće učinili prihvatljivim. Spremnost da se razmotri učešće u institucijama gotovo uvek zavisi od ispunjavanja konkretnih političkih, pravnih i bezbednosnih uslova. Među najčešće pominjanim uslovima nalaze se međunarodne garancije, postizanje političkog dogovora, podrška iz Beograda, dosledna primena zakona i priznanje posebnog statusa srpske zajednice.

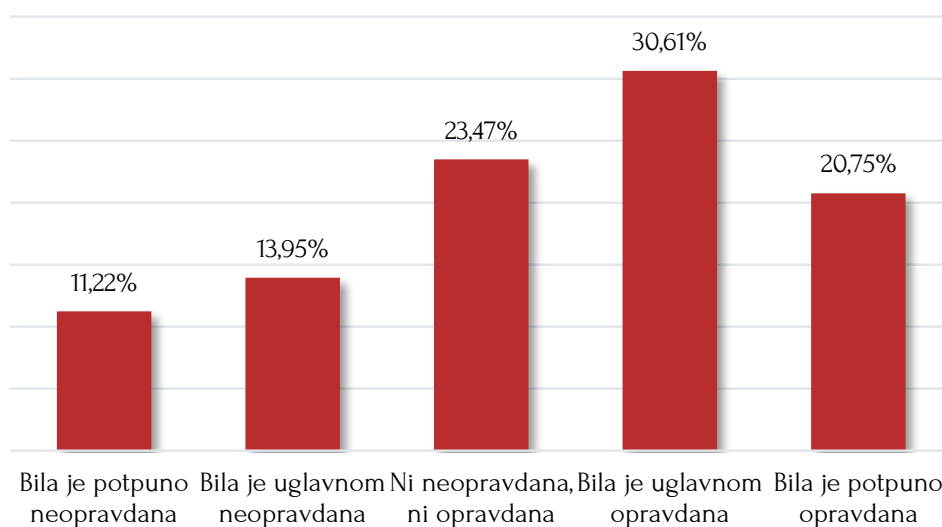
Učešće u kosovskim institucijama ne percipira se nužno kao prihvatanje suvereniteta Kosova, već se to pitanje najčešće posmatra u zavisnosti od šireg političkog konteksta. Istovremeno, značajan broj ispitanika izražava podršku alternativnim institucionalnim rešenjima izvan postojećeg okvira, što ukazuje da učešće u kosovskim institucijama nije shvaćeno kao безусловna opcija.

Ovi nalazi potvrđuju postojanje složenih, ali konzistentnih obrazaca mišljenja u okviru srpske zajednice prema prihvatanju kosovskih institucija i pravnog okvira, pri čemu preovlađuju nepoverenje, oprez, uslovljenost i potreba za dodatnim garancijama.

Napuštanje institucija i perspektive povratka

Četvrta grupa pitanja istražuje stavove pripadnika srpske zajednice na Kosovu u vezi sa izlaskom Srba na severu Kosova iz kosovskih institucija u novembru 2022. godine. Analizirana su mišljenja o opravdanosti odluke, odgovornosti za njeno donošenje, posledicama tog poteza, kao i spremnosti na eventualni povratak u institucije. Poseban fokus stavljen je na uslove pod kojima bi povratak bio prihvatljiv, kao i na prepreke koje doprinose oklevanju.

Kako ocenjujete odluku o izlasku Srba na severu Kosova iz kosovskih institucija 2022. godine?

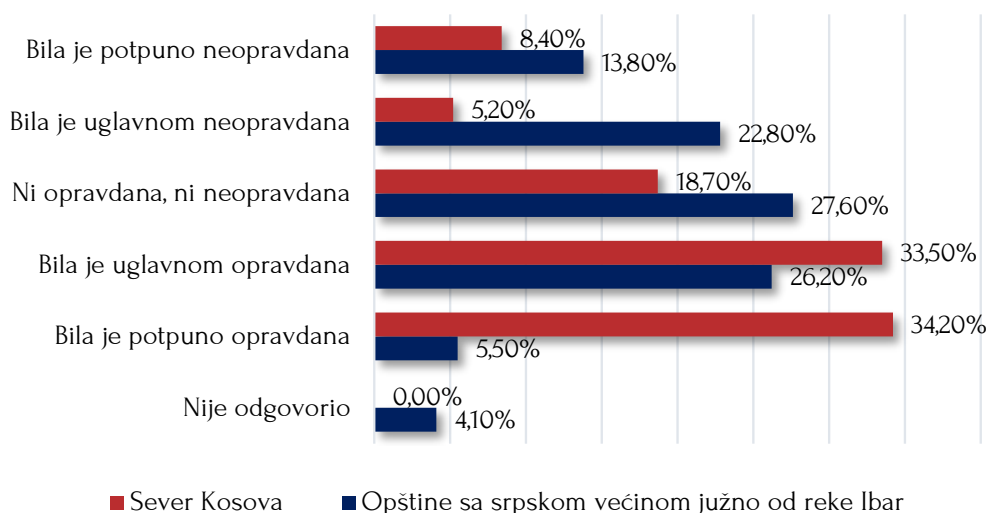

Na pitanje kako ocenjuju odluku o izlasku Srba na severu Kosova iz kosovskih institucija 2022. godine, većina (51.36%) ispitanika smatra da je opravdana. 30.61% ispitanika odgovara da je odluka bila uglavnom opravdana, dok 20.75% ocenjuje da je bila potpuno opravdana. Nasuprot tome, 25.17% smatra da je bila neopravdana, a 23.47% zauzima neutralnu poziciju.

Rezultati ukazuju na relativno ravnomerno podeljena mišljenja. Otprilike polovina ispitanika odluku ocenjuje kao opravdanu, dok druga polovina izražava neutralan stav ili smatra da je odluka bila neopravdana. Radi dubljeg razumevanja determinanti koji utiču na stavove o izlasku Srba na severu Kosova iz institucija, sprovedeni su i dodatni statistički testovi u odnosu na sociodemografske karakteristike ispitanika, uključujući pol, uzrast, obrazovanje, radni status i prebivalište. Rezultati testova pokazuju da nema statistički značajnih razlika u odgovorima u odnosu na pol, starost, obrazovanje i zaposlenje ispitanika. Međutim, mesto prebivališta ispitanika pokazalo se kao ključna determinanta razlike u stavovima.

Stavovi ispitanika u vezi sa ovim pitanjem značajno se razlikuju u zavisnosti od toga da li dolaze sa severa Kosova ili iz srpskih sredina južno od Ibra. Ova razlika je statistički značajna. Na severu Kosova, gde je odluka o napuštanju institucija i sprovedena, preko dve trećine

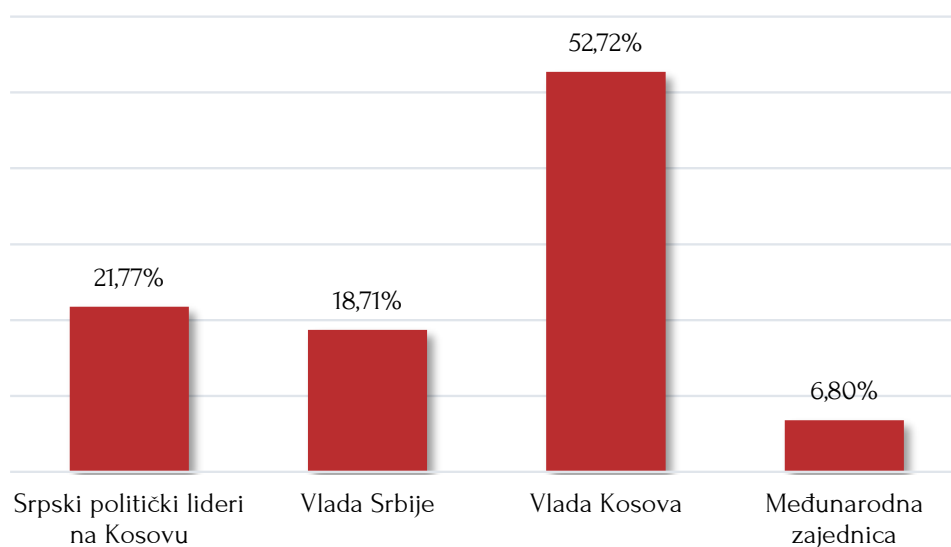
ispitanika (68%) smatra da je ona bila „uglavnom“ ili „potpuno opravdana“. Nasuprot tome, među ispitanicima južno od Ibra, koji su institucionalno ostali u sistemu Kosova, trećina ispitanika smatra da odluka nije bila opravdana.

Kako bi se ispitale političke orijentacije ispitanika koje oblikuju stavove o izlasku iz kosovskih institucija, sprovedena je dodatna korelaciona analiza između ovog pitanja i nekoliko prethodnih koje se odnose na poverenje u institucije i učešće u njima.

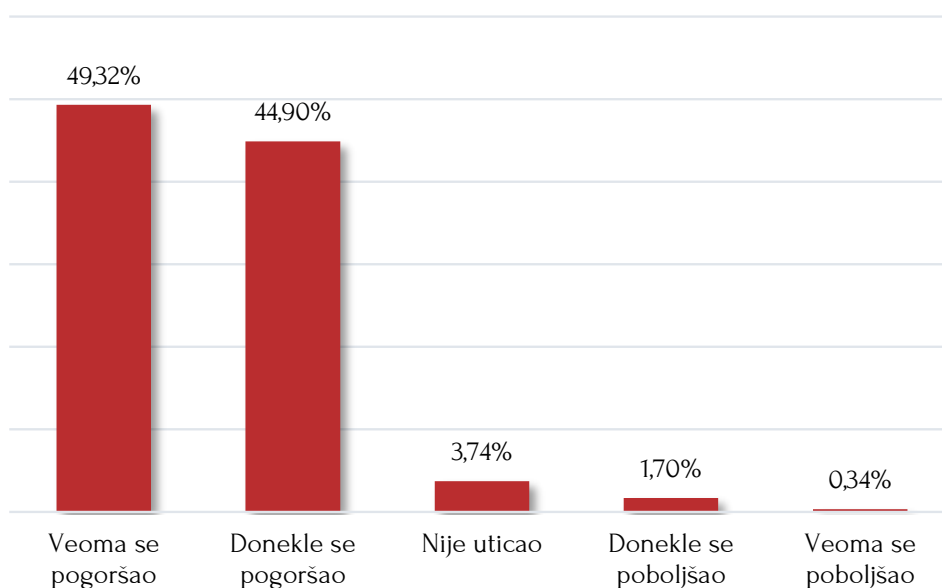
Rezultati testova pokazuju da oni koji smatraju da je odluka o izlasku iz institucija bila opravdana češće izražavaju saglasnost sa tvrdnjom 10.9. „Srbi odbijaju da prihvate kosovske institucije zato što nemaju poverenja u njih“, kao i sa tvrdnjom 10.7. „Bez podrške Beograda, Srbi ne treba da prihvate učešće u kosovskim institucijama“. Ove pozitivne korelacije ukazuje da oni koji smatraju odluku o izlasku iz institucija opravdanom ujedno smatraju da Srbi nemaju poverenje u kosovske institucije i da u njima ne treba da učestvuju bez podrške Beograda. S druge strane, negativne korelacije zabeležene su sa tvrdnjama 10.2. „Srbi bi trebalo da učestvuju u radu kosovskih institucija kako bi imali uticaj na odluke koje se donose i zaštitili svoje interese“ i 10.5. „učešće Srba u kosovskim institucijama neophodno je za poboljšanje kvaliteta života u srpskim sredinama na Kosovu“. To znači da su oni koji ne smatraju izlazak iz institucija bio opravdan skloniji da veruju u korisnost učešća u institucijama radi uticaja na donošenje odluke i poboljšanje uslova života.

Ko, prema vašem mišljenju, snosi najveću odgovornost za izlazak Srba na Severu Kosova iz kosovskih institucija?

Na pitanje za koga smatraju da snosi najveću odgovornost za izlazak Srba na severu Kosova iz kosovskih institucija, većina (52.72%) ispitanika navodi Vladu Kosova. Politika Vlade Kosova najčešće je viđena kao glavni okidač za izlazak iz institucija. Odgovornost srpskih političara na Kosovu vidi 21.77%, dok 18.71% smatra da je za to odgovorna Vlada Srbije. Tek 6.80% krivi međunarodnu zajednicu.

Da li smatrate da se položaj srpske zajednice na Kosovu poboljšao ili pogoršao nakon izlaska Srba na severu Kosova iz kosovskih institucija?

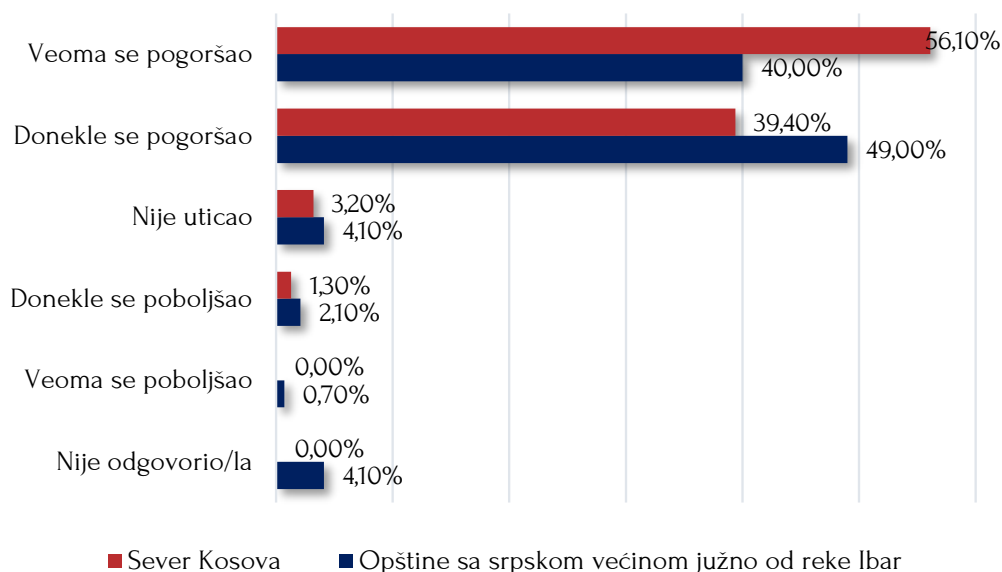

Na pitanje da li smatraju da se položaj srpske zajednice na Kosovu poboljšao ili pogoršao nakon izlaska Srba na severu Kosova iz kosovskih institucija, čak 94.22% ispitanika navodi da je došlo do pogoršanja. Njih 49.32% smatra da je položaj znatno pogoršan, a 44.90% da se donekle pogoršao. Neutralan stav ima 3.74%, dok tek 2.04% primećuje bilo kakvo poboljšanje.

Bez obzira na to kako su inicijalno ocenili odluku o napuštanju kosovskih institucija (pitanje 13), ogromna većina ispitanika deli stav da je ta odluka imala negativne posledice po srpsku zajednicu. Ova gotovo konsenzualna ocena ukazuje na razliku između političkog opravdanja odluke i percepcije njenih konkretnih efekata.

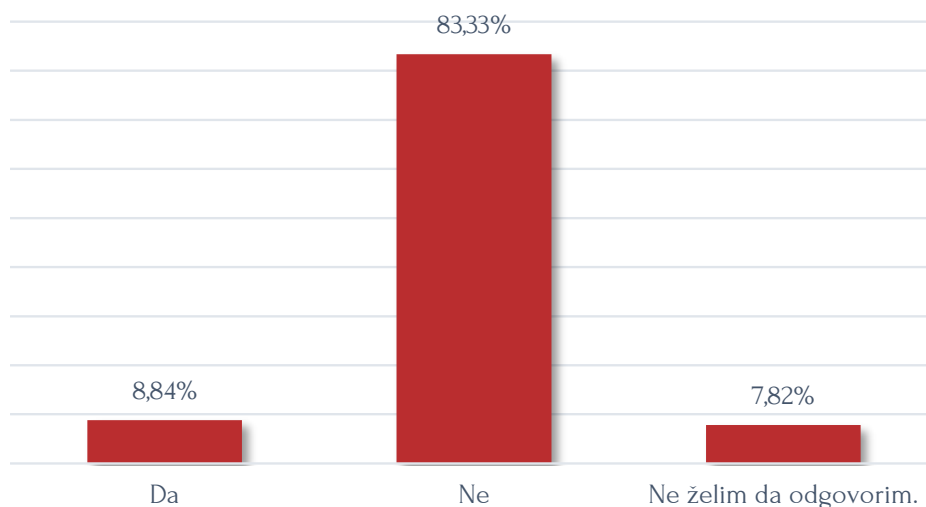
Dodatna analiza pokazuje da pol, uzrast i radni status ne utiču značajno na stavove. Negativna ocena dominira u svim grupama, što potvrđuje visok stepen homogenosti u percepciji posledica.

Iako nije pronađena statistički značajna veza između odgovora na ovo pitanje i prebivališta ispitanika, uočava se tendencija da percepcija posledica odluke o napuštanju institucija varira u skladu sa regionalnim razlikama. Na severu Kosova, gde je odluka sprovedena i gde su njene posledice bile najdirektnije, ispitanici češće ocenjuju da se položaj zajednice „veoma pogoršao“. Nasuprot tome, ispitanici južno od Ibra češće biraju blažu ocenu da se položaj „donekle pogoršao“. Ovaj obrazac, iako nije statistički značajan, ukazuje na razlike u intenzitetu negativne percepcije u odnosu na prebivalište ispitanika, što je u skladu sa različitim stepenom izloženosti direktnim posledicama odluke.

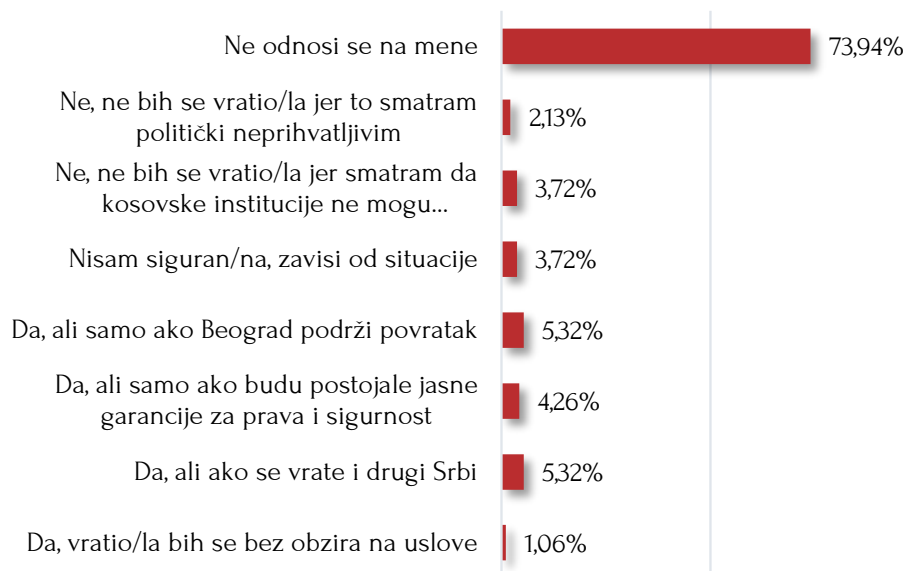
S druge strane, statistički značajna veza pronađena je u odnosu na nivo obrazovanja. Ispitanici sa višim obrazovanjem, posebno oni sa završenim fakultetom, znatno češće smatraju da se položaj zajednice „znatno pogoršao“. Ova razlika sugerise da obrazovaniji pojedinci izražavaju veću kritičnost prema posledicama odluke da se napuste institucije na severu Kosova.

Da li ste bili zaposleni u nekoj kosovskoj instituciji i napustili radno mesto u novembru 2022. godine?

Na pitanje da li su bili zaposleni u nekoj kosovskoj instituciji i napustili radno mesto u novembru 2022. godine, 8.84% ispitanika navodi da jeste, 83.33% da nije, dok 7.82% nije želelo da odgovori.

Ako je odgovor na prethodno pitanje da, da li biste se vratili na svoje radno mesto u kosovskim institucijama?

Na prethodno pitanje da li su bili zaposleni u nekoj kosovskoj instituciji i napustili radno mesto u novembru 2022. godine, 8.84% ispitanika odgovorilo je da jesu. Ispitanici koji su

odgovorili potvrdno, dodatno su zamoljeni da odgovore na pitanje da li bi se vratili na svoje radno mesto u kosovskim institucijama.¹

Među ispitanicima koji su dali validan odgovor na pitanje o povratku u kosovske institucije (n = 50), dominiraju uslovljeni stavovi. Najveći broj ispitanika bi se vratio samo ako se istovremeno vrate i drugi Srbi (20%) ili ako povratak podrži Beograd (20%). Dodatnih 16% bi razmotrilo povratak ukoliko postoje jasne garancije za zaštitu prava i bezbednost.

Samo 4% ispitanika izjavljuje da bi se vratilo bez obzira na okolnosti, dok 14% ostaje neodlučno, navodeći da bi to zavisilo od konkretne situacije ili da trenutno ne mogu zauzeti jasan stav. Još 14% izričito odbija povratak jer ne veruje da kosovske institucije mogu garantovati njihova prava.

Ovi nalazi jasno pokazuju da je spremnost na povratak među bivšim zaposlenima prisutna, ali gotovo isključivo pod određenim političkim i bezbednosnim uslovima. Ideja o bezuslovnom povratku prisutna je kod malog broja ispitanika, dok većina insistira na kolektivnom pristupu, političkoj podršci ili jasnim garancijama.

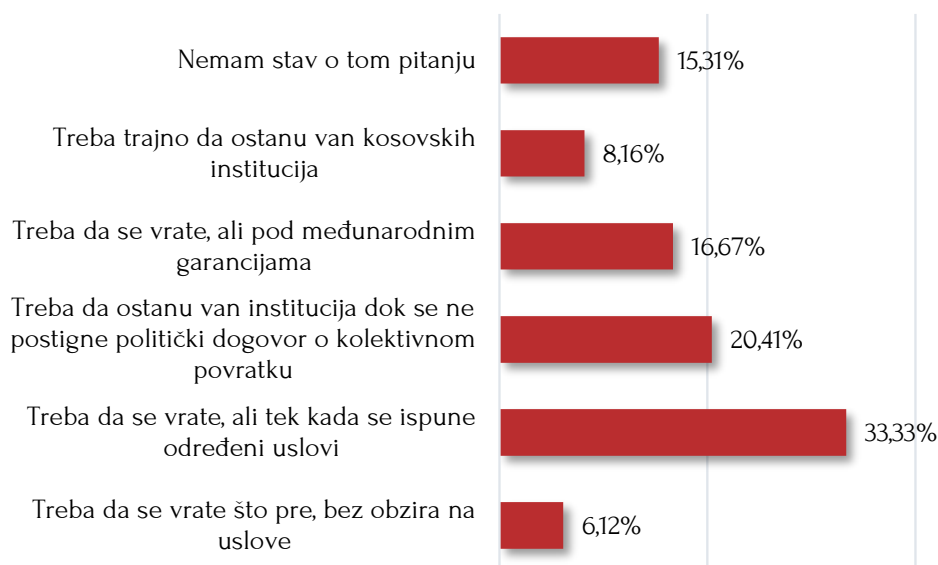
Koji su po Vama glavni razlozi zbog kojih Srbi na severu Kosova oklevaju da se vrate u institucije?

Na pitanje da navedu do 3 glavna razloga zbog kojih Srbi na severu Kosova oklevaju da se vrate u institucije, najčešće su navođeni sledeći: nepoverenje u kosovske institucije (68.37%), nedostatak konkretnih garancija za povratak (44.56%) i izostanak političkog dogovora između Beograda i Prištine (44.22%). Značajan broj ispitanika takođe je istakao strah od gubitka prihoda iz Srbije (29.25%) i netrpeljivost od strane kolega (23.81%).

¹ Na pitanje o povratku u institucije odgovorilo je ukupno 188 ispitanika, iako je prethodno svega 8,84% (n = 26) izjavilo da su napustili radno mesto u kosovskim institucijama tokom novembra 2022. godine. U analizi su uzeti u obzir samo oni odgovori koji nisu sadržali opciju da se pitanje „ne odnosi” na ispitanika, kako bi se dobio što validniji uvid u stavove relevantne podgrupe.

Da li smatrate da Srbi na severu Kosova treba da se vrate u institucije?

Na pitanje da li Srbi na severu Kosova treba da se vrate u institucije, trećina (33.33%) ispitanika podržava povratak pod određenim uslovima. Dodatnih 20.41% smatra da povratak treba odložiti dok se ne postigne politički dogovor, dok 16.67% zagovara povratak uz međunarodne garancije.

Odgovori na ovo pitanje ukazuju na to da ispitanici povratak u institucije posmatraju pre svega kao politički i bezbednosno uslovljen proces, pri čemu preovladava za jasnim garancijama. Bezuslovni povratak podržava samo 6.12%.

Pod kojim uslovima Srbi na severu Kosova treba da se vrate u kosovske institucije?

Na pitanje da navedu do 3 uslova pod kojim uslovima Srbi na severu Kosova treba da se vrate u kosovske institucije, najčešće su navodeni sledeći: formiranje Zajednice srpskih opština (49.66%), čvrste zakonske i bezbednosne garancije od strane Vlade Kosova (43.20%), i garantovanje prava Srba od strane međunarodne zajednice (36.39%). Takođe, 35.03% ispitanika ističe da bi povratak bio prihvatljiv ako Beograd podrži takvu odluku, dok 34.01% zagovara kolektivni, a ne pojedinačni povratak. 31.97% očekuje konkretne koristi za zajednicu, poput novih radnih mesta. Samo 9.86% kaže da nikada ne bi podržali povratak bez obzira na uslove.

Diskusija

Odgovori na pitanja u vezi sa izlaskom Srba na severu Kosova iz kosovskih institucija ukazuju na izvesnu podeljenost u vezi sa opravdanošću same odluke, ali i na gotovo jedinstven stav o njenim posledicama. Iako nešto više od polovine ispitanika odluku vidi kao opravdanu, naročito među ispitanicima sa severa Kosova, gotovo svi ocenjuju da je izlazak iz institucija negativno uticao na položaj srpske zajednice. Ova razlika sugerise da ispitanici prepoznaju štetne posledice odluke iako smatraju da je bila opravdana.

Stavovi o opravdanosti odluke pokazuju regionalne razlike. Na severu Kosova, gde je odluka sprovedena, ona se u znatno većoj meri smatra opravdanom, dok su ispitanici južno od Ibra rezervisaniji i češće je vide kao neopravdanu. Nasuprot tome, percepcija posledica odluke gotovo je homogena. Čak 94% ispitanika ocenjuje da se položaj zajednice pogoršao, pri čemu se uočava da se posledice te odluke intenzivnije osećaju na severu Kosova. Jedina sociodemografska karakteristika koja je pokazala statistički značajnu povezanost sa procenom posledica jeste nivo obrazovanja. Ispitanici sa višim obrazovanjem znatno češće ocenjuju da se položaj zajednice „znatno pogoršao“.

Korelaciona analiza dodatno otkriva da su stavovi o opravdanosti odluke o izlasku iz institucija na severu Kosova povezani sa stepenom poverenja u kosovske institucije. Oni koji smatraju da je odluka bila opravdana češće izražavaju nepoverenje u kosovske institucije i smatraju da učešće Srba nije poželjno bez podrške Beograda. Nasuprot tome, ispitanici koji odluku ocenjuju kao neopravdanu češće ističu važnost učešća u institucijama kako bi se zaštitili interesi zajednice i poboljšao kvalitet života.

Pitanja spremnosti za povratak otkrivaju visoku dozu uslovljenosti. Glavni razlozi oklevanja u vezi sa povratkom u institucije uključuju ukorenjeno i rasprostranjeno nepoverenje u kosovske institucije, izostanak političkog dogovora i garancija, strah od gubitka prihoda iz Srbije i strah od netrpeljivosti od strane kolega. Većina onih koji su napustili institucije ističe da bi se vratili samo ako bi to učinili i drugi Srbi, ako bi Beograd to podržao, ili ako bi im bila garantovana prava i sigurnost. Bezuslovni povratak gotovo da ne postoji kao opcija. U skladu s tim, većina ispitanika smatra da je povratak moguć, ali isključivo uz prethodno postizanje političkog dogovora i obezbeđivanje konkretnih garancija. Učešće u institucijama se, pritom, ne doživljava kao individualna ili profesionalna odluka, već kao deo šireg političkog dogovora.

Završna razmatranja

Istraživanje potvrđuje da se srpska zajednica na Kosovu nalazi u složenoj poziciji između nepoverenja prema kosovskim institucijama i racionalne potrebe da se učestvuje u institucionalnim sistemu koji direktno utiče na uslove u kojima živi. Gotovo svi ključni nalazi ukazuju na izražen skepticizam prema kosovskim institucijama, ali istovremeno i na jasno prepoznatu praktičnu korist od učešća u institucijama, kako za svakodnevne potrebe, tako i za dugoročnu održivost zajednice.

Analiza rezultata ukazuje na duboko ukorenjene zabrinutosti i izraženu pesimizam kada je reč o trenutnom i budućem položaju srpske zajednice na Kosovu. Ispitanici jasno izražavaju zabrinutost za opstanak zajednice, pri čemu su iseljavanje, bezbednost i ekonomska nesigurnost identifikovani kao tri najveća izazova. Statistički testovi su otkrili značajne razlike u percepcijama u zavisnosti od mesta prebivališta. U više navrata primećeno je da su stavovi ispitanika sa severa Kosova znatno negativniji u odnosu na stavove ispitanike južno od Ibra. To se odnosi kako na ocenu trenutnog položaja zajednice, tako i u očekivanjima u pogledu budućnosti.

Nepoverenje u institucije ostaje duboko i rasprostranjeno. Čak 76.87% ispitanika ne veruje da kosovske institucije funkcionišu u interesu svih građana, dok 76.45% smatra da je upravo nedostatak poverenja glavni razlog zbog kog Srbi odbijaju da učestvuju u njihovom radu. Uprkos tome, čak 56.46% veruje da je učešće u institucijama neophodno za poboljšanje uslova života, a 52.04% ocenjuje da učešće u institucijama omogućava uticaj na donošenje odluka i zaštitu interesa zajednice. Ova tenzija između nepoverenja u institucije i praktičnih potreba za učešće u njihovom radu komplikuje situaciju u kojoj se nalazi zajednica ali istovremeno otvara prostor za donošenje teških odluka i postizanje kompromisa.

Pitanje suvereniteta Kosova ne doživljava se kao prepreka za učešće u institucijama. Skoro 66% ispitanika smatra da takvo učešće ne mora da znači prihvatanje suvereniteta Kosova. Ovaj podatak sugerise postojanje distinkcije između praktičnog i političkog značenja prihvatanja institucionalnog i pravnog poretka Kosova. U tom smislu, stavovi ispitanika ukazuju na mogućnost razvoja racionalnog odnosa prema kosovskim institucijama, uz očuvanje distance kada je reč o spornim političkim pitanjima.

Uslovljenost prihvatanja kosovskog pravnog okvira javlja se kao ključni nalaz istraživanja. Većina ispitanika podržava učešće u institucijama samo ako postoje jasne političke i pravne garancije. To se u prvom redu odnosi na formiranje Zajednice srpskih opština, zatim na doslednu zakona i nepristrasan rad institucija, uključenost Srba u procese donošenja odluka, te ulogu međunarodnih aktera u sprovođenju nadzora nad primenom garancija. Čak 43.54% ispitanika je spremno da prihvati kosovski pravni okvir ukoliko se garantuje dosledna primena zakona, dok 31.74% to uslovljava uključivanjem u zakonodavne procese.

Dodatno, nalazi o posledicama izlaska Srba na severu Kosova iz institucija 2022. godine osvetljavaju osetljivu dilemu između političkih uverenja i praktičnih potreba. Iako 51.36% ispitanika ocenjuje odluku o izlasku kao opravdanu, čak 94.22% smatra da je taj potez pogoršao položaj zajednice. To pokazuje da deo zajednice koji politički podržava taj čin istovremeno prepoznaje njegove negativne praktične posledice.

Iako među ispitanicima preovlađuju negativne ocene trenutnog položaja zajednice i izražen stepen nepoverenja prema kosovskim institucijama, dodatna statistička analiza pokazuje da stavovi nisu homogeni. Najizraženije razlike uočavaju se u zavisnosti od prebivališta

ispitanika. Stanovnici severa Kosova češće izražavaju razumevanje ili podršku za odluku o napuštanju institucija i skloniji su distanciranju u odnosu na kosovski institucionalni okvir. Nasuprot tome, ispitanici južno od Ibra pokazuju viši stepen kritičnosti prema odluci o napuštanju institucijama i izraženiju spremnost za razmatranje učešća u institucijama. Ovi nalazi potvrđuju da lokalni kontekst, svakodnevno iskustvo i stepen institucionalne isključenosti snažno utiču na formiranje stavova, te da bi svaki budući pristup morao uzeti u obzir ovu teritorijalnu dimenziju.

U svetlu rezultata, može se zaključiti da se prihvatanje kosovskog pravnog okvira i institucija, iako opterećeno dubokim političkim dilemama, i dalje ostaje otvorena opcija za srpsku zajednicu na Kosovu. Ono je prihvatljivo pod uslovom da se obezbede konkretne garancije za zajednicu. Nalazi ovog istraživanja ne ukazuju na beskompromisno odbacivanje kosovskog pravnog okvira i institucija od strane srpske zajednice, već na potrebu da se o uslovima učešća u institucijama razgovara uz puno uvažavanje njenih realnih zabrinutosti.

Rezultati ovog istraživanja pružaju osnov za dalja promišljanja o uključivanja srpske zajednice u kosovske institucije. Iako postoji dominantno nepoverenje prema kosovskim institucijama, rezultati pokazuju i potencijal za institucionalni angažman u skladu sa političkim dogovorom i jasno definisanim pravnim i bezbednosnim garancijama.

Opšti zaključci

Rezultati istraživanja i kvalitativni uvidi ukazuju na tri ključna zaključka koja pomažu da se objasni zašto je proces normalizacije i dalje politički krhak i društveno osporavan u obe zajednice.

- **Nedostatak pluralizma u javnom narativu.** Jedan od ključnih zaključaka proizašlih iz ove studije, zasnovan na podacima ankete, fokus grupama i konsultacijama, jeste da i građani i stručnjaci teško pristupaju procesu normalizacije iz ugla koji ova studija predlaže, a to je razmišljanje o ustupcima koje bi njihova sopstvena zajednica mogla da napravi. **Većina ustupaka ne posmatra se kao samostalni koraci, već kao uslovljeni potezi, zavisni od recipročnih akcija druge strane.** To ukazuje na širi problem, snažan uticaj politički kontrolisanih narativa i posledični nedostatak uravnoteženog i pluralističkog diskursa unutar obe zajednice. Etnički odnosi i proces normalizacije uz posredovanje EU i dalje se **posmatraju kroz krutu dihotomiju „mi protiv njih“**, uz veoma ograničen prostor za unutrašnju raspravu ili javno promišljanje o obostranim koristima normalizacije.
- **Izostanak inkluzivne javne rasprave.** Stavovi građana u velikoj meri oblikovani su politizovanim narativima i propagandnim konstrukcijama koje se formulišu na političkom nivou. Uočljivi primeri uključuju predstavljanje Zajednice opština sa srpskom većinom kao druge Republike Srpske, ili etiketiranje Srba koji učestvuju u kosovskim institucijama, suprotno uputstvima iz Beograda kao „Kurtijevih Srba“. Nedostatak raznovrsne i inkluzivne javne rasprave verovatno je centralni uzrok ove pojave, dodatno otežan široko rasprostranjenom zloupotrebom procesa normalizacije u populističke svrhe. Zbog toga, svaki pokušaj da se stvori politička klima povoljna za kompromisna rešenja unutar procesa normalizacije koji vodi EU mora biti usmeren na smanjenje političkog rizika koji takva rešenja nose. Upravo taj rizik utišava liberalne glasove u obe zajednice.
- **Otvorenost ka kompromisima kroz reciprocitet.** Jedan od najznačajnijih zaključaka oba istraživanja jeste **da građani nisu apriori protiv kompromisa, ali im je potrebna snažna garancija, jasno definisani uslovi i obostrana posvećenost procesu.** U zajednicama kosovskih Albanaca i kosovskih Srba, podrška merama normalizacije raste kada su predlozi predstavljeni kao pravični, praktični i povezani sa konkretnim poboljšanjima u svakodnevnom životu. To ukazuje da kompromis postaje politički i društveno održiv tek kada ljudi osećaju da su njihove brige prepoznate, da će se preuzete obaveze poštovati sa svih strana, i da nisu samo pasivni posmatrači zatvorenog političkog procesa.

Preporuke

Preporuke navedene u nastavku prvenstveno su usmerene na jačanje političke i društvene održivosti rešenja koja predlaže Evropska unija u okviru procesa normalizacije, a njihovo sprovođenje zahtevaće uključivanje širokog spektra društvenih aktera, kao i kontinuiranu finansijsku podršku. To je od suštinske važnosti, s obzirom na to da diversifikacija javnih narativa nije politički ni institucionalni prioritet ni u Beogradu ni u Prištini, što znači da se ovakve inicijative ne mogu osloniti na institucionalnu podršku, već moraju biti podržane iz alternativnih izvora.

Iz istog razloga, preporuke su pre svega upućene akterima koji su jasno iskazali interes za unapređenje procesa normalizacije pod okriljem EU, a naročito međunarodnim akterima, kao i društvenim akterima koji doprinose promociji afirmativnih politika i podstiču otvoreni građanski dijalog, poput organizacija civilnog društva, nezavisnih medija i društveno angažovanih pojedinaca. Na kraju, preporuke nisu formulisane duž etničkih linija, kao što je bio slučaj sa istraživanjem, već iz perspektive zajedničkih demokratskih vrednosti i šireg javnog interesa za stvaranjem stabilnog i inkluzivnog političkog okruženja. Uzimajući sve to u obzir, glavne preporuke ove studije su:

1. Revitalizacija uloge Evropske unije u procesu normalizacije između Kosova i Srbije

1.1 Obnovljanje kredibiliteta EU kroz veću vidljivost i doslednu primenu uslovljavanja

The European Union must address its declining credibility in the eyes of the public by Evropska unija mora odgovoriti na sve izraženiji pad svog kredibiliteta u očima javnosti time što će zauzeti vidljiviju i odlučniju ulogu u procesu normalizacije. Građani sve češće doživljavaju ulogu EU kao pasivnu i nedoslednu, što podriva poverenje u njenu sposobnost da usmerava proces ka suštinskom napretku. Kako bi se to promenilo, neophodno je obnoviti imidž EU kao kredibilnog i principijelnog aktera, i time povratiti poverenje javnosti u sam proces normalizacije. U tom cilju, EU bi trebalo da:

- *Uspostavi direktniju komunikaciju sa građanima putem medijskih nastupa, javnih foruma i redovnih izveštaja koji jasno prenose i postignuća i izazove u sprovođenju dogovora;*
- *Primeni politiku uslovljavanja na transparentan i dosledan način, povezujući konkretne koristi od EU, kao što su finansijska pomoć, napredak ka članstvu ili političko priznanje, sa merljivim ispunjavanjem obaveza iz dijaloga, uz obezbeđenje verodostojnih, proporcionalnih i sprovodivih posledica u slučaju neispunjavanja;*
- *Oснаži vezu između političkog ponašanja i konkretnih ishoda u javnom narativu, kako bi građani jasno razumeli kako napredak ili zastoj u dijalogu utiče na stvarni život i svakodnevne koristi.*

1.2 Obnovljanje kredibiliteta kroz transparentne pokazatelje i javnu odgovornost

Kako bi se obnovilo poverenje u proces normalizacije, posebno u kontekstu rastućeg skepticizma i zamora javnosti, neophodno je uspostaviti jasne pokazatelje za praćenje napretka i obezbeđivanje odgovornosti. I zajednice kosovskih Albanaca i kosovskih Srba izražavaju uslovnu podršku procesu normalizacije, koja zavisi od reciprociteta, doslednosti i sprovođenja preuzetih obaveza. U cilju odgovora na te zahteve, EU i ostali društveni akteri trebalo bi da:

- *Razviju javno dostupne alate, poput strategija za praćenje implementacije, vremenskih linija zasnovanih na ključnim prekretnicama i redovnih javnih izveštaja, kako bi proces učinili transparentnijim i politički dostupnijim;*
- *Prate ispunjavanje obaveza od strane obe strane i komuniciraju rezultate jasnim, nelustriranim jezikom, kako bi se smanjila proceduralna i politička nejasnoća.*

Ovi koraci su od ključnog značaja za obnovu legitimiteta dijaloga i prevazilaženje jaza između političkih pregovora i očekivanja građana.

2. Humanizovanje Narativa o Normalizaciji

2.1 Postavljanje interesa građana u središte narativa o normalizaciji

Buduće faze dijaloga koji se vodi uz posredovanje Evropske unije trebalo bi da postave svakodnevne brige građana u fokus svakog aspekta procesa normalizacije, od formulacije do sprovođenja i komunikacije. U zajednicama kosovskih Albanaca i kosovskih Srba, podrška procesu normalizacije raste kada se predloži doživljavaju kao pravični, jasno objašnjeni i direktno povezani sa unapređenjem kvaliteta života, poput pristupa uslugama, zapošljavanja i pravne sigurnosti. Iako istraživanja pokazuju da građani nisu suštinski protiv kompromisa, neophodno im je uveravanje da su njihove brige uzete u obzir, doslednost u sprovođenju procesa i osećaj da imaju uticaj na njegove ishode. Preusmeravanje fokusa sa apstraktnih političkih pregovora ka opipljivim, građanima bliskim koristima od suštinskog je značaja za obnovu poverenja javnosti i održavanje angažovanosti u obe zajednice. Kako bi se proces uskladio sa očekivanjima građana, međunarodni akteri, organizacije civilnog društva i javne institucije trebalo bi da:

- *Obezbede da očekivani ishodi normalizacije budu jasno povezani sa konkretnim poboljšanjima u svakodnevnom životu, poput veće mobilnosti, boljeg pristupa uslugama, ekonomskim mogućnostima i pravne izvesnosti;*
- *Pređu sa apstraktnog geopolitičkog jezika na poruke koje odražavaju lokalne potrebe i lične koristi;*
- *Sistematski integrišu uvide dobijene od građana u oblikovanje politika, medijske strategije i diplomatsku komunikaciju.*

Ovakav pristup ključan je za transformaciju procesa normalizacije iz pregovora koje vode političke elite u javno relevantan i inkluzivan građanski proces.

2.2 Perspektiva kosovskih Srba: Preoblikovati institucionalno učešće kao praktičan građanski izbor

Institucionalno angažovanje, naročito kada je reč o kosovskim Srbima, trebalo bi preoblikovati kao pragmatičnu, nepolitičku odluku usmerenu ka unapređenju kvaliteta života i ostvarivanju osnovnih prava. Kako bi se podržala ova promena pristupa, međunarodni akteri, organizacije civilnog društva i nezavisni mediji trebalo bi da:

- *Naglašavaju konkretne koristi od učešća, kao što su mogućnosti zapošljavanja, pristup zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju, kao i pravna zaštita;*
- *Izbegavaju da predstave institucionalno angažovanje kao simboličku ili političku podršku, već ga prikažu kao građanski izbor zasnovan na svakodnevnim potrebama;*
- *Podstaknu narative koji destigmatizuju institucionalno učešće među običnim građanima i ohrabre inkluzivniji i pluralističkiji javni diskurs.*

Ovakav pristup može doprineti razgradnji percepcije da je političko angažovanje rezervisano isključivo za elite ili da je nužno povezano sa etničkom lojalnošću, čime se otvara prostor za šire uključivanje zajednice.

2.3 Perspektiva kosovskih Albanaca: Razjasniti nejasnoće i depolitizovati narativ o ZSO

Akteri koji su posvećeni procesu normalizacije uz posredovanje Evropske unije, a naročito međunarodne organizacije, organizacije civilnog društva, mediji i društveno angažovani pojedinci, trebalo bi da ulože napore u:

- *Strateški koncipiranu javnu komunikaciju kojom se svrha i nadležnosti Zajednice opština sa srpskom većinom (ZSO) objašnjavaju na transparentan i činjenicama utemeljen način.*

Cilj je da se javni diskurs pomeri sa polarizovanih i etnički obojenih tumačenja ka pragmatičnom razumevanju ZSO kao mehanizma lokalne samouprave u oblastima kao što su obrazovanje, zdravstvo i kulturna pitanja. Među kosovskim Albancima, ZSO se često percipira kroz prizmu suvereniteta i državnosti, dok mnogi kosovski Srbi u njoj vide neophodan uslov za institucionalno učešće. Premošćavanje tog raskoraka zahteva:

- *predstavljanje ZSO na način koji je u skladu sa demokratskim standardima EU o zaštiti manjina i u saglasnosti sa pravnim i institucionalnim okvirom Kosova, uz istovremeno aktivno suprotstavljanje njenom prikazivanju kao instrumentu spoljne kontrole ili teritorijalne fragmentacije.*

Depolitizacija narativa o ZSO je od suštinske važnosti za podsticanje informisane javne rasprave i omogućavanje konstruktivnog angažmana među zajednicama.

3. Izgradnja podsticajnog okruženja za dijalog i kompromis

3.1 Promovisati pluralizam i informisani javni dijalog

Akteri koji su posvećeni unapređenju procesa normalizacije, posebno međunarodne institucije, organizacije civilnog društva i nezavisni mediji, trebalo bi da prioritetno ulažu napore u diversifikaciju javnih narativa i suzbijanje dominacije politizovanih i jednodimenzionalnih tumačenja. Značajan broj građana u obe zajednice ostaje neodlučan ili nedovoljno informisan o ključnim aspektima dijaloga, što ne odražava samo zamor usled dugotrajnog i neproduktivnog pregovaračkog procesa, već i ograničen pristup uravnoteženim i pristupačnim informacijama. U cilju prevazilaženja ovih izazova, preporučuje se:

- *Organizovanje ciljanih, nekonfrontacionih aktivnosti, kao što su građanski forumi, javne debate, panel diskusije sa stručnjacima i televizijski dijalozi, koji mogu doprineti boljem razumevanju procesa normalizacije i dati prostor raznovrsnim pogledima iz zajednice;*
- *Redizajniranje strategija javne komunikacije uz naglasak na konkretne koristi od normalizacije, poput ekonomskih prilika, poboljšanih javnih usluga i međunarodne integracije, umesto oslanjanja na apstraktne političke pojmove;*
- *Podsticanje pluralističkog i inkluzivnog medijskog sadržaja radi smanjenja narativa zasnovanih na strahu i otvaranja prostora za informisani, proaktivni dijalog usmeren ka budućnosti.*

3.2 Izgraditi poverenje kroz vidljive garancije i mehanizme odgovornosti

Obnova javne podrške procesu normalizacije zahteva ponovno uspostavljanje poverenja kroz verodostojne i vidljive poteze koji se direktno odnose na ključne brige građana, posebno na pravičnost, reciprocitet i odgovornost. I kosovski Srbi i kosovski Albanci pokazuju uslovnu otvorenost prema normalizaciji, ali ostaju skeptični u odsustvu garancija i napretka koji mogu da vide. Da bi se proces nastavio, međunarodni akteri i posrednici moraju ispuniti preuzete obaveze, obezbediti transparentnost u vezi sa tim ko ispunjava svoje dužnosti i jasno i dosledno komunicirati te informacije javnosti. Samo povezivanjem političkih obaveza sa vidljivim rezultatima proces može povratiti legitimitet i postati relevantan za građane.

U tom cilju, neophodno je:

- *Obezbediti jasno praćenje ispunjavanja obaveza od strane svih strana i javno komunicirati ko sprovodi dogovoreno, a gde postoji zastoj i odgovornost;*
- *Upariti sprovođenje obaveza sa doslednom javnom komunikacijom kako bi proces bio transparentniji, razumljiviji i proverljiv za građane.*

Ovakve mere su ključne za promenu javne percepcije normalizacije, od udaljene političke apstrakcije ka verodostojnom i odgovornom putu ka stabilnosti i inkluziji.

Preporuka izvan ustaljenih okvira razmišljanja:

Preispitivanje formata procesa normalizacije – „Ka završnici po uzoru na Dejton?“

Trenutni format dijaloga o normalizaciji koji se vodi uz posredovanje Evropske unije dostigao je svoje granice. Više ne podstiče suštinsko angažovanje javnosti niti vrši efikasan pritisak na strane da deluju konstruktivno i ispune svoje obaveze. Proces ostaje netransparentan, vođen od strane političkih elita i u velikoj meri isključen iz šire javnosti, što slabi i njegov legitimitet i njegovu sposobnost da pokrene sprovođenje dogovora. Da bi se proces pokrenuo iz zastoja, potrebna je strukturna promena. Jedna od mogućih opcija koju vredi razmotriti jeste:

- **zaključenje procesa kroz međunarodnu konferenciju, po uzoru na model iz Dejtona koji je primenjen u Bosni i Hercegovini.**

Ovakav format nudi nekoliko potencijalnih prednosti:

- Omogućio bi ujednačenje i strateški struktuirano međunarodno angažovanje, zamenjujući fragmentisanu bilateralnu diplomatiju jedinstvenim političkim okvirom na visokom nivou;
- Kombinovanjem usklađenog pritiska i konkretnih podsticaja, mogao bi da podstakne snažnije obaveze obe strane i uvede jasnija očekivanja kada je reč o sprovođenju dogovora;
- Strukturisana i vremenski ograničena završnica procesa smanjila bi neizvesnost i tenzije koje su postale sastavni deo trenutnog, postepenog i netransparentnog dijaloga.

Istovremeno, ovakav pristup bi zahtevao ispunjavanje brojnih političkih preduslova, uključujući:

- obnovljeni transatlantski konsenzus i aktivno učešće Sjedinjenih Američkih Država;
- spremnost Evropske unije da jasno artikuliše i promoviše verodostojnu perspektivu članstva za i Kosovo i Srbiju;
- pažljivu političku pripremu i kontinuiranu diplomatsku koordinaciju, kako bi se osigurala legitimnost, izvodljivost i dugoročna održivost konferencijskog pristupa.

Ova ideja zaslužuje dalju analizu i javnu raspravu, a NVO CASA sa zadovoljstvom najavljuje da će upravo to biti tema njenog budućeg policy rada.

